

VIGILIA

2000 / 4

OROSZ ATHANÁZ: A föltámadás és a húsvét – keleti szemmel

BLAISE PASCAL: Jézus misztériuma

S. OPIELA: Kelet-Európa vallásai

GIANONE ANDRÁS: Az Actio Catholica és a politika

Márai Sándor levelei és írásai

Fried István és Pogány Bernadett Márai Sándorról

Beszélgetés Adamik Tamással

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Tíz év	241
OROSZ ATHANÁZ:	A föltámadás és a húsvét — keleti szemmel	242
JELENITS ISTVÁN:	A Jézus misztériuma elé	250
BLAISE PASCAL:	Jézus misztériuma	251
STANISLAS OPIELA:	Kelet-Európa vallásai (<i>József Ágnes fordítása</i>)	256
PIRIGYI ISTVÁN:	Az amerikai görög katolikus hierarchia kialakulása	267
GIANONE ANDRÁS:	Az Actio Catholica és a politika	275

SZÉPÍRÁS

FRIED ISTVÁN:	Márai Sándor levelei Brisits Frigyeshez	280
POGÁNY BERNADETT:	Márai a Frankfurter Zeitungnál	286
MÁRAI SÁNDOR:	Isten gyermekei	290
ERDÉLYI ZSUZSANNA:	Húsvét hangja a Kenyeri Énekeskönyvben	293

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

RÓNAY LÁSZLÓ:	Adamik Tamással	305
---------------	-----------------	-----

JUBILEUMI KALAUZ

Rendes és rendkívüli szentévek (<i>Folytatás</i>)	314
---	-----

SZEMLÉ

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	316
---	-----

Több mint négy évtizedes szünet után, kerekén tíz éve zajlottak le az első szabad választások Magyarországon. Nemzeti függetlenség és parlamentáris demokrácia — amikor lehetett, ezekért a célokért küzdött, amikor mindenféle törekvést csírájában fojtottak el, ezekről az eseményekről ábrándozott a magyarság oly sok időn át. Egy évtized óta mindkettőnek birtokába jutottunk. Ideje számot vetni: mire jutottunk a szabadságunkkal?

Az ország keleti függősége megszűnt. De vajon valóban függetlenné váltunk-e? Politikai értelemben bizonyára igen, s ezt csak a józan határokon belül korlátozza az Európai Unióhoz való csatlakozásunk. Gazdasági-környezeti kiszolgáltatottságunk azonban újra és újra felszínre kerül. Hogyan lehet ezt ellensúlyozni, a káros hatások elől védelmet találni? Egyelőre nem találtunk még rá megoldást. Még kiszolgáltatottabbak vagyunk azonban kulturális-szellemi téren. A tévéműsorok és a filmek, a reklámok és a divatok (az öltözködéstől a zenéig) sokakat marionettfigurává zsugorítanak, Magyarországon éppúgy, mint a fejlett világ többi országaiban. Egyforma látványokkal, történetekkel tömik tele a fejünket, egy fazonra igazítják a képzeletünket, egy üzleti célhoz alakítják a vágyainkat. S mindezt úgy, hogy az orruknál fogva vezetett fogyasztókat még arról is meggyőzik, hogy így váltak szabaddá, boldoggá, önmagukká.

Egy évtized múltán meg kell kérdeznünk azt is: mit kezdjünk a szabadságunkkal? A bűnözés ugrásszerű növekedéséről tájékoztatnak bennünket. Arról azonban csak riadt sejtésünk támad időnként, hogy a nyakkendős kalózok hogyan szállták meg a közéletet, hogyan fosztják ki a gyanútlanokat, a kisembereket. A szabadság önmagában, vele társuló felelősségtudat és a szabadságot irányító lelkiismeret nélkül: ön- és közveszélyes. Egyik írónk nyilatkozta nemrég, hogy az írói szabadságot semmi sem korlátozhatja. A mondat igaz is, nem is. Igaz, ha a gondolat és a lelkiismeret szabadságára értjük, és fellépünk annak önkényes gúzsbakötése ellen. Hamis viszont, ha a totális szabadság követelése címén elutasítanak minden erkölcsi törvényt. Ez a szemlélet az egyén zsarnokságához vezet. A politikai elnyomást átvészelheti az ember. Az önző én diktatúrája elpusztítja önmagát is, környezetét is.

Ideje volna, hogy első szabad évtizedünk végén tartsunk számvetést, és tanuljunk meg — a társadalom közösségében és egyénenként is — emberül élni a szabadsággal.

OROSZ ATHANÁZ

A föltámadás és a húsvét – keleti szemmel

Született 1960-ban Nyíregyházán. 1985-ben szentelték pappá. Tanulmányait Rómában folytatta. A görög Katolikus Hittudományi Főiskolán tanított. 1996-ban tett örök fogadalmat Chevetogne bencés monostorában. Legutóbbi írását az 1997. 9. számunkban közzöltük.

A föltámadás ünnepének átélése

Minden ember életében vannak páratlan szép napok. A vallási életben is vannak feledhetetlen napok vagy éjszakák. Sok nyugati keresztény a legbensőségesebb élményekkel a karácsonyi éjféli miséről tér haza. Aki valaha is keleti keresztény templomban ünnepelte végig Krisztus feltámadását, olyan érzéssel térhet haza, hogy életének legszebb közösségi istenélményét ünnepelhette a húsvéti fényes éjszakán.

Jézus feltámadásának évfordulójára sok keleti keresztény mindmáig úgy készül, mint a Föltámadottal való személyes nagy találkozásra. Ebben sokan hasonlítottak már az olyan beteghez, aki egy hónapon belül komoly szívműtétre számíthat, s az addig hátralévő napokat kénytelen „halálosan komolyan venni”. Ahogyan az őskeresztények azt sem tudták, hogy itt a földön túléljük-e még a nagy ünnepet, vagy Krisztus föltámadása számukra is már a végső eljövétel, illetve az átköltözés idejét jelzi — sokan így igyekeznek számot vetni a húsvét ünnepéig hátralévő napjaikkal, hogy készen legyenek az egyszersmind legnagyobb találkozásra is.

Egyiptomban például a sivatagi szerzetesek mindmáig nagyon mélyen átélik az ország népének a föltámadásba vetett ősi hitét és az örök élettel kapcsolatos meggyőződését. A Nílus menti nép számára már csaknem két évezrede napnál világosabb, hogy van túlvilág, s a koptok abban a tudatban böjtölnek, hogy Jézust követni nagyobb boldogság minden evilági élvezetnél és gyönyörűségnél. Nagyböjtben ki-ki személyesen is igyekszik befelé fordulva megtérni, s a közös liturgia alkalmat nyújt a bibliai szövegek csendes átelmélkedésére. A kopt szerzetesek például a nagyhét második felét gyakorlatilag teljesen az imádságban, húsvét éjjelét és a hajnali liturgiát pedig már szinte mennyei örömnepben töltik. Húsvéthétfőn aztán egyik-másik monostorban a cellák kiürülnek, mert a szerzetesek a kertben közösen keresik a találkozást azzal, aki feltámadása után kertészként jelent meg először Mária Magdolnának. A közös ünnepi étkezéshez társuló beszélgetés és a meghitt hangulat feltétlenül megérinti a jelenlévők szívét. A Föltámadottat ünneplő testvérek szinte már nem is e világban, hanem az újra megnyílt paradicsomkertben az Ige által megígért Ország és a „föltámadás fiainak” érezhetik magukat.

Nagyhét végén és főleg nagyszombat éjszakára Kelet-Európában is sokfelé megtelik a templomtér. A keleti keresztények nagyhéten már estéről estére várják, hogy a „dicsőség Királya” vonul-

A húsvét éjszakai virrasztás

jon be közéjük. Nagyszombaton reggel a szent sír mellett már így hívogatják Krisztust: „Föltámadásoddal adj békét Egyháznak és üdvösséget népednek!”, majd felolvassák Izajás könyvéből az éjszakába is fényt ragyogó jövendölést: „Tündökölj, tündökölj Jeruzsálem, mert az Úr dicsősége rád virradt: fölötted meg fog jelenni az Úr, és dicsősége látható lesz rajtad”. Minden nagyszombati csöndben szinte érezhető az a bibliai bizonyosság, hogy itt a „dicsőség Királya” vonul be föltámadásának teljes pompájával, s hogy a húsvéti hajnalhasadásban mindenki megpillanthatja „az Igazság Napját, ki életet áraszt mindnyájunkra”.

Ilyen előzmények után kezdődik el a húsvét éjszakai virrasztás. A bizánci szertartásban a pap beviszi a szent sírtól a Krisztus testét ábrázoló síri leplet az oltárhoz, majd a híveknek is gyertyafényt oszt az oltártól: „Jertek, merítsetek fényt a soha le nem alkonyodó világosságból, és dicsőítsétek Krisztust, ki föltámadt halottaiból!” Megkezdődik a föltámadási körmenet, mely az angyalok örök dicsőítményét fölidézve a templom udvarán folytatódik: „A te föltámadásodat, Krisztus Üdvözítőnk, angyalok éneklik a mennyekben, és minket is méltass e földön, hogy tiszta szívvel dicsőítsünk téged!” S miután az evangélium felolvasásával a pap meghirdeti az örömhírt: „Krisztus föltámadt!”, sokan önfeledt boldogsággal felelnek újra meg újra: „Valóban föltámadt!”.

A görögöknél az evangélium felolvasása után sokfelé a templomajtóban még egy drámai párbeszéd is folyik az „alvilág őreivel”. A pap és a templomon belülről válaszoló szereplők a 23. zsoltár verseit elevenítik fel: „Emelkedjete föl, örök ajtók, hogy bemenjen a dicsőség királya!” — Ki ez a dicsőség királya? — Az erős és hatalmas Úr... A seregek Ura, ő a dicsőség királya. Erre a bejelentésre még az alvilági erők sem tudnak tovább ellenállni: a megbízott ajtónálló jóvoltából szélesre tárul a templomajtó, s a papság Damaszkuszi Szent János húsvéti kánonját elkezdve vonul be a már fényárban úszó szentélybe. Minden érzékszervével azt tapasztalhatja a hívő közösség, hogy „a halálból az életre és a földről az égbe átvitt minket Krisztus Istenünk, kik az ő győzelmét énekeljük”. A kezdő óda szerint a negyvennapos megtisztulásra azért volt szükség, hogy ebben a magasztos pillanatban „meglássuk a föltámadás megközelíthetetlen fényében tündöklő Krisztust, és tisztán halljuk, midőn mondja: Örövendjete! — kik az ő győzelmét énekeljük”. Ez a refrén és az „Örövendjete!” felkiáltás a görög keresztényeket nemcsak a húsvéti angyal üdvözlő szavaira, hanem a hajdani maratoni hős zárszavaira is emlékezteti: „Örüljete! Győztünk!” Nem is zárulhatna szebben a nagyböjt maratoni futása, mint a kereszt misztériumával célba ért Krisztusnak ezzel a mindenkit örömmel bízató felhívásával, amely újra meg újra elismételve futótűzként terjed az ünneplő tömegben. A kánont éneklő közösség pedig örömmel azonosul a frigyláda előtt táncra perdült Dáviddal, hiszen a szent sírból egyszerre menyeg-

zós terem lett, s az okos szűzekkel együtt mindenki fölserkenhet Krisztus fogadására: „Járuljunk égő lámpákkal a sírból kiszálló Krisztushoz, mint menyegzői vőlegényhez, és az Isten üdvözö Pászkáját a mennybéli dicsőítő karokkal ünnepeljük!” Ezen a hajnalon már násznépként táncolhat az alvilági mélységekből föltámadó emberiség, hogy méltóképpen fogadja az Egyház megváltó Vőlegényét: „A te végtelen jóságodat, Krisztus, látván a pokol bilincseivel lekötöttek, örvendező léptekkel mentek a világosságba.”

Így a tömjénillatot és fényáradatot élvező nép éneke a kilencedik óda irmoszával sok mindent kifejez: „Tündökölj, tündökölj, mennyei Jeruzsálem, mert az Úr dicsfénye fölötted fölvirradt! Örvendj mostan és vigadozz, új Sionhegy, és te gyönyörködjél, tiszta Istenszülő, Fiad föltámadásán!” Bibliás híveknek eszükbe jut a Jelenések könyvének utolsó előtti nagy képe az Istentől alászállt városról, mely „Isten dicsőségében ragyogott”. A templomok kupolájában megfestett Pantokrátortól kapott áldást és fényözönt önkéntelenül is úgy értelmezi az ember, mint a minden várakozást beteljesítő mennyei Jeruzsálem földre szállását, illetve a mennyország elérkezését. Egyébként ettől kezdve a pap negyven napon át mindig így köszönt mindenkit: „Krisztus föltámadt!” — S a hívek egy szívvel-lélekkel válaszolják: „Valóban föltámadt”.

A „Pászka”

Természetesen a legtöbb várakozás és a legnagyobb gyönyörűség a Pászka szóhoz kapcsolódik. A kánon utáni fényének középpontjában a föltámadt Krisztus, mint a *halhatatlanság Pászkája* áll: „Testileg elszunnyadván, mint halott, Urunk és Királyunk! Harmadnap föltámadtál, Ádámot kihozván a romlásból, és megtörted a halált, halhatatlanság Pászkája, világnak üdvössége!” A következő ünnepi énekben pedig nem kevesebb, mint kilencszer ismétlődik ez a szó, mert a zárószavak szerint „*Pászka a megváltó Krisztus, szeplőtelen Pászka, nagy Pászka, a hívők Pászkája, a Paradicsom ajtaját megnyitó Pászka és minden hívőt megszentelő Pászka*”. A hívő közösség nemcsak vallja, hanem tapasztalja, sőt aktívan át is éli, hogy „legtisztesebb Pászka tűnt fel ma nekünk. Pászka, örömmel egymást öleljük... A föltámadás által gyűlölőinknek is bocsássunk meg!” Sokfelé nemcsak a pap köszönti ekkor békecsókkal a jelenlévő testvéreket, hanem azok is egymást. S akik húsvét reggelén megáldozva a halhatatlanság Pászkáját veszik magukhoz, a liturgia után együtt a terített asztalnál elfogyasztják a betevő falatot is krisztusivá átalakító „Pászkát”. Ezen az ünnepi kalácson sok más húsvéti jelkép mellett olykor ott olvasható az oltárkenyér pecsétjének görög betűs felirata is: ICXC NIKA — „Jézus Krisztus győz”. Beszédes és mégis mindenki által megemészthető tanúságtétel arról, hogy a szeretetből hozott életáldozat nem vall kudarcot, hanem látszólag legyőzve is biztosan győz. Az ünneplő keresztények szeretetlakomájának ő áll a középpontjában.

Egyébként a keleti egyházak húsvéti teológiájában régóta éppen ennek a Pászká szónak az értelmén múlik szinte minden. Attól a századtól kezdve, hogy a kis-ázsiaiak nézeteltérésbe kerültek több más egyházzal a zsidósággal közös időzítésű pászka-ünnepelésük miatt, egészen addig, míg ezt a szót az „átmenet”-re vonatkoztatják a nagy teológusok is: „mert a halálból az életre és a földről az égbe átvitt minket Krisztus Istenünk”. A bizánci egyház hivatalos ünnepi magyarázata szerint húsvét ünnepét azért nevezzük héberül „pászkának”, mert az átmenetet jelent. „Ezen a napon vezette át Isten a zsidó népet a Vörös-tengeren. Most pedig, miután az egész emberi természetet megszabadította az alvilág mélységeiből, a mennybe vitte át azt, és visszahelyezte eredeti romolhatatlansága méltóságába”.

„Az Élet megjelent”, majd megszületett a tanúságtétel arról, „amit szemünkkel láttunk, amit szemléltünk és amit a kezünk tapasztalt”, és csak legvégül fogalmazódott meg a teológus magyarázata, aki világos fogalmakban is tanúságot tett Róla: „Az Élet Igéjét hirdetjük nektek” (1Jn 1,1-2). A keletiek által Teológusnak nevezett Szent János adta így tovább alaptapasztalatát: „Isten világoosság, és nincsen benne semmi sötétség... Ha tehát világoosságban élünk, ahogy ő is világoosságban él, akkor közösségben vagyunk vele...” (1Jn 1,5-7). Korának fárasztó jelszavai középette ez volt az ő húsvéti örömhíre: hogy tanítványként megtapasztalta az Atya egyszülött Fiának régtől fogva várt nagy dicsőségét és az általa mindenkre kiárasztott életteljességet. A tanítványtársak is a feltámadás fényében érezhették át igazán azt, hogy Jézus a világ világoossága. Előbb követték, élvezték dicsőségének fényét, s még mielőtt a találkozás tartalmát szabatosan kifejtették volna, örömujjongással és imákkal juttatták kifejezésre a szívüket megérintő titkot.

Aztán a negyedik század vége felé a bizánciak által második Teológusnak nevezett (Nazianzoszi) Szent Gergely az angyalokhoz társulva kezdte húsvéti beszédét azokkal a szavakkal, melyek a bizánci egyház húsvéti kánonjának kezdetévé váltak: „Húsvét, az Úr húsvétja, ismét húsvétot mondok, a Szentháromság tiszteletére” (45. beszéd, 2). S miután összefoglalta Krisztus keresztfátáradatának értelmét, hozzátette: „Ennyit Krisztus ügyéről, a többit meg hallgatással tiszteljük. (...) Tiszteld az érted megfeszítettet: légy te is megfeszített, a halállal szerezd meg az üdvösséget, menj be Jézussal a paradicsomba...” (45. beszéd, 22-24). A Teológus általában nem a titok boncolgatásában jeleskedett, hanem inkább hallgatással tisztelte meg a misztériumot. Nem véletlen, hogy a húsvét ünneplésének egyik jelszavává vált az az ősi himnusz, amelyet a feltámadás meghirdetése után elsőként énekelnek az előesti liturgián: „Hallgasson minden emberi test, és félve és rettegve álljon, és semmi földit magában ne gondoljon, mert a királyok Királya és az uralkodók Ura jön, hogy magát feláldozza és a híveknek

eledelül adja". Az egyház mindig is így hívott meg a személyes találkozásra, a csöndes és épp ezáltal sokatmondó, szemlélődő azonosulásra. „Lásd elsőnek az elhengerített követ (...) sőt Jézust magát! (...) Ha az alvilágba száll, szállj alá vele! Ismerd meg Krisztus ottani misztériumait is!" (45. beszéd, 24).

A keletiek fantáziáját mindig is izgatta az, amit Péter első levele úgy fogalmazott meg, hogy Krisztus „elment a börtönben sínylődő lelkekhez is, és hírt vitt azoknak...". A görög atyák a Világosság húsvéti győzelmét gyakran a túlvilági gonosz erőktől való szabadulás jelképeivel fejezték ki. Aranyszájú Szent János szentbeszéde, melyet a bizánci húsvéti szertartásban még ma is sokfelé felolvasnak, így fejeződik be: „Ne féljen senki a haláltól, mert megszabadított minket az Üdvözítő halála! Amikor annak hatalma alá került, kioltotta a halál erejét. (...) Halál, hol a te fullánkod? Alvilág, hol a te győzelmed? Föltámadt Krisztus, és te elbuktál. Föltámadt Krisztus, és lebuktak a gonosz lelkek. Föltámadt Krisztus, és örvendeznek az angyalok. Föltámadt Krisztus, és diadalmaskodik az élet. Föltámadt Krisztus, és semmivé lett a halál a sírnál. Föltámadt Krisztus halottaiból, és elsőszülött lett a halottak közül". Ez a húsvéti beszéd pontosan úgy mutatja be a föltámadott Krisztust, mint a bizánci egyház húsvéti ikonja, amely tulajdonképp nem is a föltámadás pillanatát, hanem Krisztus pokolraszállását ábrázolja. Az alvilág kapuit szétzúzó mindenható Ige ugyanazzal az életerős kézzel ragadja meg Ádám elalélt karját, mint amelyet a teremtés ábrázolásán szoktak az Atya Ádámot megelevenítő jobbjaként ábrázolni. Aki valaha is látta már Michelangelo teremtés-ábrázolását a Szixtusz-kápolnában, nem tagadhatja, hogy az alvilágba leszálló Krisztust ugyanezzel a mindenható isteni erővel látja az ikonon az emberiség segítségére sietni. Ahogyan a húsvéti konták is személyes hálaadással juttatja kifejezésre ezt: „Bárha sírba is leszálltál, Halhatatlan, de a pokol hatalmát megrontád, és föltámadtál, mint győzedelmes Krisztus Isten, a kenethozó asszonyoknak mondván: Örvendjetek! És apostolaidnak békét ajándékozván föltámasztád az elesetteket". A műfajban felülmúlhatatlan Rómanosz Melodosz ehhez kapcsolódó ikosza a kenethozó asszonyok szájába adja ennek a refrénnek még meghatóbb formáját: „Társnők, jertek, fűszerekkel kenjük meg az élethozó és eltemetett testet, mely az elbukott és sírban fekvő Ádámot föltámasztja. Sietve menjünk, mint a napkeleti bölcsek! Imádjuk őt és vigyünk balzsamot ajándékul, nem a pólyákba, de a síri gyolcsba göngyöltnek, és siránkozva kiáltunk: Ó, Uralkodó, kelj föl, és támaszd föl az elesetteket!"

A legnagyobb bizánci igehirdetőkkel együtt minden hívő meggyőződhet arról, hogy nincs az életnek olyan pokla, ahová le ne szállt volna a Megfeszített, s ahol el ne érhetné az Istenben bízó elesett embert Krisztus életadó jobbja és kegyelme. „Ma mindennek betelnek világossággal: az egek, a föld és az alvilág, ünnepel-

jék tehát az összes teremtmények Krisztus föltámadását, melyben megerősödnek!” — hirdeti a kozmikus fényáradatot Damaszkuszi Szent János húsvéti kánonja. Aztán Szent Gergelyt idézve egészen személyes hangnemben folytatódik: „Tegnap veled temetkeztem el, Krisztus, veled ébredek ma, a föltámadóval, tegnap veled fölfeszítettem, dicsőíts meg engem is, Üdvözítőm, a te országodban!”. A visszaszerzett életnek a kitörő öröme természetesen csak azoknak lehet osztályrésze, akik előzőleg valamit megéreztek s meg is tapasztaltak a kereszttel tragédiájából. „Kereszt által lett az egész világ öröme” — hangzik el több ízben is a *Látván Krisztus föltámadását* kezdetű fönséges ima közepén. Ahhoz, hogy Krisztussal együtt föltámadjunk, először vele együtt meg kell halnunk, s erre szolgált az egész nagybőjti előkészület, főként pedig a legutolsó három nap misztériuma. „Tegnap Krisztussal megfeszítettem, megdicsőítettem vele ma, tegnap vele meghaltam, ma ismét élek vele. Tegnap eltemettem vele, ma föltámadtam vele!” — prédikálta Bizánc első nagy teológus főpásztora. A túláradozó élet örömét igazán csak a kereszttel után, illetve a keresztségi azonosulás után élheti át a hívő tanítvány.

A Föltámadott magasztalása

A szent himnuszalköltők ugyanennek a misztikus azonosulásnak jegyében szólnak arról az igazi nagy szerelmükről, amely a föltámadt Krisztushoz fűzi életüket (N. Gergely: 45. beszéd, 26).

Damaszkuszi Szent János húsvéti kánonja szerint is mint a vőlegény a menyegzős szobából, úgy lép a húsvéti ünneplők közé Isten Fia, hogy eljegyezze magának a választott népet mindörökké. De az egyház megváltóját nemcsak vőlegényként, hanem önmagát feláldozó egyéves Bárányként is meg lehet közelíteni, ő ebben a formában is ugyanúgy ragyog: „Mint a Szűz méhet megnyitó fiúgyermek jelent meg nekünk Krisztus, ki, mint ember, ártatlan báránynak nevezteték, és mint Isten tökéletesnek mondatik, mert ő a mi bűn nélküli, legtisztább Pászkánk”. „Mint az egyéves bárány, a mi áldott, drága koronánk, a Krisztus, mindnyájunkért önként föláladozta magát, az engesztelő Pászka, és ki a sírból újra fölragyogott, mint az igazságnak tündöklő napja”. Ezek a képek azonban mind csak bevezetésül szolgáltak ahhoz a személyes megszólításhoz, amely a Föltámadottal találkozó hívő szájából húsvéti hitvallásként hangzik el: „Én Üdvözítőm, ki mint Isten, élő és meg nem ölhető áldozatul önként mutattad be magad az Atyának, és föltámadtál harmadnapra a sírból, föltámasztottad Ádámot is az ő nemzedékével”. Ezt a személyes Megváltóját hívja-várja minden keresztény a húsvéti ünneplés befejezésétől a második eljövétel nagy napjáig: „Ő valóban nagy és legszentebb Pászka, Krisztus, ó Bölcsesség, Istennek Igéje és Erősség, add, hogy benned igazabban részesüljünk a te országod nem alkonyodó napján”! Nagy Szent Athanasziosz húsvéti levelei óta a húsvétnek ez a végső hazatéréshez és a második eljövételhez kapcsolódó dimenziója egyre erősebb lett a görög teológiai irodalomban.

A legszentebb Pászká, Krisztus, húsvétkor már minden kegyelmet fölajánl, de a benne való legigazibb részesülésünk majd csak az ő eljövendő országának dicsőségében valósul meg.

Már a kezdet kezdetén Szent János evangéliuma úgy mutatta be a megdicsőülő Jézust, mint aki húsvétkor hazamegy a neki kezdettől fogva kijáró dicsőségbe és soha véget nem érő országba. Vele együtt a keleti atyák is úgy beszéltek a legmegrendítőbb jeleneteknél is „dicsőségről”, mint amelyben a Fiúnak már kezdettől fogva része volt, s amely a ő föltámadásakor kozmikus dimenziókban is feltárul. Ezért van szó húsvétkor a világmindenség örömről s az egyetemes föltámadás hajnalpírjáról, „melyen az örök világosság testileg mindnyájunkra kisugárzott a sírból”.

Hitvalló Szent Maximosz szerint, „aki ismeri Krisztus keresztségét és sírboltjának misztériumát, az ismeri minden dolognak az értelmét, aki pedig a föltámadás titokzatos erejébe hatol be, az megérti azt, hogy Isten miért is teremtette az egész világot”. Így vált a húsvéti misztérium világnézeti alapelvvé, amely nélkül aligha lehet az élet értelmét helyesen megérteni. „Minden látható dolognak szüksége van a keresztre”, tehát a világon mindennek meg kell halnia az újjáteremtő húsvéti kegyelem előtt: „a gondolkodás tárgyai pedig kivétel nélkül a sírboltra várnak” — mert a Teremtő Ige csakis így kelhet életre bennük. Végző soron az egész üdvösségtörténet minden részlete a föltámadott Krisztusra irányul, s ott talál magára az egész emberi színjáték. A bűn „mindenféléképpen keresztre feszíti az Igét”, a „beteljesedés napjához és (húsvéti órájához) csak az erényt gyakorló ember juthat el, aki az igazságosság cselekedeteinek előkészületi napját már letöltötte” (A teológiáról és Isten Fiának testben végbevitt üdvöztető művéről, I, 55-59). Mivel „az Úr sírja ez a világ, illetve az egyes hívő szíve”, csakis a fölösleges leplektől és szemfedőktől megszabadulni tudó keresztények képesek e világban is szemtől szembe találkozni a föltámadott Úrral: „A lepedők az érzékelhető valóság lételvei, az erény különféle módjával együtt, a szemfedő pedig maga a szellemi valóságok ismerete” (Uo. I, 60-61).

A bizánci teológusok néha túl sokat moralizáltak, de húsvéti üzenetük nem merül ki az erkölcsi élet prototípusaiban. Maximosz hitvalló tisztában van azzal, hogy a föltámadás titka minden „erényre és jámbor gondolatra” vonatkoztatható, de messze túl is mutat azokon: „Aki csak a keletkező és elmúló dolgok Teremtőjének tartja az Urat, az Mária Magdolnához hasonlóan félreismeri őt, mintha kertész volna. Ezért épp az ő javát akarva vonja ki magát az érintés alól az Úr, minthogy nála még nem tudott fölmenni az Atyához: »Ne érints engem!«... Tudja ugyanis, hogy ez csak ártalmára lehetne annak, aki ilyen lealacsonyító előítélettel járul hozzá” (Uo. II, 45).

A földhözragadtságot ugyan föltétlenül kerülni kell, de a tét itt sem pusztán elméleti, hanem a Krisztus által fölajánlott bensősé-

ges, családi kapcsolat az Atyával: „Fölmegyek Atyámhoz és a ti Atyátokhoz, az én Istenemhez és a ti Istenetekhez” — „Ne tart-suk tehát mindenáron idelent azt, aki értünk emberszeretetből szállt le ide, hanem legyünk vele odafönt az Atyánál, elhagyván a földet és a föld körüli dolgokat. (...) Az Ige nélkül ugyanis lehetetlen az Ige Atyjánál lenni” (Uo. II, 45-47). A bizánci teológiában tehát ugyanaz a húsvéti tapasztalat célja, mint az evangéliumokban: hogy Jézus Atyját nevezhessük saját apánknak és hogy örök-be fogadott gyermekeiként bekapcsolódjunk a Szentháromság vérkeringésébe. A húsvéti evangéliumról szóló elmélkedések és az ehhez kapcsolódó erkölcsi programok célja egyedül az, hogy Jé-zus életvitelét az ő tanítványaihoz hasonlóan magunkra öltve az ő új életének, „a nyolcadik nap természetfölötti állapotának” is részesei legyünk. „Akik a zsidóktól való félelmük miatt (...) zárt ajtók mögött ültek az emeleti teremben, vagyis (...) a kinyilatkoz-tatások helyén az isteni szemlélődések magasságában voltak be-biztosítva, teljes ismeretlenségben fogadhatják az Isten Igéjét, aki az érzéki működést kizárva jelenik meg nekik, és megadja a szen-vedélymentességet a békesség által, s a Szentlélekben való része-sedést a lehelés által, aztán pedig (...) megmutatja nekik saját misztériumainak jelképeit” (Uo. II, 46). Ebben a magas perspektí-vában válik világossá a háromnapos húsvéti misztérium értelme. Hiszen a teremtés művét beteljesítő keresztdozat után a hetedik nap, a *szabbat* nyugalmaiban az Úr szinte megállította a történe-lem idejét, a hét első napján, a nyolcadik nap szürkületében pe-dig már a végidő hajnalhasadására hívta meg azokat, akik föltá-madásának ünneplésére gyűlnek össze. „Aki pedig a nyolcadik napra is méltó lett, az föltámadt a halálból, (...) és már annak az Istennek boldogságos életét éli, aki voltaképpen egyedül nevezhe-tő igazán Életnek.. Így végül átistenülve maga is Isten lesz.” (Uo. I, 54).

Szánjunk még egy gondolatmenetet a bizánciak által harma-dik, vagyis inkább „Új Teológusnak” nevezett Szent Simeon hús-véti üzenetének: „Hogyan várhatja valaki, aki ebben az életben semmit sem tud a föltámadásról, hogy azt majd halálában fölfe-dezi és élvezni fogja?” Az eddig idézett liturgikus szövegek és teológusok bizonyára világossá tették már azt, hogy Krisztus föl-támadását nem elég száraz hittételként megtanulni vagy „letud-ni”, hanem ezt az eseményt személyesen meg kell tapasztalni ah-hoz, hogy ki-ki nyugodtan várhassa saját halálán túl az örök éle-tet. Csakis az ilyen azonosulási tapasztalás lehet a kulcsa minden keresztény életnek, ahogyan az imént idézett Szent Maximosz hit-valló is vallotta: „Aki részese lett az Isten értünk vállalt hetednap-i nyugalmaának, az átistenülve részese lesz az értünk vállalt nyol-cadnap-i működésének, azaz a misztikus föltámadásnak is” (A teológiáról és Isten fiának testben végbevitt üdvözítő művéről, I, 60).

A Jézus misztériuma elé

JELENITS ISTVÁN

Született 1932-ben. Magyar és hittan szakos piarista tanár. Írásai — előbb Tótfalussy István, később saját néven — negyven éve jelennek meg a Vigiliában. Legutóbbi írását a 2000. 1. számunkban közöltük.

A tizenhatodik és tizenhetedik század a kalandok és fölfedezések kora. Az Ismeretlen szőlőtja, hívja a bátrak csapatát, s veszélyek, magányos, szívós küzdelem árán új szigetek, tengeri utak nyílnak az utazók elé. A természet is föltárja titkait: meghódol ő is a munka s a kockázattal, bajjal nem törődő, kalandorkedvű emberi akarat előtt.

A franciák földjét is hatalmas kaland, roppant fölfedezés izgalma hatja át. Nem a messzeségek, nem az új tudás lehetőségei vonzzák őket. Az ő kalandjuk célja az ember — sugara, metsző hidege a reflexió eszmélkedése, kísérletük sava a kétely, módszer a lélek anatómiája s önmagunk gyötrő analízise. Ennek a roppant kalandnak hőse Montaigne, Descartes és Pascal, Mme de La Fayette, Molière, Racine, La Bruyère és La Rochefoucauld — és mind a többiek, még La Fontaine, a jó Aesopus modern örököse is. Mint a fölfedezőutakon vagy a laboratóriumok, kémcsövek útvesztőiben, sokan eltévedtek itt is. A Port-Royal, a székszis s az a léha, mindenbe belefáradt 18. századi francia élet jelzi az eltévedtek nyomát, melynek végső gyümölcse a forradalom lett. A fölfedezések azonban mindig vért kívántak.

S ha ezek a „fölfedezések” — emberileg szólva — *megérték* az áldozatot; Pascalnak itt következő néhány lapja a század legnagyobb fölfedezése talán. „Absence de nouveauté et puissance d’originalité” — semmi újat nem mond, de lenyűgöz eredetiségének erejével. Csúcsra vezet és nem-mozduló sarokra. Jézus Krisztust állítja elé, ahogyan Pascal fölfedezte, hosszú, veszélyes, kemény és önmészlő kutatóút után.

Most azonban ne a fölfedezőt keressük, hanem arra figyeljünk, akit számunkra is fölfedezett. Minden analízis, értéket kereső önboncolás — és minden fáradt, álságokon, magunk és mások nyomorúságán megrendült „kísérlet” végén Rá kell találnunk, ha valóban *végig* kibírjuk a „kalandot”. — Ha mindenben kételkedel (legjobban pedig önmagadban), Őrajta nem fog a kétely. Ha az emberi lét gyarlóságának terhe lenyűgöz, az Ő elesettségében új élet csírájára találsz.

E lapok írója nem volt szónok és lelkipásztor, hanem a lélek tájainak magányos fölfedezője. Gondolatai nem a társaság csevegéséből fakadtak, a magány tépő gondja fogta formába őket. S épp itt, ahol a fölfedező út kalandja célba jut, az egyedüllét párbeszéddé tágu, s a reflexió pontos szavai imává tüzesednek.

Pascal a világ egyik legnagyobb imádkozója. Ha szavait olvasva — imádkozva, mégis akarunk valamit *tőle is* tanulni, ezt az elszánt kitartást, az ima veszélyben és kietlenségben is megálló heroizmusát próbáljuk tőle eltanulni.

BLAISE PASCAL

Jézus misztériuma

A *Jézus misztériuma* című szöveget csak 1844-ben publikálták Pascal autográf kézirat-hagyatékából. A *Gondolatok* későbbi kiadásában nem maradt együtt ez az összeállítás. Brunshvicg mértékadó kiadásában az egész szövegegység legnagyobb része a *Gondolatok* 553. darabjaként jelenik meg. A többi szakasz számait — az esetleges visszakeresés érdekében — feltüntetjük.

Halálában emberi kezeiktől okozott kínokat szenved át Jézus; agóniájában azonban magakeltette gyötrelmeket: turbavit semetipsum (Jn 11,33). Nem emberi kéz; mindenható kar sújt most: ezt a büntetést csak a Mindenható viselheti el.

Jézus legalább három legkedvesebb barátjában vigasztalást keres — és azok alszanak. Kéri őket, hogy virrasszanak vele egy kevéssé, és ők — teljes nemtörődomséggel magára hagyják. Részvétük oly csekély, hogy egy percig sem tudja szemükről leparancsolni az álmot... Így aztán Jézus egyedül marad, kiszolgáltatva az isteni haragnak.

Jézus egyedül van: nem hogy nem érzi, nem osztja fájdalmát senki más, *tudója* sincs, csak ő tud róla, meg a Magasságbeli Isten.

Jézus kertben van. Nem a gyönyörűség kertjében, mint az első Ádám —, ahol maga is elveszett, s vesztére lett az egész emberi nemnek —, hanem a gyötrelmek kertjében, ahol üdvösséget szerez magának és az emberi nemnek.

Végigszenvedi ezt a kint és elhagyatottságot az éjszaka borzalmas magányában.

Azt hiszem, Jézus soha máskor nem panaszkodott, de most panaszkodik, s úgy, mintha túlcorduló szomorúságát nem tudná többé magában tartani: Szomorú az én lelkem mindhalálig.

Jézus társaságot és enyhülést keres az emberek között. Azt gondolom, egész életében egyedülálló eset ez. S most sem talál vigasztalásra, mert tanítványai alszanak.

Jézus haláltusája a világ végéig tart — hogyan alhatnánk alatta?

Jézus teljes kiszolgáltatottságában, virrasztásra hívott barátait is álomban találva neheztel, mert veszedelemnek tették ki *magukat* —

nem őt, s hálátlanságukra ügyet sem vetve, gyöngéd szívességgel figyelmezteti őket saját üdvükre és saját javukra: a lélek kész, a test erőtlén.

Jézus, amikor újra álomban leli őket, mert nem maradtak ébren sem ömiatta, sem maguk miatt, jóságosan aludni hagyja s nem ébreszti fel őket, hadd pihenjenek.

Jézus imádkozik, míg nem ismeri az Atya akaratát — és fél a haláltól; mihelyt megismerte, elébe lép, hogy följánlkozzék: Eamus. Processit. (Jn 18,4-5)

Jézus kéréssel fordult az emberekhez, s nem talált meghallgatásra.

Jézus, míg tanítványai aludtak, üdvösségükön munkálkodott. Minden igazzal megtette ezt: amíg aludtak a semmiben születésük előtt vagy a bűnben születésük után.

Csak egyszer kéri, hogy múltjék el a kehely, alázatosan akkor is; s kétszer, hogy jöjjön, ha úgy rendeltetett.

Jézus lelkére homály borul. Alszik minden barátja, s talpon van minden ellensége. — Jézus egészen Atyjára bízva magát.

Jézus nem az ellenséget látja Júdasban, hanem Isten szeretett akaratának eszközét, és... *barátjának* szólítja.

Jézus elszakad tanítványaitól, hogy megkezdje haláltusáját. Hogy utánozzuk, válnunk kell nekünk is azoktól, akik legközelebb állnak hozzánk, s legjobban egyek velünk.

Imádkozzunk tovább, hisz Jézus agonizál, és a legnagyobb kínokat szenved.

Vigasztalódjál: nem keresnél, ha már meg nem találtál volna.

Gondoltam rád haláltusámban; érted hullattam azokat a vércseppeket.

Nem magad próbálsz; engem kísérsz, ha azon gondolkodol, vajon meg tudnád-e tenni ezt vagy azt a távolabbi dolgot. *Én* fogom megtenni általad, ha az ideje eljön.

Engedd, hogy vezesselek parancsaimmal. Látod, milyen jól vezetem a Szűzet meg a szenteket, akik hagyták, hogy én cselekedjem bennük.

Az Atya szereti mindazt, amit én teszek.

Azt akarod, hogy míg nekem folyvást vérem omlik, neked könnyet se kelljen ontanod?

A megtérésed műve rám tartozik. Ne félj, és imádkozzál bizalommal, mintegy nekem segítve.

Jelen vagyok számodra szavammal a Szentírásban, lelkemmel az Egyházban, sugallataimmal és hatalmammal a papokban — de jelen vagyok a hívekben is: imádságom által.

Az orvosok nem gyógyítanak meg — végül is meg fogsz halni. Én azonban meggyógyítalak, és testedet halhatatlanná teszem.

Viseld el testi rabságodat és kötöttségedet. Most csak a lélek bilincseit oldom le rólad.

Inkább barátod vagyok akárki másnál, mert többet tettem érted mindenkinél, mert senki sem fogadna el jó lélekkel annyi bántást tőled, amennyit én elfogadtam, és mert senki sem halt volna meg érted — hűtlenséged és kegyetlen gonoszságod napjaiban, mint én tettem, s kész vagyok megtenni most is, sőt meg is teszem választottaimban meg az Oltáriszentségben.

Ha ismernéd bűneidet, kétségbe esnél. — Kétségbe kell hát esnem, Uram, mert a te szavad fölfedte előttem gonoszságomat. — Nem úgy, mert én, ha megmutatom, hát gyógyítom is, s az, hogy szólok róla, jele, hogy ki akarlak gyógyítani belőle. Amint jóváteszed, úgy fogod megismerni őket, s azt a szót hallod majd: Íme, bűneid, melyekre bocsánatot nyertél. Tarts hát bűnbánatot rejtett bűneidért és az ismert bűneid mélyén rejtőző fel nem tárt gonoszságért.

Uram, én mindent neked adok.

Jobban szeretlek mint te szeretted a szennyet, amelyben elmerültél. Ut immundus pro luto. (Horatius: Epist. lib. I. 2-26.)

Engem illet érte a dicsőség, és nem téged — féreg és por.

Valld meg lelki vezetődnek, valahányszor még az én szavaim is rosszra, hiúságra vagy kíváncsiságra csábítanak.

Látom a mélységet, amelybe gőgöm, kíváncsiságom s bűnös vágyódásom beleránt. Semmi kapcsolat sincs köztem és Isten között, köztem és Jézus Krisztus, az igaz ember között. De ő bűnné lett értem; minden csapásodat magára vont. Visszataszítóbb nálam magamnál is, és a helyett, hogy irtózva elfordulna tőlem, megtiszteltetésnek tekinti, ha hozzálépek és segítek neki.

Ő azonban gyógyulást szerzett magának, s még inkább gyógyulást szerez nekem.

Egyesítenem kell sebeimet az ő sebeivel, magamat hozzá kell kapcsolnom, s üdvözít majd — magát üdvözítve. De újabb sebeket már nem kell ejteni rajta.

Vigasztalódjál: nem magadtól kell várnod, amire vársz. Ellenkezőleg: magadtól semmit sem várva kell várakoznod.

Jézus Krisztus sírja. — A kereszten halott volt Krisztus, de látható. Most holtan és rejtve pihen a sírban.

Jézus Krisztust csak szentek temethették el.

Jézus Krisztus nem tett semmi csodát a sírjánál.

Csak szentek léphetnek be abba.

Itt öltözik Jézus Krisztus új életbe, nem a kereszten.

Ez a passió és a megváltás utolsó misztériuma.

Jézus Krisztus nem hajthatta le máshová fejét a földön, csak a sír szikláira.

Ellenségei folyvást üldözték — egészen a sírig. (Gondolatok, 560.)

Gyakran szólok hozzád, és tanácsot adok neked, mert lelki vezetőd nem beszélhet, én meg nem akarom, hogy hiányt láss lelki irányításban. S lehet, hogy imáitól indítatva teszem — és így ő vezet, ha nem látod is. — Nem keresnél, ha nem bírnál már is —, ne légy hát nyugtalan.

Ne hasonlítsd magad másokhoz, hanem csak énhozzám. Ha nem találsz meg engem azokban, akikhez méred magadat, gyalázatos undokság a mércéd. Ha megtalálsz bennük, mérd hozzájuk magad. De kit fogsz hozzájuk hasonlítani? — magadat-e vagy engem magadban? Ha magadat: gyalázatos undokságot mérsz; ha engem, magam hasonlítasz magamhoz. Lám: én vagyok az Isten mindekben. (Gondolatok, 555.)

Jézus Krisztus föltámadása után, úgy látszik, csak sebeit engedte megérinteni: Noli me tangere. (Jn 22,17) Csak kínjaival kell hát egyesülnünk.

Eledelül adta testét halandó ember korában az Utolsó Vacsorán, föltámadottként a tanítványoknak Emmausban, s végül az egész Egyháznak úgy, amint a mennybe fölment. (Gondolatok, 554.)

„Imádkozzatok, hogy kísértésbe ne essetek.” Veszedelmes dolog a kísértés; ha utolér, azért tehet, mert nem imádkoztál eléggé.

Et tu conversus confirma fratres tuos. Előbb azonban: conversus Jesus respexit Petrum. (Lk 22,32)

Szent Péter engedelmet kér, hogy Malkusra sújtson, lecsap, mielőtt hallaná a választ, és Jézus Krisztus azután felel. (Gondolatok, 744.)

Jézus Krisztus nem akarta, hogy bírósági ítélet nélkül öljék meg. Mert sokkal nagyobb gyalázat elítéltetve meghalni, mint jogtalan támadás áldozataképpen. (Gondolatok, 790.)

Pilátus hamis igazságossága csak arra jó, hogy szenvedést okozzon Jézus Krisztusnak. Igazságosságában megostoroztatja őt, s aztán megöleti. Jobb lett volna, ha egyszerűen megölette volna. Ilyenek azok, akik csak mímelik az igazságot: Jó és rossz tetteket egyaránt cselekszenek, hogy tessenek a világnak, és megmutassák: nem egészen Krisztuséi, ne kelljen szégyenkezniök miatta. A nagy kísértések és bűnalkalmak idején aztán végül megölik őt. (Gondolatok, 791.)

Jelenits István fordítása

Kelet-Európa vallásai

Lengyel jezsuita, jelenleg az orosz püspöki kar titkára Moszkvában.

¹Utalás a *Demokrácia, kultúra és fejlődés Közép-Európában* című konferenciára, amelyet a Gazdasági és Szociális Tanulmányok Intézete rendezett 1992 decemberében.

Az európai püspöki szinódust követően egy nemzetközi konferencián¹ a következő célkitűzés fogalmazódott meg: „A nemrég véget ért szinódus után fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy a két különböző világhoz tartozó, sajátos tapasztalatokkal rendelkező, eltérő hullámhosszon lévő keresztények és egyházak között hogyan építendőek ki, illetve szilárdítandóak meg a kapcsolatok. Meg kell tanulnunk a kölcsönös tisztelet jegyében közeledni egymás felé.”

A második európai püspöki szinódus megmutatta, hogy a „hullámhosszak összeegyeztetése” jelenleg is feladat: meg kell valósítani a kölcsönös kommunikációt. A kérdés azonban most tágasabb körben vetődik fel, hiszen a kelet- és közép-európai vallási kultúrák sokféleségét szeretnénk áttekinteni.

A kelet- és közép-európai valláskultúrák sokféleségének ténye vitathatatlan. Ellentmondások nem csupán a kelet- és közép-európai országok helyi egyházai között adódnak, hanem megtalálhatóak köztük és a nyugati országok vallási kultúrái között is. Ez a körülmény pedig tovább bonyolítja a felvetett kérdéskört.

Az eurázsiai kontinens valláskultúráját csak akkor tudjuk áttekinteni, ha figyelembe vesszük a nyugati országok kulturális hátterét is. Kétségtelen ugyanis, hogy a többségükben katolikus országok — földrajzi elhelyezkedésüktől függetlenül — gyökeresen különböznek a többi, többségükben ortodoxok országoktól. Én, aki személy szerint a nyugati katolikus hagyományokhoz tartozom, sokkal idegenebbnek érzem magam Oroszországban — annak ellenére, hogy nyolc éve ott élek —, mint például Franciaországban. És ennek nemcsak az az oka, hogy egy ideig Franciaországban éltem, hanem elsősorban az a tény, hogy az orosz kultúra egésze — de a valláskultúra különösen — jelentősen eltér a többségében katolikus vagy éppen protestáns országokétól.

A következőkben az orosz valláskultúrát tekintjük át, összehasonlítva azt a szomszédos országok kultúrájával.

A kereszténység kezdetei

Amint az ismeretes, a kereszténység keleti formája 988-ban, tehát még a kereszténység egységének idején honosodott meg Oroszország területén. Ekkortájt a jelenlegi Oroszország még nem létezett, Moszkva térsége csak egy fejedelemség volt a sok közül. Szent Cirill és Szent Metód tevékenységének köszönhetően az ószláv vált a liturgia nyelvévé, s a Moszkvai Patriarchátusban jelenleg is az, bár a filológiában járatlan emberek számára ez a nyelv ma már érthetetlen.

A mai Oroszország, Ukrajna és Belorusszia nyugati felén folyó keresztény hitehirdetés tehát egy csapásra a bizánci kereszténység hatása alá került, bár bizonyos mértékig megőrizte egy-

ségét a nyugati hagyományokkal. A novgorodi nők például minden további nélkül kereszteltették meg gyermekeiket ortodox vagy akár katolikus papokkal is — annak ellenére, hogy a bizánci rítushoz tartoztak.

A 10. század végén Olga cárnő azzal a kéréssel fordult Ottóhoz, a germán származású római császárhoz, hogy küldjön papokat a Kijev környéki orosz területekre, hogy az új keresztényeket segítsék hitük mélyebb megértésében és átélésében, ez ugyanis eddig háttérbe szorult az ortodox hagyományban jelentős túlsúlyban lévő liturgia mellett. Ottó eleget tett a kérésnek, annak ellenére, hogy idejét ekkortájt a bizánci császárral folyó viszálykodás foglalta le.

Az egyházszakadás után

A Vatikánnal és általában az (egyházszakadás utáni) kereszténységgel való — esetenként politikai színezettel terhes — kapcsolat az 1054-ben bekövetkezett egyházszakadás ellenére is megmaradt. Erre vonatkozóan a 12. és 13. század érdekes példákkal szolgál. A latin rítust követő domonkosok sorra nyitják kolostorait Kijevben, Perejeszlávban, Szmolenszkben, Polohiban, Novgorodban, Ladogában... A pápa 1320-ban katolikus püspököt nevez ki Kijevbe; Jurij-Boleszlav halicsi herceg 1327-ben áttér a katolikus hitre stb.

Ez persze nem jelenti azt, hogy az egyházszakadás ne éreztette volna hatását. Róma és Konstantinápoly elhatárolódott egymástól. A két egyház híveinek egy része — főként a fejlettebb területeken élők — talán nem mindenben értettek egyet, de a szakadás a nehézkes kommunikáció miatt a mindennapi életben valószínűleg csak később kezdett megmutatkozni. A hosszadalmas információ-áramlás más területeket is érintett, Grúziát például, ahol a szétválás hatásai teljes valóságukban csak két évszázaddal az egyházszakadás után jelentkeztek.

Oroszországnak a mai értelemben vett politikai színrelépése Európában szorosan kapcsolódik az ország hódításaihoz Európa és Ázsia területén. Az ortodox vallás, amely Oroszországban kezdetektől fogva kapcsolatban állt a világi hatalommal, államvallássá válik, s így elősegíti az új népcsoportok integrációját. Ez azonban nem tudja teljesen megszüntetni a katolikus, világi és muzulmán közösségeket. A zsidó népesség száma is növekszik. Oroszország sokvallású országgá válik. A vallási differenciálódás folyamata pedig a 18. század utolsó negyedében új lendületet vesz, amikor Oroszország, Poroszország és Ausztria felosztják maguk között Lengyelországot. Lengyelország és Ukrajna egy része, valamint Belorusszia és Litvánia ettől fogva az Orosz Birodalom részét képezi. Márpedig ezeken a területeken az 1595-ös breszti egyezmény értelmében nagyrészt a latin és a keleti rítusú katolikus vallás az uralkodó.

Meg kell említenünk azt is, hogy II. Katalin uralkodása idején, vagyis a 18. században egy protestánsokból és katolikusokból ál-

ló német közösség telepszik le Oroszországban, s kap bizonyos autonómiát a cárnőtől, melynek értelmében megőrizhetik saját vallási hagyományait. Ezt a kiváltságukat a kommunista korszakban is megőrzik.

Nagy Katalin Oroszországát tovább fejlesztik Nagy Péter törekvései. Az ország bizonyos mértékben nyitni próbál a korabeli európai kultúra felé. A felvilágosodás századának francia gondolkodói népszerűek Oroszországban; néhányuk hosszabb-rövidebb időre el is látogat a cári udvarba. Maga a cárnő is érdeklődést mutat e szellemi mozgalom iránt, de érdeklődése megmarad elméleti és világi síkon. Amint kormányzásról van szó, az enciklopédisták gondolatai üres szóvirágokká változnak az uralkodónő szemében. A politikai rendszer lényegében semmit sem változik, továbbra is a „szamogyerzsavie” (önkényuralom) érvényes, azaz a cár határoz mindenről, rendeletek segítségével kormányoz, és megerősíti az ortodox egyház és minden egyéb felekezet alávetett helyzetét. Az uralkodó egyben az ortodox egyház feje is, vagyis a patriarchátus semmit sem tehet a császári udvar jóváhagyása nélkül. Ez annyira beleivódik a cárok szokásaiba, hogy I. Pál, aki szoros kapcsolatban állt a más területekről akkorra már kitiltott Jézus Társasággal, katolikus misét akart celebrálni, noha természetesen ő maga nem volt sem pap, sem katolikus.

Az ortodoxia az államvallás, annyira, hogy az oroszoknak tilos áttérniük bármilyen egyéb hitre. Ha valaki ezt mégis megteszi — és a 19. század folyamán, főként az orosz arisztokrácia körében akadt is erre példa —, akkor elveszíti vagyonát és minden állampolgári jogát. Száműzetés vár rá, ahogy Iván Gagarin herceg esetében is, aki jezsuitának állt, s ettől fogva Franciaországban kellett élnie.

Ez a helyzet változatlan marad a 19. század végéig. Igaz ugyan, hogy akkoriban a többi európai ország uralkodó egyházai is kisebb-nagyobb előjogokat élveznek saját hazájukban, Oroszországban azonban az ortodox egyház nemcsak kiváltságos helyet foglal el, hanem hasznot húz a katolikus kisebbség (főként a keleti rítusúak) és általában mindenfajta — akár ortodox — szekta ellen irányuló politikai-hatósági eljárásokból is. Konkrétan fogalmazva, az orosz ortodox egyház rendőrségi erőszakkal bekebelezi a keleti rítusú katolikusokat. Cserében pedig az ortodox pópák együttműködnek a kormánnyal az odacsatolt területek mindenféle — akár vallási — lázadásainak megakadályozásában. Ennek értelmében az egyházukhoz titokban húnek maradó keleti rítusú katolikusok feljelentése például egyszerre minősült vallási és politikai cselekedetnek.

Az állami végrehajtó hatalomnak az volt tehát a feladata, hogy felvegye a harcot a nem ortodox vallásúakkal, és hogy áttérítse őket az igaz hitre. Ez a gyakorlat a múlt század végéig fennmaradt, egészen addig a pontig, amikor a kormányzat ren-

deletet adott ki a vallási tolerancia bevezetéséről és az egyháznak az államtól való leválasztásáról. A patriarchátus csak ezután, s ekkor is kizárólag a kormány és néhány felvilágosultabb gondolkodású püspök nyomására kezdett hozzá egyházának belső reformjához.

Sztálin uralma

A reformtörekvések sajnálatos módon azonban nem kerülhetek át a gyakorlatba. Kitért az októberi forradalom. Az ortodox és az összes többi egyházat is kegyetlen üldöztetés sújtotta. Az egyházak intézményrendszerét felszámolták, a papokat kivégezték vagy börtönbe zárták, a templomokat pedig feldúlták, lerombolták vagy rendeltetésüktől eltérő célokra kezdték használni.

A még életben maradt püspökök — szám szerint kilencen — csak 1943-ban, Sztálin utasítására kerülnek ki a börtönökből és koncentrációs táborokból. Sztálin ekkor helyreállítja az ortodox egyház intézményrendszerét, hogy a lakosságot ezzel is mozgósítsa a német megszállás ellen. Az egyház működését természetesen szigorúan felügyelik, s a kommunista propaganda céljaira használják fel. Sztálin tehát, az Orosz Birodalom történetében még egy alkalommal, helyreállítja az ortodox egyház egységét, amelybe az 1946-os úgynevezett Ivovi szinódus döntése alapján beolvasztja a keleti rítusú katolikus egyházat is. Mindezek ellenére az ortodox egyház újrakezdi valódi tevékenységét is, s egyes vezetői sokat tesznek az emberek hitének újjáélesztéséért és a vallásszabadság kiszélesítéséért. Az egyház mindezt drága árat fizet: együtt kell működnie a hatalommal. A mai patriarchátus közvetlenül a Sztálin által létrehozott hierarchiából nőtt ki, s mai ellenlábasai szemére is vetik sztálini eredetét és a kormánnyal való egykori megalkuvását. Mindezek hatása a pópák és a pátriárkák mentalitásán jelenleg is érezhető, és nyomai megtalálhatók a patriarchátus döntéseiben, a kormánnyal, a politikai pártokkal és a többi egyházzal — beleértve a katolikusokat is — való kapcsolatában.

Ortodox szertartások

Ebből a történelmi háttérből bonthatjuk ki az orosz ortodox egyházi kultúra néhány jellemző vonását, amelyek kiterjeszthetők más, többségében szintén ortodox országra. Az eredményt végül összevethetjük a nyugati keresztény hagyományokat követő országok kultúrájával.

Az ortodox lelkiség és vallásosság terén a csodálatos énekekkel színesített szertartások kezdettől fogva kivételes helyet foglalnak el. Körük csoportosul a hívő közösség, s ezek állnak a templomok és a kolostorok életének középpontjában is. A szentképek a liturgikus szertartások és a közösségi keresztény misztériumok szerves részei. Nem úgy tekintenek rájuk mint egyszerű ikonokra, hanem mint a teológia alapjául szolgáló kegytárgyakra: a szentkép az írástudatlanok Bibliája, a katekizmus tanításának fontos eszköze. Ennek megfelelően az ikonkészítés egyfajta lelki gyakorlatot jelent, melyhez böjt és egyéb aszketikus gyakorlatok

is társulnak. A kép egyben felmenti a pópákat a hitoktatás és a szertartásokban tartott prédikáció alól. Csak az utóbbi időben fordul elő, hogy egy-egy pópa mégis prédikál a mise végén.

Az ortodox teológusok megalkották tehát az ikonok teológiáját, amelyen belül nemcsak a kép vallási tartalmának adnak teológiai magyarázatot, hanem a művészi és esztétikai elemeknek — a színeknek, a mozdulatoknak, az alakok helyzetének is. Az ikon természetesen a nyugati kultúrához tartozó emberek szemében is műalkotás, amely segíti őket az imádságban. A művészi elemek teológiai elemzésével viszont nem feltétlenül értenek egyet túlzott szigorúságuk, merevségük miatt, bár az ortodox képmagyarázat inkább érzelmi, mint racionális síkon közelít a műalkotáshoz.

Egy nyugati teológus minden bizonnyal sokkal óvatosabb volna a szentképek tisztán teologikus tartalmát illetően. Nem feltétlenül tagadná azt, de bizonyára nem érné be a tisztán teológiai magyarázattal. Inkább a teológia az, ami meghatározza a szent művészetet, és nem fordítva. A merevséggel szemben pedig kevésbé képzeletbeli, jóval racionálisabb érveket sorakoztatna fel, s magyarázata igyekezne felölelni a hit egészét és azt a világot, amelyben a hívő megéli hitét. Ez a gondolkodásmód azonban a szentkép teológiájától teljesen idegen. Itt minden azonnal természetfeletti síkra kerül, minden titokzatos és megfoghatatlan formát ölt, többnyire erkölcsi tanításokkal.

A liturgia e központi szerepéből az ortodox vallási kultúra számos jellemző vonása ered. Mindent összevéve azt mondhatjuk, hogy az ortodox teológiát kevésbé érdekli a hit intellektuális tartalma. A hit kultikus kifejezése áll az egyház életének középpontjában, és a teológia tudománya elsősorban ezt törekszik igazolni anélkül, hogy tartalmát módosítaná. Valószínűnek látszik, hogy Olga cárnő is erre gondolt, amikor azzal a kéréssel fordult I. Ottóhoz, hogy küldjön nyugati teológusokat, akik segítséget nyújthatnak a hit elmélyítésében.

Minden bizonnyal ennek a gondolkodásmódnak köszönhető az is, hogy az ortodox egyház kezdetektől fogva csekély jelentőséget tulajdonít a filozófia tudományának. A Zagorszkban működő Szergejev Poszad Ortodox Papi Szeminárium nemrégén törölte a filozófiát tárgyai sorából arra hivatkozva, hogy ezek az ismeretek az ortodox pópák számára nélkülözhetőek. Szerencsére ezt a döntést azóta már visszavonták.

A mai Oroszországban ugyanis, a hit üldöztetésének hosszú éveit követően, az embereket elsősorban éppen a filozófiai természetű problémák, az élet és az ember eltörölhetetlen értelmének kérdése foglalkoztatja, s a tisztán hitbeli kérdések csak ezután következnek.

Ennek a teológiának túlsúlya más keresztény tanok elterjedését is megnehezíti. A teológia tematikájának megújítására és ki-

bővítésére történtek persze kísérletek, elsősorban a 19. század folyamán a Kijevi és Szentpétervári Akadémián. Akadtak független orosz gondolkodók is hasonló törekvésekkel, de ők a hivatalos egyházon belül mindig a peremre szorultak, és előfordult az is — például Lev Tolsztoj esetében —, hogy kiátkozták őket, vagy legalábbis az egyház gyanúsának és hitszegőnek nyilvánította gondolataikat (például Szolovjov, Bergyajev, Csadajev stb.). Napjainkban ugyanez zajlik. Azok az ortodox keresztények, akik gondolkodni próbálnak a hitükről — bár nincsenek sokan —, nem sok megértésre számíthatnak társaik és a teológusok részéről. Általában „nyugatbarátnak” bélyegzik őket, s a hivatalos egyház rossz szemmel nézi tevékenységüket. Újítónak, az orosz-ortodox hagyomány ellenségeinek számítanak. A Nyugat teljesen elvilágiasodott szellemiségét követik — mondják róluk —, s ezért alkalmatlanok az oroszországi vallási és szellemi élet megújítására. Még a nyugati katolikus papokat is álhívőnek tartják, akik egy elvilágiasodott kereszténység terjesztésén munkálkodnak. A legjobb esetben is eretneknek nyilvánítják őket, az orosz hagyománynak megfelelően. Az ortodox templomokban ma is találhatóak olyan régi katekizmusok, amelyek a katolikus vallást is mint eretnekmozgalmat íróják le.

Az ortodox teológusok ugyanakkor érdeklődnek a patrisztika és elsősorban a keleti egyházatyák gondolatai iránt. Ezek a problémakörök gyakran igen alapos tanulmányok tárgyát képezik. Főként az igazság ontológiai alapjait keresik, bírálva egyszerűsmind a nyugati teológiai és filozófia relativizmusát.

A teológiai tanulmányok között modernebb tematika csak elvétve — vagy egyáltalán nem — szerepel. Kérdés, hogy ez a jelenség milyen mértékben sajátja magának az ortodox vallásnak, amely — mint tudjuk — csak az első hét egyetemes zsinat tanait fogadja el. Valójában már az ortodox egyház szerkezete is az elutasítás negatív elvén alapul. A mai nyitott orosz ortodox teológusok maguk is statikusnak ismételtetésnek tartják saját tudományukat. Az átlagos teológusok túlnyomó többsége és a hierarchia természetesen nem osztja ezeket a nézeteket. Éppen ezért a haladó gondolkodásúak közül már többen elveszítették állásukat, sőt néhányukat ki is közösítették.

Az ortodox teológia nem foglalkozik többek közt azzal sem, amit a katolikusok az egyház szociális tanításának neveznek, nem foglalkozik a munkaerkölccsel, sem a mai világban oly sürgető etikai kérdésekkel. Egy ideje az a hír járja, hogy a patriarchátus dolgozik egy ortodox állásfoglaláson, amely ezekkel a problémákkal foglalkozik. A bennfentesek szerint azonban valójában semmi előrelépés nem tapasztalható, s az egészszel csak annyit érnek el, hogy felszítják a szélsőséges ortodoxok ellenállását.

Aszkézis és erkölcs

Egy kis általánosítással azt is mondhatnánk, hogy az ortodox vallásban nincs a világi életre vonatkozó tanítás. Csak egyféle spirituális eszmény létezik, s ez a monasztikus eszmény. Olyan *categoricus imperativus* ez, amelyből a gyakorlati életben egyfajta „mindent vagy semmit” szemlélet ered. Nem meglepő hát, hogy ez a lelkület nem illeszthető rá sem a házastársi, sem a családi, sem a hivatásbeli életre. Erősen hangsúlyozzák viszont a házasság szentségét, a családapá kivételes helyzetét, a feleség és a gyerekek alárendelt szerepét, s ezek teológiai igazolására törekszenek. Ez a bizonyítás viszont tisztán vertikális jellegű: a családapá foglalja el benne Isten helyét.

A papság természetesen tisztában van ezekkel a hiányosságokkal, mégsem próbálja semmilyen egységes és hatékony módon betölteni ezt a régóta tátongó űrt. Megelégszenek a szokásos aszketikus elvek ismételgetésével, s nem merik alkalmazni őket a családi életre, mert attól félnek, hogy az emberek egészen felhagynak a templomba járással.

Egyház és nemzet

Az ortodox vallásnak és különösen az orosz ortodox egyháznak a világi hatalmakhoz és a nemzethez való viszonyát vizsgálva egy újabb jellemző vonásukat fedezzük fel. Egy-egy ország ortodox egyháza nemzeti egyházzá válik, amely szorosan kötődik a politikai hatalomhoz, sőt függő helyzetben van tőle. Ez a jelenség nemcsak a mai Oroszországban látható, hanem — talán némileg módosított formában — a mostani Jugoszlávia, Románia, Bulgária, Ukrajna, Belorusszia, sőt Grúzia, Örményország és Görögország területén is megfigyelhető. Véleményem szerint ez oly mértékben beleivódott már a helyi — vallási — kultúrába, hogy az adott országok csak nehezen szabadulhatnak tőle, még ha törekednének is erre. Még az orosz katolikusok sem néznék jó szemmel, ha idegenek megpróbálnának ellenszegülni az állami döntéseknek, melyek például egy templom helyreállítását szolgálják.

A lengyel egyház

Ez a tendencia egyébként megfigyelhető Közép- és Kelet-Európa azon volt kommunista országában is, ahol a katolikus az uralkodó vallás. Lengyelországban például a püspöki kar egy része még mindig a nemrég lezárult korábbi korszakban él, s nehezen tud elszakadni attól a szerepétől, hogy a — legutóbb még kommunista — kormánnyal szemben a nemzetet próbálja képviselni. Nehezen fogadja el a demokratikus játékszabályokat, s ezáltal megnehezíti azt, hogy az egyház helye és szerepe tisztázódjék egy pluralista társadalmon belül.

Ez a magatartás azonban — annak ellenére, hogy a célja nem más, mint a civil hatóságok döntéseibe való beleszólási jog megszerzése vagy visszaállítása — először is kormányellenesnek mondható. Másodszor pedig a szóban forgó törekvéseket fékezi a püspöki kar és a papság egy másik csoportja, az egyháztól független politikai pártok, valamint a katolikus vagy más vallású vi-

lági lakosság egy része. Szerintük az egyház feladata nem az aktív politikai szerepvállalás, hanem a lelki élet segítése és az erkölcsi nevelés és az erkölcs érvényre juttatása a társadalom és a politika színterein. Vannak tehát olyan csoportok is, amelyek úgy vélik, hogy az egyház nem képviselheti többé a nemzetet, hiszen a kormánynak megvan a saját, az egyháztól független irányvonala.

Ez a véleménykülönbség és feszültség az egyházon belül is érzékelhető; elsősorban a püspöki kar és a papság egy részének a politikai hatalom visszaszerzésére irányuló fent említett törekvése, valamint néhány püspöknek az a szándéka, hogy elnyomják a szerzetesrendeket, amint ez a kommunista időkben történt, amikor igen nehéz volt a kapcsolattartás Rómával.

Mindez valamelyest egyensúlyt teremt, gondolkodásra késztet, s meg-csillantja annak reményét, hogy előbb-utóbb valós és tartós megoldás születik az államtól elválasztott egyház funkciójában, amely remélhetőleg minden polgár javát szolgálja majd vallási nézeteiktől függetlenül. Más szavakkal, a „katolikus Lengyelország” — amely valójában sohasem létezett, hiszen Lengyelország mindig is, de kiváltképp Litvániával való uniója idején sokvallású ország volt — szindrómáját számos kritika éri. Ez pedig segíti az igazi vallási tolerancia helyreállítását, amelynek gyökerei főként a reformáció idején, de az ország feldarabolása előtti egész lengyel történelemben megtalálhatóak. A nemesek demokráciája — amely később, a 17-18. századra egyfajta anarchiává korcsosult — szintén olyan örökséget képez, amely segítheti a modern demokrácia kialakulását.

Ezek a segítő hatások azonban Oroszországban gyakorlatilag teljes egészében hiányoznak, leszámítva az októberi forradalmat megelőző néhány hónapnyi demokratikus rendszert, és a vallási toleranciára vonatkozó rendeletet a század elején, amely azonban teljes egészében sosem juthatott érvényre. Mindehhez hozzá kell számítanunk azt az Oroszországban oly elterjedt nézetet, hogy a múlt sosem válik teljesen múlttá, és azt az idők során bevezetett változások sem tudják igazán átformálni. Így könnyen megérthetjük, hogy a történelem során eddig felbukkant minden probléma és minden — akár politikai, akár vallási — küzdelem napjainkban újra felszínre kerül.

Orosz vallási abszolútizmus

Nem meglepő hát, hogy a múlt vallási vitái, ha kissé módosult formában is, de mindmáig éreztetik hatásukat. Az ortodox egyház a görög katolikusokat ma is hitszegőeknek mondja, az ökumenikus párbeszédet pedig nem tartja másnak, mint a katolikus prozelitizmus ügyes kendőzésének. A hitviták is változatlanul élnek, mivel az ortodoxok számára az igazság abszolút és megváltoztathatatlan; ez az igazság az ortodox vallás kizárólagos örökségét képezi (az ortodoxia orosz neve, a pravoszlávia az egyetlen, igazi, egyszóval ortodox hitet jelenti). Ebből a néző-

pontból szemlélve a II. Vatikáni zsinat nem más, mint a katolikus mesterkedéseknek a modern időkhöz való hozzáigazítása. Céljai semmit sem változtak, s kimerülnek az ortodox egyház elleni harcban.

A hit igazsága tehát statikus, és teológiai értelmezése nem vesz tudomást a történelem folyamáról, ami pedig tetten érhető az Apostolok Cselekedeteiben vagy ha Szent János evangéliumát összevetjük a szinoptikusokkal.

Az orosz népek szinte természetüknél fogva ortodoxok, csaknem függetlenül attól, hogy milyen hitre keresztelik őket. A régi orosz gondolkodók szerint a keresztény Nyugat annyi kegyetleniséget követett el a történelem során, hogy az ortodox vallásnak nincs mit tanulnia tőle. Létezik tehát egy kizárólagos orosz út — mind nemzeti, mind vallási értelemben —, amelyről nincs letérés.

A pánszláv eszme

Ez a gondolkodásmód mélyen gyökerezik elsősorban a 19. századi orosz történelemben, s egyszer még messiási szerepvállalás formájában is felszínre került: egyesek azt állították, hogy Oroszországnak kivételes, Isten által kijelölt szerepe van a kereszténység megmentésében. Ugyanennek a szellemiségnek egy másik megnyilvánulása volt a pánszlávizmus, mely egyszerre támaszkodott vallási és nacionalista elvekre. A pánszlávizmus Moszkva és az ortodox egyház irányítása alatt akarta egyesíteni az összes szláv népet. Ez az irányzat újra fölmerült még a nemrég lezajlott koszovói bombázások során is. Moszkvában aláírásgyűjtésbe kezdtek, hogy a szláv és egyben ortodox Szerbia egységét a szintén szláv és egyben ortodox Oroszország segítségével helyreállítsák, s ezáltal a szláv család összetartását megerősítsék. Egyedül az észak-kaukázusi népek emlékeztettek arra, hogy az Orosz Föderáció soknemzetiségű és sokvallású ország, tehát a nem szláv, de orosz muzulmánoknak is segíteniük kellene Koszovót. Ily módon Oroszország külpolitikai döntése szinte azonnal belpolitikai problémává változott.

Ezt az önmagát elszigetelő orosz utat öltözteti a patriarchátus egyháztörténeti köntösbe, amikor Oroszországot az ortodox vallás kanonizált területének kiáltja ki, burkolt célzást téve arra, hogy a többi vallási felekezetnek nincs ott semmi keresnivalója. Ez azt jelenti — amit az ortodox vallási tisztségviselők meg is erősítenek —, hogy az ortodox kánonjog a földterületre is kiterjed. Márpedig a jog természetesen minden esetben csak az adott egyház intézményrendszerére és tisztségviselőire vonatkozik. Egyazon földrajzi területen több vallás is jelen lehet és érvényesítheti jogait, mint ahogy azt a más országokban működő orosz ortodox egyház is teszi.

Új vallási törvény

Ennek az ortodox területnek a megőrzése érdekében és erre az alapra támaszkodva az ortodox egyház 1993-tól kezdve nyomást gyakorolt a kormányzatra, hogy változtassa meg a vallásszabad-

ságról és az egyházi szervezetekről szóló 1990-es, meglehetősen liberális felfogású törvényt. Erőfeszítéseit végül siker koronázta az új, 1997-es törvényben, amely egyértelműen hátrányos megkülönböztetéssel sújt minden más felekezetet. Noha a törvény ütközik az érvényben lévő orosz alkotmánnyal és az *Orosz Föderáció* által elfogadott nemzetközi egyezményekkel, bevezetését a többségében kommunista tagokból álló Duma csaknem egyhangúlag megszavazta. A törvény a vallási szervezetek működésének engedélyezéséhez olyan feltételeket szab, amelyeknek lehetetlen teljes mértékben eleget tenni. Engedély nélkül pedig az adott vallási felekezet nem számít jogi személynek, és hivatalosan semmit sem tehet.

A katolikusok nehézségei

Ilyen körülmények között élnek a katolikus szerzetesrendek is. Előírták nekik, hogy legalább tizenöt évre visszanyúló legális működést kell igazolniuk, holott mindenki előtt ismeretes, hogy a kommunista időkben minden szerzetesrendet betiltottak. Így még ha ténylegesen léteztek is, akkor sem mondhatják el magukról, hogy működésük legális volt.

A következő feltétel az, hogy minden helyi vallási közösségben legyen legalább tíz orosz állampolgár. Az egyházközségek számára ez nem okoz problémát, hiszen ott vannak a világiak. A szerzetesközösségek elé azonban ez az előírás — legalábbis pillanatnyilag — legyőzhetetlen akadályt gördít. Még ha nekünk, jezsuitáknak például van is jelenleg egy tucatnyi olyan rendtársunk, akik a volt Szovjetunióból származnak, ők sem laknak egy helyen (a fiatalok máshol tanulnak, papjaink a volt szovjet köztársaságokban dolgoznak), s így nem kerülhetnek helyi közösségként nyilvántartásba. Vannak olyanok is, akik, mivel Közép-Ázsiában dolgoznak, az ott létrejött országok polgáraivá váltak, s többé már nem orosz állampolgárok.

Ez a példa is megerősíti, hogy az ortodox egyház, intézményrendszere kiváltságos helyzetének megőrzése érdekében politikai eszközöket is felhasznál.

A jövő távlatai

Talán lehangolóan látszik ez a kép, de ilyen körülmények között dolgozunk, s munkánkat így is szívesen végezzük. Oroszországban a törvényhozás, különösen pedig annak végrehajtása sohasem volt eléggé következetes, s ez hagy némi teret a próbálkozásoknak, és reményt ad arra, hogy legálisan folytathassuk tevékenységünket.

Az ortodox egyházzal való testvéri kapcsolatok javítását sokkal nehezebb és hosszadalmasabb feladatnak látom. A jelen helyzetet úgy jellemezhetném, hogy az ökumenikus párbeszéd megindulása előtti stádiumban vagyunk. Mi kezét nyújtottunk, készen állunk a kapcsolat felvételére, és türelemmel várjuk, hogy a másik fél változtasson szemléletén. A felvilágosult ortodox körök könnyebben elkeserednek, mint mi. Javasataik rendre megbuknak, s ők maguk kirekesztettnek érzik magukat saját egyházukon

belül. Egyesek ki is lépnek az ortodox egyházból s katolikusokká válnak, anélkül, hogy megtagadnák az ortodoxiát.

Természetesen nem ez a legjobb megoldás, de meg kell értenünk őket. Ezek az emberek nem mesterkedésből döntenek így, nem az a céljuk, hogy gyengítsék az ortodox egyház nyitottabb csoportjait, egyszerűen úgy érzik, hogy hiába próbálnak bármit is megváltoztatni, csak ellenérzéseket váltanak ki egyházuk többi tagjából. A két úgynevezett testvér-egyház közötti feszültségek és konfliktusok lelkiismereti döntés elé állítják őket. A kereszténység egységének helyreállítása számukra nemcsak a két egyház kapcsolatának problémáját öleli fel, hanem igazi kihívásként, a hit követelményeként jelenik meg — „hogyan egygyé váljanak, amiként mi is egyek vagyunk”. Ez az a pont, ahol a szeretet és az igazság ökumenikus párbeszéde megkezdődhet, s fokozatosan kezdetét veheti a sokféle egyházi rítusnak és intézménynek egységbe foglalása a kölcsönös tisztelet jegyében.

Nem térhettünk ki arra, hogy ez a légkör hogyan hat a katolikus egyház életére, s milyen kellemetlen következményei vannak az ortodox környezetben végzett tevékenységünknek. A környező kultúra hatása az oroszországi katolikus egyház belső és külső kapcsolataira nem feltétlenül pozitív. Ennek részletezése azonban már más lapra tartozik. Egy biztos: az ortodox egyháznak sem a hívei, sem az ellenségei nem tudják megfelelően szolgálni a nézeteltérések elsimítását, mert nem veszik kellően figyelembe a kétféle keresztény hagyomány történelmi és kulturális hátterét.

József Ágnes fordítása

Az amerikai görög katolikus hierarchia kialakulása

PIRIGYI ISTVÁN

Született 1921-ben Beregszászon. Teológiát tanult Ungváron, Budapesten és Egerben. A debreceni egyetemen tanári és bölcsészdoktori diplomát szerzett. Teológiát tanított. Jelenleg szakmai előadásokat tart és egyháztörténeti tanulmányok írásával foglalkozik. Legutóbbi írását az 1996. 6. számunkban közzétettük.

Tavaly volt 75 esztendeje annak, hogy a Szentszék Kárpátaljáról küldött görög katolikus püspököt Amerikába Takács Bazil ungvári görög katolikus lelkész személyében. Az évforduló alkalmából vázlatosan ismertetjük az amerikai görög katolikusok történetét.

A múlt század hetvenes éveiben megindult az Ausztriához tartozó Galíciából ukrán és a magyarországi, főleg ruszin görög katolikusok tömeges bevándorlása az Amerikai Egyesült Államokba. Számuk a becslések szerint a századfordulóra meghaladta a 200 ezret. Ezek 70%-a magyarországi, 30%-a pedig galíciai származású volt. Többször megismételt kérésükre az óhaza főpásztorai papokat küldtek hozzájuk. Az első lelkész, a galíciai származású Volanszky János, 1884-ben érkezett az USA-ba. Négy év múlva az eperjesi és a munkácsi püspök is küldött Amerikába papokat.

A magyarországi papok sorra szerveztek görög katolikus egyházközségeket. Helyzetüket viszonylag megkönnyítette az a körülmény, hogy a ruszinok túlnyomó többsége nem szóródott szét a hatalmas országban: 86,7% a közép-atlanti területen, 10,3% az északkeleti közép-területen telepedett le, és mindössze 3% került szórványhelyzetbe.

Az amerikai görög katolikusoknak szinte kezdettől fogva rendkívül súlyos problémákkal kellett szembenéznük.

Görög katolikus bevándorlók

Mindenekelőtt megjelentek közöttük az orosz pravoszláv agitátorok. Azzal kecsegtették őket, hogy ha áttérnek a pravoszláv vallásra, az egyházzal szemben nem lesznek anyagi kötelezettségeik. Az amerikai pravoszláv papokat az orosz kormány fizeti; a cári kormány templomokat épít számukra és fenntartásukról is gondoskodik majd. A kísértés igen nagy volt, hiszen ezek a hívek azért vándoroltak ki, hogy meggazdagodjanak, azt szerették volna, hogy legyen templomuk és papjuk, de az egyház anyagi fenntartásához nem szívesen járultak hozzá.

A görög katolikus papok keményen és eredményesen küzdöttek az agitátorok ellen. E küzdelem élharcosa Tóth Elek minneapolis-i lelkész volt. Ez a rendkívül nagy tudású, művelt pap kiutazása előtt az eperjesi püspöki irodában dolgozott. Kiutazása után

rendszeresen tájékoztatta Vályi János eperjesi püspököt az amerikai görög katolikusok helyzetéről.

A másik probléma az amerikai ruszinok és ukránok sokáig kibékíthetetlen ellentéte volt. A 2. világháború után a szovjet hatalom a kárpátaljai ruszinságot hivatalosan eltörölte. A ruszinokat ukránoknak minősítették. Kárpátalján hivatalosan ma is ukránoknak tekintik őket.

Amerikában egészen más volt a helyzet. Amikor galíciai ukrán papok kísérletet tettek arra, hogy ruszin görög katolikus parókiát elfoglaljanak, a két közösség között azonnal fellobbant a viszálykodás. Ezt a Szentszék sem tudta megszüntetni, éppen ezért — mint látni fogjuk — őket egymástól joghatóságilag is különválasztotta.

A harmadik, de legkényesebb és legfájóbb probléma a görög és római katolikus ellentét volt. Erről Tóth Elek Vályi János eperjesi püspökhöz intézett, 1890. november 10-én kelt jelentésében tájékoztatja a főpásztort. A jelentésből kiderül, hogy az amerikai római katolikus püspököknek fogalmuk sem volt arról, hogy az egyetemes egyházon belül keleti katolikus szertartás is létezik.

Tóth Elek azt állítja, hogy az amerikai római katolikus főpásztorok, elsősorban az ír származásúak, nem tudnak megbékélni azszal, hogy a görög katolikus papok megnősülnek, hogy a bérmlás szentségét kiszolgáltadják, pedig ehhez csak a püspököknek van joga; hogy két szín alatt áldoztatnak, pedig ez protestáns gyakorlat. A római katolikus püspökök egyáltalán nem védik a görög katolikusok érdekeit és jogait, hanem szinte ellenségesen viselkednek velük szemben. De nem különböznek tőlük a lengyel papok sem, akik a ruszin és az ukrán görög katolikusokat szakadároknak, skizmatikusoknak tekintik.

A jelentés szerint az amerikai görög katolikusok kétségbeesztő helyzetben vannak. Még meglévő épületeik sorsa is bizonytalan. Ugyanis az amerikai előírások szerint a templomot, parókiát és az egyházi iskolát tulajdonjogilag a megyéspüspök nevére kellene írni, azonban a görög katolikusok ezt nem merik megtenni. Attól tartanak, hogy ha épületeiket a római katolikus megyéspüspök nevére íratják, vagyonuk elvesz. Ilyen körülmények között fennáll annak veszélye, hogy a hívek is elvesznek a görög katolikus egyház számára; elhagyják vallásukat.

Az amerikai római katolikus főpásztorok nem titkolt ellenszenvvel fogadták az országba érkező görög katolikus papokat. Ebben volt része Tóth Eleknek is.

Tóth Elek megérkezése után felkereste a Saint Paul-i római katolikus püspököt, és bemutatta neki azt a latin nyelvű megbízólevelet, amelyet Vályi János eperjesi püspöktől kapott. A püspök mindenekelőtt az iránt érdeklődött, hogy Tóth Elek nős ember-e? Amikor megtudta, hogy a lelkész özvegy, a legélesebben tiltakozott kiküldetése ellen. Tóth Elek arra hivatkozott, hogy a beván-

dorolt görög katolikus hívek nem amerikai állampolgárok, a Monarchia állampolgárai, tehát egyházjogilag az óhaza főpásztorainak joghatósága alá tartoznak. Ők küldenek itteni híveikhez papokat is. Ezek viszont nős emberek is lehetnek, mert otthon a görög katolikus papok megnősülhetnek. A püspök erre ismételtén kijelentette: non credo, nem hiszem, és nem is volt tovább hajlandó tárgyalni Tóth Elekkel.

A püspök elutasító álláspontjának megfelelően az amerikai római katolikus papok nem csak a templomba, de még a temetőbe sem engedték be a görög katolikus lelkészeket.

Ez a magatartás számunkra ma már teljesen érthetetlennek és elképzelhetetlennek tűnik. Hiszen miután az Apostoli Szentszék a hajdúdorogi püspök joghatóságát az ország egész területére kiterjesztette (1968: ideiglenesen; 1980: véglegesen), hazánkban több tucat római katolikus templomban végeznek görög katolikus szentmisét, sőt, a római katolikus főpásztorok néhány templomot használatra átadtak a görög katolikusoknak.

Amerikában azonban az első görög katolikus lelkészek megérkezésekor egészen különleges helyzet állt elő.

A római katolikus főpásztorok éppen ezekben az években rendkívüli erőfeszítéseket fejtettek ki annak érdekében, hogy a különféle kisebb katolikus közösségeket egyetlen nagy szervezetben egyesítsék, vagyis, hogy megteremtsék az országban az egységes katolikus egyházat. Éppen ezért az amerikai katolikus hierarchia már a kezdet kezdetén határozottan szembefordult papjaink — szerintük — nemzeti egyház alapítására irányuló kísérletével, amely méghozzá más rítusú is, minthogy ez veszélyeztetné az egység megteremtése érdekében kifejtett erőfeszítéseiket.

Mindemellett a főpásztorok azonosították a katolikus egyházat a római szertartással, ellenséges magatartást tanúsítottak a nős bizánci szertartású katolikus papsággal szemben. A görög katolikus lelkészek viszont nem kértek tőlük semmiféle joghatóságot, vagy engedélyt, hanem a saját otthoni főpásztoraiktól kapott felhatalmazás alapján végezték híveik körében a szent szolgálatokat. Ők szilárdan ragaszkodtak ahhoz a felfogáshoz, hogy továbbra is kizárólag az otthoni püspökök joghatósága alá tartoznak, akik ide küldték őket híveik közé.

Mivel az ellenségeskedés a római katolikus klérus és a görög katolikus papok között nőttön nőtt, mindkét fél a Szentszékhez fordult a megoldás érdekében.

1890. október 1-jén jelent meg az Apostoli Szentszék dekrétuma, amely — nyilvánvalóan — a római katolikus hierarchia befolyására született meg. Eszerint ugyanis: 1. Az amerikai nép körében kizárólag nőtlen bizánci szertartású papok teljesíthetnek szolgálatot. 2. A nős papokat, kivétel nélkül, amint lehetséges, rögtön hívják vissza püspökeik. 3. A bizánci szertartású papok a területileg illetékes, helyi római katolikus püspök engedélye nélkül sem-

miféle szolgálatot nem végezhetnek. — Ez utóbbi intézkedéssel a Szentszék érvényre akarta juttatni a XII. Egyetemes — IV. Lateráni zsinat (1215) határozatának 9. *Quoniam* kezdetű rendelkezését, melynek értelmében egy területnek csak egyetlen főpásztora lehet, minden hívő, bármilyen szertartású is, az ő joghatósága alá tartozik.

Az amerikai görög katolikus papok tiltakoztak a rendelet ellen, de eredménytelenül. Az ellenségeskedés azonban akkor tört ki, amikor — a már említett — Tóth Elek, Minneapolis görög katolikus parókusa felkereste a helyi római katolikus ordináriust, John Ireland püspököt és a lelkipásztori szolgálathoz szükséges joghatóság megadását kérte tőle. A püspök, minthogy Tóth Elek özvegy ember volt, kérésének teljesítését megtagadta. Ennek következtében a minneapolis-i görög katolikus egyházközség az egész karácsonyi időszakban istentisztelet és szentség-kiszolgáltatás nélkül maradt.

Tóth Elek áttérése az ortodox hitre

Ezután Tóth Elek a parókiát elhagyva, felvette a kapcsolatot az amerikai orosz ortodox misszióval. Áttért a pravoszláv vallásra; 15 amerikai görög katolikus parókiát és 20 ezer hívőt vitt magával az orosz pravoszláv egyházba. A következő években még legalább ugyanennyi hívő követte őt a pravoszláviába. Néhány évvel korábban ő volt az amerikai skizmatikus mozgalom legnagyobb ellenfele, a katolikus egyházzal való szakítás után pedig a legbuzgóbb támogatója. A cári Oroszország támogatásával hatalmas agitációt fejtett ki a görög katolikusok között a pravoszláv eszmék és a pravoszlávia mellett. A *Kde treba iszkati pravdu* (Hol kell keresni az igazságot) című, több kiadást megért füzetében a pravoszláviára való áttérésre szólítja fel a görög katolikusokat.

Tóth Elek a nyolcvanas évek elején halt meg. South Canaan-beli sírja a legismertebb amerikai pravoszláv zarándokhely.

Az amerikai skizmatikus mozgalom magyarországi hatása

Kárpátján már a múlt század nyolcvanas éveiben feltűntek a pravoszlávia köntösébe öltöztetett pánszláv propaganda jelei. Ez a propaganda jóságos cárral kecsegtette a pravoszláviára áttérő ruszinokat, aki majd elűzi a magyar urakat és földet ad nekik. Ezeknek az ígérgetéseknek azonban sokáig semmiféle hatásuk nem volt.

A pánszláv-pravoszláv propaganda akkor kezdett igazán veszélyessé válni, amikor olyan kárpátaljai ruszinok kezdtek terjeszteni, akik Galíciába és Bukovinába jártak idénymunkára. Elsősorban ők hintették el a lelkekben a szakadár eszmék magvait. Ők is azzal kecsegtették a népet, hogy ha elhagyják a görög katolikus vallást, anyagi kötelezettségeik az egyházzal szemben megszűnnek, nem kell sem párbért, sem stólat fizetniük. Ugyanezeket a híreket terjesztették az Amerikából hazatért és némileg megzadagodott ruszinok is. Mindemellett eljuttatták a ruszinokhoz Tóth Elek *Kde treba iszkati pravdu* című röpiratát is, és ez lett a kibontakozó skizmatikus mozgalom elméleti megalapozója.

**Az amerikai görög
katolikus exarchátus
megalapítása**

A mozgalom századunk elején két községben: a Máramaros megyei Izán és a Bereg megyei Nagylucskán ért el átütő sikert. Itt a görög katolikus hívek túlnyomó többsége elhagyta hitét és pravoszláv vallásra tért. Bár a magyar hatóságok a mozgalomban politikai kérdést láttak, s bíróság elé állították annak kezdeményezőit mint összeesküvőket és hazaárulókat, annak adminisztratív úton nem lehetett véget vetni. Az első világháború előtt Kárpátalján már 22 községben éltek pravoszlávok.

A Szentszék nős papok visszahívására vonatkozó rendelkezését nem lehetett végrehajtani, hiszen az eperjesi és a munkácsi egyházmegyében csak nagyon kevés nőtlen pap volt, tehát a főpásztoroknak nem voltak lelkészeik, akikkel felválthatták volna őket.

Az amerikai görög katolikusok legfőbb problémája joghatósági helyzetük rendezetlensége volt. Ezzel azonban éveken keresztül sem a magyar kormány sem pedig a két egyházmegye püspöke nem foglalkozott. Amikor azonban a kormány arról értesült, hogy a hazánkból kivándorolt ruszinok körében megjelent a pánszláv-pravoszláv propaganda és ennek itthon is igen nagy szerepe van a skizmatikus mozgalom terjedésében; és hogy ott kint már erőteljesen bírálják a magyarországi politikai, társadalmi és gazdasági viszonyokat, azonnal lépéseket tett a joghatósági kérdés rendezésére.

**Magyarország vatikáni
akciója**

A probléma megoldásától a Szentszék sem zárkózott el. Első lépésként a magyar kormány elterjesztésére Hodobay Andor eperjesi kanonokot vizitátorrá nevezte ki. Feladata az Amerikában élő görög katolikusok egyházi felügyelete volt. — Ezzel kezdődött a magyar kormánynak az amerikai görög katolikusok érdekében kifejtett és éveken át tartó ún. vatikáni akciója.

Hodobay Andor 1902-ben érkezett az USA-ba. Ő azonban képtelen volt a politikailag már megosztott papokat és híveket eszmei egységre hozni, ezért a kormány öt évi működés után visszahívta (1907) és a Szentszéktől felszentelt püspök kinevezését kérte.

A Szentszék eleget tett a kormány kérésének. Szoter Ortinszky bazilita szerzetes személyében felszentelt püspököt adott az amerikai görög katolikusoknak (1907). Ortinszky galíciai származású volt, a hívek háromnegyed része viszont magyarországi. Kinevezését az osztrák kormánynak tulajdonították. Szabó Jenő, a magyar görög katolikusok társadalmi szervezetének elnöke szerint e kinevezésben újból megnyilatkozik az osztrák politikának az a törekvése, hogy a magyarországi szláv ajkú görög katolikusokat egységes nemzetté forrassza össze a gácsországi ruténnel. Kivándorolt népünket tehát a muszka propagandán kívül az ukRAINIZMUS veszélye is fenyegeti.¹

Az amerikai ruszin görög katolikusok az ukrán püspököt nem akarták elismerni, rendkívül éles sajtóhadjáratot folytattak ellene

¹Vö. *A görög katolikus
magyarság utolsó
Kálvária-útja,*
Bp., 1913, 145.

és már arra gondoltak, hogy Drohobeczky Gyula körösi püspököt választják főpásztoruknak az idehelyezését kérve a Szentszéktől.

Ortinszky mindent elkövetett, hogy a ruszinokat megnyerje. Felvette a kapcsolatot a magyar kormánnyal, hogy annak támogatását elnyerje. A 75 amerikai ruszin pap közül azunban 64 nyíltan ellene volt, és magyarországi püspök kinevezését követelte, de belátták, hogy ezt Rómánál nem tudják elérni, 1910-ben kiegyeztek Ortinszkyvel. Ennek részükről az volt egyik feltétele, hogy az ukrán püspök ígéretet tett arra, hogy tiszteletben tartja a magyarországi görög katolikusok jogait. Tíz évvel elhalasztja az érkezésekor, 1907-ben kiadott *Ea semper* kezdeű bulla végrehajtását, amely az amerikai görög katolikus klérus számára megtiltja a nőülést. Ortinszky egyébként csupán címzetes püspök volt, ugyanolyan jogkörrel rendelkezett, mint az apostoli vizitátor.

1913-ban az Apostoli Szentszék az amerikai görög katolikusok számára apostoli exarchátust alapított. Ortinszkyt apostoli kormányzóvá nevezte ki, akinek teljes püspöki joghatóságot adott.

Ortinszky 1916. március 24-én meghalt. Ekkor a Szentszék úgy döntött, hogy az ukrán és a ruszin görög katolikus közösséget egymástól különválasztja. Két apostoli adminisztrátort nevezett ki. A galíciaiak apostoli adminisztrátora Peter Poniatishin, a magyarországiaké pedig Martyák Gábor eperjesi egyházmegyei lelkész lett, aki 1895-ben került az USA-ba, s attól fogva kiemelkedő szerepet játszott az ottani görög katolikusok életében. A Szentszék felszentelt püspök kinevezését a világháború utáni időre halasztotta.

Takács Bazil pályája

Martyák Gábor halála után (1924) a Szentszék az amerikai görög katolikusokat egymástól egyházjogilag is különválasztotta. Két apostoli exarchátust állított fel, Philadelphia és Pittsburgh székhellyel. Az előbbihez kerültek a galíciai és bukovinai, az utóbbihoz a magyarországi görög katolikusok (1924. május 8.).

A pittsburghi exarchátushoz ruszin, szlovák, magyar és délszláv hívek tartoztak, ennek ellenére a szervezet hivatalos elnevezése Rutén Rítusú Katolikus Exarchátus volt. XI. Piusz pápa a pittsburghi exarchátus első főpásztorává Takács Bazilt nevezte ki.

Takács Bazil a Máramaros megyei Vucskovon született 1879. október 27-én. Firczák Gyula munkácsi püspök szentelte pappá 1902. december 2-án. 1902-1911 között az Ugocsa megyei Lázi község lelkésze volt. Ekkor a püspök Ungvárra helyezte, ahol az egyházmegyei Alapkezelőség és a püspöki kollégium igazgatója lett. Az első világháború után Papp Antal püspök a papnevelő intézet spirituálisává és az egyházmegyei tanítóképző intézet hittanárává nevezte ki. Rómában szentelték püspökké 1924. június 15-én, pünkösd vasárnapján. Amerikába érkezve első pásztorlevelét 1924. szeptember 30-án adta ki. Ebben leszögezte, hogy legfőbb feladatának hívei lelki, kulturális és nemzeti szintjének emelését és fejlesztését tartja.

Az apostoli kormányzói rangban lévő püspök az első években kimagasló sikereket ért el. Híveinek száma megduplázódott, a párokiák száma csaknem háromszorosára emelkedett. Öröndetesen növekedett a papok száma is. A hívek körében valóban sikerült elmélyítenie a vallási öntudatot. Jelentősen emelkedett a szentáldozáshoz járuló hívek száma. A püspök évente zárandoklatot szervezett a pennsylvániai Szent Makrina-hegyhez, megalapította az exarchátusi sajtót, támogatta a vallási, lelkeségi könyvek kiadását. Kezdeményezésére számos egyházközségben iskolát és egyházi szervezeteket, tevékeny egyesületeket hoztak létre.

Az ígéretes fejlődést azonban megakasztotta, sőt évekre visszavetette a Szentszék 1929. március 1-jén kiadott *Cum data* kezdetű dekrétuma, mely elrendelte a papi nőtlenség bevezetését. A püspök éveken át kérte a Szentszéket a rendelet visszavonására, az azonban hajthatatlan maradt, s az intézkedését 1934. július 23-án megújította és véglegesítette. Takács püspök kénytelen volt engedelmességni. A Szentszék határozatát 1934. október 25-én kiadott pástorlevelében kihirdette.

A Szentszék intézkedése válságba sodorta az amerikai görög katolikusságot. Sokan azzal vádolták a püspököt, hogy Rómában nem lépett fel erősebben az ír püspökök befolyásának tulajdonított rendelet kiadása ellen. Mások azzal vádolták a Szentszéket, hogy megszegte az ungvári unió okmányokban kikötött feltételeket, melyek szerint az uniót elfogadó keletiek rítusukat maradéktalanul megőrizhetik.

Vita a cölibátusról

A cölibátus kérdésében kitört szenvedélyes vita végül is egyházszakadáshoz vezetett. 1934-1938 között közel száz ezer hívő és 75 egyházközség tagadta meg a közösséget Takács Bazil püspökkel. A szakadást sokfelé maguk a hívek kezdeményezték. Nem voltak hajlandók olyan pap liturgiáján részt venni, attól szentségeket elfogadni, őket anyagilag támogatni, akik nem álltak ki a keleti egyház ősi jogrendje mellett, vagyis, nem helyezkedtek szembe Rómának a cölibátusra vonatkozó intézkedésével.

**A független görög
katolikus egyház**

A Rómától elszakadt görög katolikus világi hívek kezdeményezésére független (independens) görög katolikus egyházat alapítottak és Csernyák Orest személyében adminisztrátort választottak. Az új egyházi közösség 1938 novemberében a konstantinápolyi pátriárkátushoz csatlakozott, így ortodoxszá vált. A pátriárkátustól felszentelt püspököt is kaptak.

Takács Bazil püspök minden tőle telhetőt megtett Rómához hű hívei érdekében. Mivel papnevelő intézete nem volt, a papnövendékeit a második világháború kitöréséig az ungvári görög katolikus szemináriumba küldte teológiai tanulmányaik elvégzésére. Egy közülük a budapesti Központi Szeminárium növendéke volt.

Források:

Kj: Az amerikai
görög katolikus
egyház válsága.
In: Keleti Egyház,
1935, 27.

1937-ben a püspök meghívására Amerikába érkezett P. Dudás Miklós, a magyarországi baziliták főnöke, a későbbi hajdúdorogi püspök. Dudás atya, aki közismerten kiváló szónok volt, a

Szántay-Szémán István: *Az amerikai görög szertartású katolikusok válsága.* In: *Keleti Egyház,* 1936, 97. K.: *Az amerikai independens görög katolikus egyház a konstantinápolyi patriarchátus joghatósága alá helyezkedett.* In: *Keleti Egyház,* 1939, 120.

Mayer Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910.* Akadémiai Kiadó Bp., 1997, 169-204.

Rev. A. Pekar: *Our Past and Present Historical Outlines of the Byzantine Ruthenian Metropolitan Province,* Pittsburgh, Penna, 1974.

pittsburghi apostoli exarchátus területén 24 népmissziót és hat zártkörű lelkigyakorlatot tartott magyar és ruszin nyelven. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy az exarchátus területén a lelkiélet újra fellendült és Takács püspök életének alkonyán virágzóbb volt, mint valaha.

Takács Bazil püspök 1948. május 13-án hunyt el. Pennsylvaniában, a Szent Makrina-hegyen temették el. Közvetlen utóda a szintén kárpátaljai születésű Ivancsó Dániel (1948-1954) 1951. október 18-án Pittsburghben felállította a Szent Círill és Metód Papnevelő Intézetet, így Amerikában a görög katolikus papnevelés ügye is megoldódott.

Az Apostoli Szentszék 1963-ban a Pittsburghi Exarchátust kettéosztotta s abból két önálló egyházmegyét létesített: a pittsburghi és a Passaici egyházmegyét. Hat év múlva, 1969. április 2-án továbbfejlesztette az amerikai görög katolikusok egyházi szervezetét: felállította a munhahlli érsekséget. Hivatalos elnevezése: Bizánci Rutén Érseki Tartomány. Az első érsek-metropolita Stephen Kocisko pittsburghi püspök lett, aki 1969. június 11-én foglalta el érseki székét.

Ugyanebben az időben került sor egy harmadik püspökség alapítására is. Ennek székhelye az Ohio állambeli Parma. Az új egyházmegye első püspökévé VI. Pál pápa a pittsburghi születésű Emil Mihalikot nevezte ki. 1969. június 12-én szentelték fel és iktatták be a pármai Keresztelő Szent János-székesegyházban.

A metropólia közvetlenül az Apostoli Szentszéknek van alávetve. Joghatósága egész Észak-Amerikára kiterjed.

Az Actio Catholica és a politika

GIANONE ANDRÁS

1970-ben született. A Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium történelem-francia szakos tanára. Az ELTE doktorandusza.

Az Actio Catholica (AC) a 20. század nagyhatású katolikus mozgalma, mely a világiaknak az egyház apostoli munkájába való bevonását tűzte ki céljául. Szervezett formájában XI. Piusz pápa indította el 1922-ben a Katolikus Akciót, de már elődei, mint például X. Piusz is használták — kisbetűvel írva — ezt a kifejezést megnyilatkozásaikban. Sokat tett az Actio Catholica felvirágoztatásáért az utód, XII. Piusz is. E pápák által írt körlevelek, enciklikák, levelek és egyéb dokumentumok alapján világos képet kaphatunk az Actio Catholica főbb ismertetőjegyeiről, alapelveiről.

Ezek az alapelvek többek között az AC és a politika viszonyát is meghatározzák. E tanulmány a pápai megnyilatkozások mellett a magyar Katolikus Akció szervezeti és működési szabályzata, valamint az Esztergomi Prímási Levéltárban őrzött források és a szakirodalom alapján mutatja be a magyar Actio Catholica és a politika kapcsolatát az 1932 és 1948 közti időszakban.

Az Actio Catholica és a pártpolitika

Alapelvek

¹Gergely J.: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945*. Budapest, 1997, 108.

A lelkipásztorkodó papság politikai szerepvállalását külön engedélyhez kötötte az Egyházi Törvénykönyv (vö. CIC 139. kánon). Maga XI. Piusz pápa sem nézte jó szemmel a politizáló papokat, különösen nem az ilyen főpapokat. Ezt jól mutatja, hogy a Szent-szék megakadályozta a magyarországi politikus főpapok (például Vass József) egyházi előmenetelét.¹

²XI. Piusz pápa *Quae Nobis* levele. Közli Dombi József: *A katolikus akció vezérkönyve*. Gyulafehérvár, 1938, 176.

Az AC — egyik meghatározása szerint — az egyházi hierarchia, a klérus kinyújtott karja, „a világi hívek bizonyos fokú részesedése a hivatalos apostolkodásban”.² Ezért a Katolikus Akciónak — a papság mintájára — a pártpolitikán kívül kell állnia. Ez az Actio Catholica és a politika viszonyának egyik meghatározó eleme. XI. Piusz pápa, aki ezt a kérdést szinte az összes Actio Catholicáról szóló levelében tárgyalja, a litván püspöki karhoz intézett levelében így ír: „Midőn a katolikusok a Katolikus Akciót igazgatják vagy abban részt vesznek, emlékezzenek arra, amit (...) XIII. Leó (...) bölcsességgel elrendelt: »kerülni kell azt a téves felfogást, mely a vallást valamely politikai párttal azonosítja (...). Ez a vélekedés a politikai ellentéteket a vallás szent területére tolja át, megbont minden testvéries egyetértést és számtalan szerencsétlenségnek nyit tárt kaput.«”³

³XI. Piusz pápa *Peculiari quadam* levele. Közli Dombi: i.m. 173.

⁴Zsigmond László
(szerk.): *Politikai és
szociális enciklikák*
XIX-XX. sz.,
Bp., 1970, 53-54.

⁵XI. Piusz pápa
körlevele a katolikus
akció érdekében.

⁶Mindszenty József:
Emlékirataim.
Vaduz, 1988, 142.

⁷Az AC ügyrendje, 5§.
Bp., 1937, 6.

Actio Catholica és pártpolitika a Horthy-korszakban

⁸Beke Margit (szerk.): *A
magyar katolikus
püspökkari
tanácskozások története
és jegyzőkönyvei*
1919-1944 között, I-II.,
München-Bp., 1992.
(a továbbiakban Pt)
1919-44. II/115.
⁹Pt 1919-44. II/165.

¹⁰Esztergomi Primási
Levéltár (EPL)
Cat. D/c 4286-1940.
és 4163-1940.

¹¹Gergely: i.m. 108.
¹²Seres Ferenc:
*Mihalovics Zsigmond
élete és művei,*
Pilisszentlélek,
1993, 25-26.

A pápát nemcsak elvi megfontolások vezethették a pártpoliti-
ka-mentesség hangsúlyozásában. A fasizmus Itáliájában az állam-
hatalom féltékenyen figyelte a Katolikus Akció szervezeteinek si-
keres tevékenységét. Az 1929-es lateráni szerződéshez csatolt kon-
kordátumba bekerült ugyan az, hogy „az olasz állam elismeri az
»Actio Catholica Italiana«-tól függő szervezeteket”, de csak azzal
a feltétellel, ha ezek „a Szentszék rendelete értelmében működé-
süket minden politikai párton kívül (...) fejtik ki...”.⁴ Két évvel ké-
sőbb a pápa a fasizmust elítélő körlevéllel fordult a világ közvé-
leményéhez, mert Mussolini feloszlatta az olasz AC ifjúsági szer-
vezeteit, arra hivatkozva, hogy a mozgalom több jelentős szemé-
lyisége korábban néppárti tag vagy vezető volt, és, hogy az AC
sok szempontból maga is pártnak tekinthető.⁵ Egyébként a hitleri
Németországban is politikai pártnak tekintették az ottani Actio
Catholicát.⁶

A magyar Actio Catholica ügyrendjében is a pápai irány-
elveknek megfelelően szabályozták — hacsak egyetlen lakonikus
mondattal — a Katolikus Akció és a pártpolitika viszonyát: „Az
Actio Catholica mozgalmaiba pártpolitikát bevenni tilos.”⁷

A fentiek szellemében 1936-ban, hogy elejét vegyék a vádak-
nak, Serédi Jusztinián esztergomi érsek javaslatára a püspökök bi-
zalmasan figyelmeztették az AC, illetve a mozgalom pilléréül
szolgáló katolikus egyesületek és az egyházközségek vezetőit,
hogy semmiféle politikai párttal vagy szervezettel semmilyen kö-
zös rendezvényben ne működjenek együtt.⁸

Ugyancsak az Actio Catholica alapszabályát alkalmazta a her-
cegprímás, amikor az 1938. március 16-i püspökkari tanácskozá-
son bejelentette, hogy Kovács Sándort felmentette az AC országos
titkári állásából, mert képviselőnek jelöltette magát. A hercegprí-
más az eset kapcsán arra kérte püspöktársait, hogy az AC-ban ve-
zető szerepet játszó papnak csak akkor adjanak engedélyt a kép-
viselőjelöltségre, ha egy évvel előbb lemondott az AC-ban viselt
tisztségéről.⁹ 1940-ben, amikor a visszatért Felvidéken választá-
sokra készültek, Serédi újból szükségesnek látta leszögezni a
munkácsi és a rozsnyói püspökhöz írt levelében, hogy a Katoli-
kus Akcióban vezető szerepet játszó személyiségeknek tilos az ak-
tív politizálás. Két püspöktársához hasonlóan ő sem engedte,
hogy az egyházmegyei AC igazgató egyidejűleg képviselőjelölt is
lehessen. Ezért Gregorovits Lipót esztergomi AC igazgatónak föl
kellett hagynia a politizálással.¹⁰

Részben ellene mond az előbbieknak, hogy az AC egyik világi
társelnöke, gróf Zichy János egyben pártvezér is volt.¹¹ Az orszá-
gos igazgató, Mihalovics Zsigmond pedig a Budapest Székesfővá-
ros Törvényhatósági Bizottságának, sőt, 1942-től — e törvényható-
sági bizottság által megválasztva — a Magyar Országgyűlés Fel-
sőházának is tagja volt.¹² Ami Zichyt illeti, semmilyen adat nem
utal arra, hogy, ténylegesen befolyásolta volna az AC működését.

Mihalovics pedig az említett két testületben nem pártpolitikusként volt jelen. Egyébiránt a felsőházban — amelyben az AC elnöke, a mindenkori hercegprímás és a szintén püspök ügyvezető elnök is helyet foglalt — a pártalapú szervezkedés tilos volt.

A 40-es évek második felében különösen Czapik Gyula egri érsek, az AC ügyvezető elnöke hangsúlyozta a mozgalom politika-mentességét. Többek között a kulturális szakosztály társadalompolitikai csoportját kérte arra, ne foglalkozzék a napi politikát érintő kérdésekkel.¹³ Óvott az iskolaharc kitörésétől is, amikor 1946-ban a hitvallásos iskolák a sajtótámadások keresztüzébe kerültek.¹⁴

Amikor 1945-46 folyamán megújult az AC országos szakosztályainak vezetősége, az új személyek kiválasztásánál — a korábbi gyakorlatnak megfelelően — fontos szempont volt Mihalovics számára is, hogy „a szakosztályok munkatársai lehetőleg pártok felett álló egyénekből soroztassanak”.¹⁵

¹⁵EPL 605-1946.

Az Actio Catholica részvétele a politikában

Alapelvek

Az, hogy az AC távol tartja magát a pártpolitikától, korántsem jelenti azt, hogy életében a politika ne játszott volna fontos szerepet. Egyrészt bátorítja tagjait a közéletben való részvételre, ahogy ezt már korábban is megtették a pápák. Maga XI. Piusz is idézi egyik elődjét, amikor kifejti véleményét erről a kérdésről: „Mint magán polgárok azonban szabadon élhetnek szavazó jogukkal... Sőt súlyos kötelességmulasztást követnének el, ha képességük arányában városuk, tartományuk, államuk politikájával nem törődnének, annyi-val is inkább, mert a katolikusok, hogy ismét XIII. Leó pápa szavaival éljünk (*Immortale Dei* körlevél), »éppen a mondott tan miatt kötelesek az ügyeket feddhetetlenül és hitből intézni. Ezzel szemben, ha tétlenül maradnak, a kormánygyeplő olyanok kezébe kerül, kiknek felfogása a boldogulásra nagyon gyöngye kilátást nyújt.«”¹⁶

Az AC nemcsak bátorítja tagjait a politikai életben való aktív részvételre, hanem „alkalmasabbá teszi őket a közhivatalok viselésére azáltal, hogy életszentségre és a keresztény kötelességek lelkiismeretes teljesítésére neveli.”¹⁷ Ezért is hasznos többek közt az állam számára az AC működése.

Kivételesen előállhat olyan helyzet is, amikor magának az AC-nak kell kiállnia a politikai küzdőtérré, akkor, ha az egyház érdekei forognak veszélyben: „De ha a politikai kérdések valaha is a katolikus érdekeket vagy az egyház erkölcsi tanítását veszélyeztetnék, a Katolikus Akciónak nemcsak szabad, hanem kötelessége is befolyását latba vetni, nem a magánérdekek vagy a politikai pártok javára, hanem az egyház és a lelkek legnagyobb hasznára, melyeknek virágzásával a közjólét elválaszthatatlanul összefügg.”¹⁸ Ezt az irányelvet Czapik érsek úgy fogalmazta meg 1946-ban, hogy az AC, lévén egyházi intézmény, nem foglalkozik poli-

¹⁶Lásd a 3. jegyzetet.
Közli: Dombi: i.m. 173.

¹⁷Lásd a 2. jegyzetet.
Közli: Dombi: i.m. 177.

¹⁸XI. Piusz pápa levele az argentinai püspöki karhoz. Közli: Dombi: i.m. 193.

titkával, de vannak olyan esetek, amikor a politika tisztán egyházi kérdésekbe avatkozik bele. Ilyenkor kénytelen az AC „politizálni”.¹⁹

¹⁹EPL 2456-1946.

A Magyar Actio Catholica ügyrendje a fenti pápai irányelvek alapján a mozgalom céljai közé sorolta, hogy az AC „a magyar katolikus társadalom minden erejét és jóindulatú készségét (...) a hitélet, az egyház és a haza érdekében (...) egyesítse” és „a katolikus jogok és érdekek védelmét (...) szorgalmazza”.²⁰

²⁰Az AC ügyrendje 1§,
i.m. 5.

Az Actio Catholica politikai tevékenysége a Horthy-korszakban

A Horthy-korszakban az AC direkt politizálása nem jellemző. Erre nem is volt szükség, mert az országgyűlés mindkét házában volt az egyháznak hivatalos képviselője. A felsőházban az összes megyéspüspök mellett más főpapok is helyet foglaltak, a képviselőházban pedig a korszakban végig ott ültek kereszténypárti képviselők — soraikban papokkal.²¹ Ugyanakkor az AC segédkezett több törvényjavaslat (például a munkaszünetről, a család- és erkölcsvédelemről szóló javaslatok) kidolgozásában.²²

²¹Gergely: i.m. 109.

²²Pt 1919-44. I/503-505,
illetve u.o. II/85. és EPL
D/a 633-1935.

Az Actio Catholica politikai tevékenysége 1945-1948-ban

Az 1945-1948 közti időszak jellemző vonása az AC tevékenységének átpolitizálódása. Míg a Horthy-korszakban az egyházi érdekeket az állam oldaláról nemigen fenyegette veszély, addig az új népi demokrácia, az egyre inkább kommunista befolyás alatt álló államhatalom igyekezett az egyház társadalmi súlyát csökkenteni, tisztán vallási jellegű megmozdulásokat, például zárándoklatokat is betiltottak.²³ Ebben az egyházra kényszerített világnézeti harcban, ahol Mindszenty legkiválóbb munkatársai — saját szavai szerint — az AC „rátermett vezérkarából” kerültek ki,²⁴ az AC minden tevékenysége politikai tartalmat kapott. Így például az AC-nak a külföldről érkezett segélyek szétosztásában játszott szerepe „idegesítette” a kommunistákat.²⁵ Érdeklődésüket jelzi, hogy a politikai rendőrség is figyelemmel kísérte az AC munkáját. Szappanyos Béla országos ifjúsági titkár és Mihalovics Zsigmond is említést tesz erről Mindszentynek írt levelében.²⁶

²³EPL 2794-1946.

²⁴Mindszenty: i.m. 131.

²⁵EPL 4462-1946,
6121-1946.

²⁶EPL 1744-1946 illetve
5859-1946.

Az AC-n belül is nagyobb hangsúlyt kapott a politika. Például az AC országos központjából politikai információkat is küldtek (többek közt a Kiszegedparáton belüli ellentétekről) a primásnak.²⁷ A kulturális szakosztály keretében pedig 1945 folyamán létrejött egy csoport, mely aktuális társadalmi-politikai témájú előadásokat, ankétokat szervezett, írásokat adott ki. E csoport jelentőségét növelte, hogy tagjai közül nevezte ki Mindszenty a kulturális szakosztály elnökét, elnökhelyettesét, az országos kulturális titkárt, sőt a szociális és karitatív szakosztály vezetőjét is.²⁸

²⁷EPL 6121-1946.

²⁸EPL 6379-1946.

Az „állam” és az egyház összeütközésének az egyik legfontosabb helyszíne az iskola volt, melynek szerepe a jövő generációk nevelésének köztudottan döntő fontosságú. A kötelező iskolai hitoktatás és a hitvallásos iskolák megőrzése olyan cél volt, amely az AC-t is csatasorba állította. Erre a célra jött létre az AC kerete-

²⁹Beke Margit (szerk.):
Pt 1945-48. Köln-Bp.,
1992, 41, 54, 77, 89,
106, 107, 108, 128, EPL
2456-1946, 4610-1946.
³⁰Mindszenty: i.m. 120-128.
³¹Pt 1945-48, 174-175,
Mindszenty: i.m. 170-178.
³²Pt 1945-48, 338, 377,
Mindszenty: i.m. 128,
Havasy Gy. (szerk.):
*A magyar katolikusok
szervezései 1944-1989.*
Bp., 1990-1991, 70-71.

in belül a Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége, melynek főszer-
vezője Lénárd Ödön piarista, az AC országos kulturális titkára
volt.²⁹ A szülőszövetség először 1946 tavaszán lépett a nyilvános-
ság elé, tiltakozva a sajtóban indított rágalomhadjárat és a ren-
dőrség házkutatásai ellen, melyekkel a katolikus iskolát a reakció
fészkének akarták beállítani.³⁰ Igen jelentős akciója volt a szülő-
szövetségnek egy évvel később az, amikor több száz helyi szerve-
zet tiltakozott — sikeresen — a kötelező hitoktatás fakultatívvá
tétele ellen.³¹ Az iskolák államosításának megakadályozására szer-
vezett hasonló tiltakozás azonban már nem hozott eredményt. A
szülőszövetség akciói is beletartoztak az egyház és a kommuniz-
mus közti politikai küzdelembe. Ezt támasztja alá Lénárd Ödön-
nek és a szervezet világi elnökének dr. Tóth Miklósnak 1948-as le-
tartóztatása és elítélése is.³²

Zárásgondolatok

Egyház és politika viszonya fontos, érdekes és sokszor fölvetődő
problémája a Krisztus születése óta eltelt két évezred történelmé-
nek. Az egyház ma is részese a politikai életnek, ma is fontos kérdés
például — különösen választások idején —, hogy szabad-e a temp-
lomi szószékről politizálni, hogy a katolikus szervezetek együttmű-
ködjenek-e politikai pártokkal. E kérdések megválaszolásában se-
gítséget nyújtanak azok az irányelvek és az a gyakorlat, melyek a
katolikus egyház 20. századi történelmének meghatározó jelentősé-
gű mozgalmá, az Actio Catholica és a politika viszonyát jellemezték
1932 és 1948 között Magyarországon.

Az Actio Catholicának a politikához való viszonyát alapvetően
két elv határozza meg. Egyrészt az AC mint egyházi jellegű szer-
vezet nem foglalkozik politikával, különösen a pártokkal való
együttműködéstől ódzkodik. Másrészt rendkívüli helyzetekben az AC
köteles a magasabb célok érdekében részt venni a politikai életben.

E két elv érvényesülése nyomon követhető a magyar Actio Catho-
lica életében is. A Horthy-korszakban az AC nem politizált. Az 1945-
48-ig tartó vészterhes időszakban pedig, amikor szinte minden politi-
kai töltetet kapott, az AC maga is a politikai csatatér egyik bábuja lett.

Az AC és a politika viszonyát XI. Piusz államtitkárának, Gas-
parri bíborosnak a szavai így világítják meg: „A katolikus akció
nem anyagi és földi, hanem lelki és mennyei eszményekért küz-
dő, szervezett társadalmi tevékenység, s mivel nem politikai, ha-
nem vallási tevékenység, teljesen az egyházi hatóságtól függ. Ha
a dolgok szükségszerű kapcsolatánál fogva mégis szociális és
gazdasági térre kell lépnie, amelyen politikai kérdésekkel is vo-
natkozásba jut, azt is csak természetfeletti érdekek biztosítása, az
egyének és népek valláserkölcsei fellendülése érdekében teszi.”³³

³³Közli: Szántó Antal:
A katolikus akció,
Sopron, 1930, 112.

Márai Sándor levelei Brisits Frigyeshez

FRIED ISTVÁN

Született 1934-ben Budapesten. Irodalomtörténész. Jelenleg a JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tan-
székének egyetemi tanára. Márai Sándorról szóló tanulmánykötete 1998-ban jelent meg. Legutóbbi írását 1999. 11. számunkban közöltük.

¹Brisits Frigyes: *Babits Mihály*. Bp., 1941.

Az irodalomtörténet füzetei V, *Szent Ágoston és Rákóczi Ferenc vallomásai*, Bp., 1914. stb.

²Alszeghy Zsolt — Brisits Frigyes — Sik Sándor: *Magyar irodalmi olvasókönyv a gimn. és leánygimn. 4. o. sz.* Bp., 1938. Uők: *Magyar irodalmi olvasókönyv a gimn. és leánygimn. 5. o. sz.* Bp., 1939. stb.

³A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke. Összeáll.: —. Bp., 1928.

⁴Vörösmarty Mihály: *Dramák 2.* Bp., 1971.

⁵Vörösmarty Mihály levelezése 1-2. Bp., 1965.

Brisits Frigyes a ma irodalomkutatója, Vörösmarty Mihály életművének egyik legtöbb érdemet szerzett ismerője. S bár könyvtári katalógusokban, folyóirat-repertóriumokban bőségesen leljük föl az általa írott műveket, tudományos értekezéseket,¹ tankönyveket,² kritikákat, adatközléseket,³ általa sajtó alá rendezett műveket⁴ (például Vörösmarty Mihály levelezését két kötetben, igen alaposan megjegyzetelve),⁵ annak ellenére nem vagy alig tartják számon a modern magyar irodalommal foglalkozók között, hogy több 20. századi magyar szerzőről figyelemre méltó tanulmányt közölt, Surányi Miklósról és Babits Mihályról többek között. Negyvennégy esztendősen, 1934-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, mind régi magyar irodalmi stúdiumai (Temesvári Pelbárt), mind 19. századi tárgyú értekezései elismerést vívtak ki maguknak; de ami még nagyobb súllyal nyomott a latban, az elméleti érdeklődése volt. Az őt akadémiai levelező tagságra ajánló Horváth János⁶ a szellemtörténeti iskola hívének mutatja, aki ezt az 1930-as esztendőkből még korszerű irodalomszemléleti módot mérsékelte, nemcsak a korszellemi és világnézeti túlzásoktól bizonyult mentesnek, hanem az adatok felkutatásával és tiszteletével ellensúlyozta azt a korszak-rekonstrukciós törekvést, amely a beleélésnek a szükségesnél nagyobb szerepet tulajdonított. Horváth János kiemeli azt is, miszerint Brisits jellemzője: „tehetségének nagy távlatokat átfogó, filozófiailag rendszerező tudománytípusra utalja...” Majd: „a világnézet szempontjait okos fenntartásokkal rendszerező elvül fogadja”. Sikerként írásainak minősíti a Madáchról, Adyról és Vörösmartyról szólókat, és elismeréssel emlegeti, hogy Brisits irodalomelméleti törekvései a „józan haladás” szolgálatában állnak. Kiváltképpen az Élet című folyóiratban, persze másutt is sokat és érdemlegesen publikált.⁷ Ide annyi megjegyzés kívánczik, hogy a 16-17 éves Márai szintén az Élet hasábjain látta viszont meglepően érett novelláit. Az 1934-ben megejtett akadémikusi választás során Brisits Frigyes 35 igen, 8 nem szavazatot kapott, a vele egy osztályba jelölt (és oda be is került) költő, Áprily Lajosnál 30-11 volt az arány.⁸

Rokonszenvről és nagy tudósnek kijáró tiszteletről tanúskodik Szauder József tömörségében is megrendítő nekrológja.⁹ A 79 éves, 1949 után nem könnyű életű egykori gimnáziumi igazgató,

⁶Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1934-ben. Kézirat gyanánt. Bp., 1934. 12-14. Az ajánlásba Horváth János beledolgozta Brisits munkáinak válogatott bibliográfiáját.

⁷A Katholikus Szemlében, az Irodalomtörténeti Közleményekben, a Diáriumban, a Napkeletben, az Irodalomtörténetben stb.

⁸Akadémiai Értesítő 1934. 224, 234.

⁹Szauder József: *Brisits Frigyes (1890-1969)*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1970. 275.

¹⁰Eredeti címe: *Journal d'un curé de campagne*. Paris 1937. Magyarra Just Béla fordította, Kassán jelent meg. 1985-ben a Szent István Társulat újra kiadta.

¹¹Napló 1943-1944. Bp., 1990, 48.

¹²Gyergyai Albert: *Egy falusi plébános naplója*. In: uő: *Kortársak*. Bp., 1965, 401-405.

¹³Napló, 49.

1935-től egyetemi magántanár írásainak forrásait a pozitivizmusban véli fölfedezni. Ezt a merevnek tetsző, a 19. századra már kissé avított szemléletmódot frissítette föl tájékozódása, amelynek magyar irodalomtudományi újszerűségét éppen Horváth János méltatta. Szauder azonban azt is elárulja, hogy Brisits távol állt mindenféle dogmától; nemcsak Taine-nek vagy éppen Dilthey-nak, hanem Renannak és Anatole France-nak is olvasója volt. Fő művéül *A XIX. század első fele* (A magyar irodalom története V.) című könyvét jelöli meg. Az öregedő Kazinczy Ferenc és a pályakezdő majd érett Vörösmarty, Kisfaludy Károly meg az AURO-RA almanach évtizedeiről kiadott monográfiája ugyan ma kevésbé van jelen a köztudatban (a köztudat vesztesége ez), ám belőle példásan olvasható ki az irodalmi irányok, az irodalmi gondolkodás alakulástörténete akkor, amikor inkább az egymásba növés, a jövő irodalmának megalapozása van napirenden. „Ez a könyv ma is él — írja Szauder József. — Stílusa hallatlan érzékenységről és feszültségről árulkodik. Szövege némelykor robbanékony erejű, gyorsan és plasztikusan veti felszínre az írók élet- és ihletproblémáit.”

Ez volt, ilyen volt a szerény életű (Babits Tímár Virgiljéhez hasonlítja Szauder Brisits Frigyest) gimnáziumi paptanár életköre.

Márai egészen máshonnan érkezett a levélbeli találkozókra. Ám egy eddig kevésbé érintett mozzanat árulkodik arról, hogy nem érkezett egészen felkészületlenül. 1943-ban látott napvilágot Georges Bernanos (1888-1948) *Egy falusi plébános naplójából* című művének magyar fordítása.¹⁰ Márai két ízben is¹¹ megemlékezik olvasmányélményéről, amely számára Wilder, *Szent Lajos király hídja* című művének olvastán támadt élményére emlékezteti. „A nagy írások tiszta lélegzetvétele a könyv minden oldalán” — jegyzi naplójába. Majd alább: „Bernanos regényének értelme ez a mondat: »A pokol akkor kezdődik, ha már nem szeretünk.«”. Ami meglepőnek hat, nem is az, hogy Márai figyel a neokatolikusnak mondott francia irodalmi irányzat egy valóban méltó képviselőjének a háború közepén, a franciákkal „ellenséges” országban megjelent művére, amelynek tárgya egy falusi plébános élete a betegség és a kegyelem között, jóllehet ez igen távol állt *A gyertyák csonkig égnék* vagy a *Sirály* szerzőjétől. Igaz, hogy Márai szóban és írásban hangoztatta, éppen az 1940-es évek első felében, a francia kultúra jelentőségét, a francia irodalom európai szerepét. Ám rátalálása az idézett mondatra azért kelthet feltűnést, mivel Gyergyai Albert¹² ugyanennek a könyvnek ismertetése során szintén kiemeli ezt a mondatot, hozzátéve: „van-e kor, amely jobban megérthetné, jobban méltányolná, mint a mienk, a szenvedések e keserű leckéjét?” S amit még Gyergyai recenziójából ezúttal idézni érdemes, az Bernanos könyvének elhelyezése a francia és az európai gondolkodás történetében; s ez ahhoz segít, hogy jobban láthassuk: miért hatott Máraira ez a mű. Számára is Pascal¹³ az egyik legkedvesebb szerző, s a pascali gondolkodás

értelmezése sokáig foglalkoztatta. Gyergyai ennél tovább lép, s az 1943-as év távlatából tekint a korábban írt regényre: „Az ilyen könyv mindennél jobban megérteti velünk Pascalt, egy bizonyos francia lelket, vagy ha tetszik: az emberi lélek egy bizonyos magasságát, a fénynek, az igazságnak, a szeretetnek tevékeny szomját, azt, amely annyi misztikust és harcost adott már a világnak...” Bernanos időszerűsége (Márai és Gyergyai számára mégsem a jelen életszakaszra alkalmazhatóságban rejlik, hanem annak az életfelfogásnak, életértelmezésnek továbbgondolhatóságában, amely méltatlan körülményekben, azok ellenére, azokra reflektálva hozzásegít a belső béke megteremtéséhez. 1943/44 világválságos hangulatában jegyzi Márai naplójába: „Mindig derűsebb távolban a világtól, s mindig valóságosabb közelségben az Istenhez: ennyi az öregedés értelme és élménye”.¹⁴ 1944-ben ilyen sorokra bukkanunk a naplóföljegyzések között: „És honnan tudod te, mit akar az Isten? Hallgass és viseld el azt is, hogy nem értetted szándékait”.¹⁵ Talán nem egészen függetlenek ezek a sorok a Bernanos-mű olvasásától, annyit egyelőre megkockáztathatok, hogy Márainál nincsen szó a nehéz körülmények között történt megtérésről, ráébredésről a „transzcendenciá”-ra. S bár regényeiben, elbeszéléseiben ritkán dokumentálható efféle közvetlen megnyilatkozás hitéről, hitének kivallásától éppen úgy tartózkodott, mint más, a maga belső ügyének tartott jelenségek, tényezők nyilvánosságra hozatalától, az emigrációban megjelent két, ebbe a vonzáskörbe tartozó regényének, a *Harminc ezüstpénznek* meg a *San Gennaro vére*nek föllelhető az előzménye a Márai-életműben.

Amiként nem csatlakozott a magyar irodalmat és közgondolkodást megosztó egyik irányzathoz sem, amiként nem érintkezett emigrációjában semmiféle politikai csoportosulással, akként távol tartotta magát a bármilyen egyházhoz szorosabban kapcsolódó orgánumtól is. Függetlensége az ő számára olyan elkötelezettséget jelentett, amely nem egyik vagy másik politikai, világnézeti, felekezeti egységhez, párthoz való tartozást eredményezte, hanem — Romain Rolland szavával — a „kavarodás” fölötti szituáltságot, elhatárolódást a pártpolitikai egyoldalúságtól, értékek elismerését, bármely oldalon, felekezetenél legyen is az. Ilyen értelemben méltányolhatta Brisits Frigyesnek tudományos munkálkodását, de emberi tartását is; mint az a négy levélből kitetszik, korántsem „hivatalos” kapcsolatfelvétel a kettejüké. Brisits Frigyesre feltehetőleg szüksége volt Márainak. Utolsó levelének, egy 1944-es híradásnak egy mondata szinte változatlan formában köszön vissza az 1944-es naplóban (A naplóban így: „Aki bemegy most Pestre; mint-ha égő házba rohanna be, hogy mentse a füstből és lángok közül, amit még lehet”.¹⁶ A levélben ekképp: „Pesten mindig csak rövid ideig vagyok, s akkor, mint aki égő házba megy...”), ez talán annak lehet jelzése, mennyire megosztja az író ama töprengéseit a pappal, amiket másnak nem tud, nem akar elmondani.

¹⁴Uo. 58.

¹⁵Uo. 152. Vö. még:

uo. 141-142, 202.

(„Az Isten jobban tudja”)

¹⁶Uo. 174. Vö. még:

uo. 164.

¹⁷Uo. 20.

Ma már aligha dönthető el, hogy a *San Gennaro vére* pap-figurájában visszajár-e az emigránsban Brisits Frigyes emléke, és egyáltalában: nem tudható, miként ismerkedtek meg, mint közeltek egymáshoz, milyen, Márai számára (is), sürgető beszélgetni-megvitatni valójuk akadt, és miképpen alakult viszonyuk oly barátivá, hogy Márai Sándornak 1943-as súlyos betegsége idején¹⁷ (amelyben része volt afféle pszichikai fertőzésnek, amelyet majd *A nővér* című regényében fog talán végleg kiírni magából, és amelyet a „lélekidomár”-ok: „menekülés a betegségbe” címszóval látnak el) nemcsak vigasztaló üzenet, hanem szinte jelképes ajándékként egy üveg tokajit is küldött (hozott?). S erre Márai az új találkozás reményében válaszolt. Egyelőre csak azt tudom feltételezni, hogy kapcsolatukat messze nem az irodalmi tájékozódás hasonlósága erősítette, valószínűleg a kölcsönös rokonszenv ellenére világnézetük (is) jócskán különbözött egymástól. Inkább az a pap, az a kételyeit nem elnyomó, hanem bölcsen kiegyenlíteni képes személyiség volt Brisits Frigyes Márai számára, akivel őszintén tudott beszélni a maga, a Brisitsénél nyilván sokkal erőteljesebb kétségeiről. A tételes vallási dogmáktól távol, a humanitás hitéhez közel, Márai Sándor az apai örökség révén őrizte egyházához való hűségét, miközben őrizte szellemi függetlenségét. Nem járt ez küzdelmek, tévedések és tévelygések nélkül. Vívódó regényfiguráinak, veszendő novellaalakjainak több olyan vonást kölcsönzött a maga „lelki élet”-éből, amelynek lejegyzését még naplói sem igen vállalhatták. Brisitscel azonban talán még ilyen kérdésekről is beszélgethetett.

Ennek a kérdésnek fölvetésével párhuzamosan egy másik, még szinte kevésbé megvizsgált probléma köthető össze. Márai Sándor és a Biblia viszonya. Valójában olyan jellegzetesen 20. századi írói reakcióról számolhatnánk be, amely a bibliai történeteket az emberiség paradigmatis eseménytörténetével azonosítja, és a megkísértésnek, a beavatottságnak az elhivatottságnak, a tékozló fiú világbeli kalandjainak világszerűségét fedezi föl, és mindezeknek jegyében kísérli meg a világtörténet elbeszélését. Márainak szintén minden regénye határhelyzetbe jutott figurák döntéskényszereit mutatja be, és így hit, felelősség, szabad akarat, személyiségrontódás és -építés válaszútjain álló hőst jelenít meg. Ami írónkat igazán érdekli: mennyire képesek hősei úgy irányítani életüket, hogy az ellenálljon a különféle oldalról érkező, testi-lelki, politikai-materiális megkísértéseknek. „Tanulj áhítatot” — üzeni Márai saját korának,¹⁸ amelynek éppen az egyik legnagyobb bűne, hogy áhítat nélküli. Ismét nem arról van szó, hogy vallás(ok) erkölcsi parancsait kérné számon amorálisnak bizonyuló korától, csupán arról, hogy a Könyvek könyve szellemét (és nem betűit) szeretné érzékelni az emberi cselekvésekben. Márai kérdésföltevései néhány helyen érintkeznek az egzisztencializmuséival, a leginkább talán Camus téziseihez látszik közel állni, nevezetesen a létezés abszurditását átérző magatartás drámáját

¹⁸Vö. tölem: *Márai Sándor íróportréi*.

In: *...egyszer mindenkinek el kell menni Canudosba*. Bp., 1998, 173-189.

tekintve, kiváltképpen ami a modern élet elgépiesedését illeti: és Márai válasza annyiban hasonló, hogy hősei ott ütköznek értetlenségbe, ahol és amikor nem akarnak együttjátszani a banalitásban, a konvencionalitásban, a képmutatásban vesző világgal. Számára az író-lét nem elefántcsonttorony, hanem őrhelyé, figyelő állássá kiképzett elefántcsonttorony, amelynek megformálásában az író moralitásának is számottevő (lehet) a szerepe. Az ő „harcos” humanizmusa a teremtett világgal alázatos, a világ csodáit átérző áhítatos alkotóé, aki belépve a hagyományba a hagyomány korszerűségében hisz, azokban a történetekben, amelyek mindig megestek, mindig meg fognak esni az emberrel.

¹⁹MTAK Kt. Ms.
6242/9-12.

Nagyjában-egészében ilyen pozícióban állt, mikor megkezdődött levelezése Brisits Friggyessel. A leveleket Márai kézzel írta,¹⁹ s mint a kéz- és levéltári munkában járatos filológus, Brisits Frigyes megőrizte a borítékot is. Hagyatékából kerültek át a levelek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárába, ahonnan betűhíven közlöm.

Levelezőlap
29. XII. 1942.

*Mélyen tisztelt Főtisztelendő Uram,
hálásan köszönöm jóleső és nagyon megtisztelő sorait, s engedje meg, hogy én is szívből jövő jókívánataim tolmácsoljam Önnek az új esztendőre.
Ha megengedi Főtisztelendő Úr, úgy tiszteletem teszem Önnél jövő kedden (I. 5.) d. u. 1/2 6-kor. Régóta készülök a találkozásra, s igaz öröm lenne részemre, ha fogadni volna szíves. Ha nem kapok ellenkező híradást, úgy jövő kedden bátor leszek bekopogtatni Önnél.*

*A viszontlátásig mély tisztelettel üdvözlí
igaz híve
Márai Sándor*

Levelezőlap
28. I. 1943.

*Nagyságos Uram,
őszintén sajnálom a félreértést és remélem, hogy most már sikerül nyélbeütnünk a találkozást. Ha megengedi Főtisztelendő Úr, megadom lakásom telefonszámát: 16-15-10. Délután 2-3^h között mindig otthon vagyok, s talán megbeszélhetünk telefonon egy összejöveteli lehetőséget.*

*Igaz tisztelettel és nagyrabecsüléssel
híve Márai Sándor*

Képeslap. Budapest.
Dunai látkép

Kedves Főtisztelendő Uram, még egyszer hálásan, igaz szívből köszönöm nagyon megtisztelő és jóleső látogatását, és kedves húsvéti üdvözlését. Jobban vagyok, Isten segítségével. A »királyok borá«-t hálásan köszönöm és remélem, hogy egyszer alkalmam lesz Főtisztelendő Úrral együtt megköstolni — én legalább is nem nyúlok addig hozzá. Boldog és békés ünnepeket kíván, szeretettel és tisztelettel

*igaz híve
Márai Sándor*

Címzés: Nagyságos és Főtisztelendő
Brisits Frigyes igazgató úrnak
a M. Tud. Akadémia tagja stb.
Budapest XII.
Ibrahim-út 22.
Cisztercita-rendház

Levél borítékkal
Budapest
1944. július 26.

kedves és nagyon tisztelt Uram,
*Hálásan köszönöm sorait. Már kerestem volna az alkalmat, hogy tiszte-
letem tehessem, mert nagy öröm és megnyugvás lenne számomra ez
időkben, ha beszélgetnénk. Pesten mindig csak rövid ideig vagyok, s ak-
kor, mint aki égő házba megy be, mindkét kezem tele sietős munkával.
Nem kereshetném föl Vácott? A tahi-i komp egyelőre jár, s ha nem za-
varom, örömmel átmennék egy délután. Ott, a nyugalmasabb légkörben,
úgy érzem és remélem, kaphatnék Öntől egy bizalmas és értékes órát.*

*Ha ez lehetséges, kérném pesti címemre szíves értesítését, (I. Mikó u.
2.) mikor és meddig méltóztatik Vácott tartózkodni. (És hol?) Minden
héten egyszer (legkésőbb csütörtökön) bemegyek Pestre leveleimért, s ha
addig hírt kaphatnék, örömmel tisztelegnék Önnél váci otthonában.*

*A viszontlátás reményében igaz tisztelettel és őszinte barátsággal kö-
szönti híve*

Márai Sándor

(Boríték)
Nagyságos és Főtisztelendő
Brisits Frigyes úrnak
író, a Ciszterci Rend Gymnasiumának
igazgatója, a M. Tud. Akadémia tagja stb.
Budapest XII.
Ibrahim út
Ciszterci Rendház

Függelék

Befejezésül Szőnyi Zsuzsa egyik Márai-émlékezésének részletét idézem.

*„...egyszer Salerno környékén sétálva találkoztunk egy sugár-
zó tekintetű szerzetessel. Márai akkor megkérdezte tőlem: hon-
nan van ebben az emberben ez a békességes derű? S néhány nap
múlva elkérte tőlem az illető szerzetes címét. (Egyébként Tomek
Vince volt az.) Úgy tudom, többször is találkoztak, beszélgettek.
Márai nem hitetlen, hanem kereső ember volt. S mi azt valljuk,
aki keresi, az már meg is találta Istent.”²⁰*

²⁰Czigány György:
Szőnyi Zsuzsa
Zebegényben.
Európai utas,
1999. 36. sz. 61.

POGÁNY BERNADETT

Márai a Frankfurter Zeitungnál

1974-ben született. Jelenleg a PPKE Bölcsészettudományi Kar magyar-német szakos hallgatója.

¹Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai*. I-II., Bp., Akadémiai kiadó, Helikon kiadó, 1990, 209.

²Salyámosi Miklós: *Ungarische Literatur in der Frankfurter Zeitung zur Zeit der Weimarer Republik*, in: *Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen*, Akademie-Verlag, Berlin, 1969, 397-418.
E témában lásd még Kakuszi Béla Péter PhD dolgozatát (JATE 1999).

³Márai: i.m. 229.

Márai Sándort a közgondolkodás általában regényíróként tartja számon, pedig költészete, publicisztikái, útirajzai éppolyan fontos alkotások, még ha kevesebb szó is esik róluk, mint regényei. Újságírói tevékenysége ráadásul nem csak a magyar nyelvű sajtóra korlátozódott, ami azon kívül, hogy nemzetközi elismeréssel járt, tájékoztató pontot nyújtott a külföldiek számára a Magyarországon zajló társadalmi és szellemi életről. Cikkeivel, karcolataival és egyéb apróbb írásaival meglehetősen nagy hatást gyakorolt olvasóközönségére, és előbb újságíróként, majd szépíróként egész fiatalon komoly tekintélyt vívott ki Nyugat-Európa nagyvárosaiban.

Keves olyan magyar író van, akit ekkora elismerés övezett az országhatáron túl. Sikerét tehetségén kívül főleg annak köszönhetette, hogy tökéletesen beszélt és írt ezen a *veszélyes, idegen* nyelven, a németen és amelyben, ahogy ezt *Egy polgár vallomásaiban* is írja: *szemérmetlen biztonsággal evickélt*.¹

Első írásait a Der Drache című lipcsei hetilap közölte, majd 1920-tól a tekintélyes Frankfurter Zeitung munkatársa lett, ahol majd egy évtizeden át jelentek meg tárcái, jóval azután is, hogy elhagyta Németországot. Tudósított Párizsból, Londonból, Genfből, olasz és belga vidéki városokból, valamint a Közel-Keletről. A Frankfurter Zeitung segítségével egzisztenciát tudott teremteni.

A Frankfurter Zeitungot 1856-ban alapította Leopold Sonnemann bankár, Friedrich Kolb és Max Wirt.² Sonnemann híres volt kiváló politikai érzékéről, realitásáról és kompromisszumkésztségéről, mely irányt adott a lapnak és melyet aztán 1943 augusztusáig, a Frankfurter Zeitung megszűntéig a mindenkori szerkesztők igyekeztek betartani. Sonnemann a polgári demokrácia híve volt, aki még ellenlábasaival, a szociáldemokratákkal is hajlandó volt szövetséget kötni, ha a demokratikus elveit kellett védelmeznie.

A lap fennmaradását és sikerét természetesen nem csupán következetes politikai irányelveinek köszönhetette. Mindennap megbízható, pontos jelentéseket közölt a világ pénzügyi helyzetéről. A föld számos országába kiküldött tudósítói szórakoztató, színvonalas cikkekben számoltak be az aktuális eseményekről. Márai így ír erről: „....a lap (...) az egész világon érvényes volt. Egyetlen közgazdasági híre megmozgatta a New York-i vagy londoni tőzsdét, egyetlen kritikája sorsokat döntött el...”³

1859-től a lap naponta kétszer, 1873 októberétől háromszor jelent meg. Több, mint ötven államba küldték szét és az 1920-as évekre bel- és külföldön elérte a hatvanezres példányszámot. 1857-től a *Sonntagsblätternben* szépirodalmi és kulturális kiadványok jelentek meg, amely a művelt olvasóközönséget igyekezett megszólítani. A minket közelebből érintő 1920-as években a kultúrával foglalkozó írások a következő rovatokban jelentek meg:

A *Literaturblatt*-ban, azaz a Frankfurter Zeitung egyik különkiadványában, amely eleinte kéthetente, majd 1925. november 1-től hetente jelent meg, tudományos és irodalomkritikai munkák voltak olvashatóak. A Gondolatjel (*Unter dem Strich*) című rovattal a főkiadványban találkozhatunk először 1859 májusában. Itt jelentek meg naponta háromszor a tárcák, dráma- ritkábban regényelemzések, terjedelmes értekezések és kisebb jegyzetek a kulturális élet említésre méltó eseményeiről, újdonságairól.

Számos olyan kisebb-nagyobb írás tűnt fel, amelyeket még ma is jelentős alkotásként tart számon az irodalomtörténetírás. Az 1870-es évekből például megtalálhatóak Dosztojevszkij és Turgenyev munkái, az 1880-as évekből Émile Zola regényei.

A Frankfurter Zeitung fénykora a Weimari Köztársaság idejére esik. A lapban megjelent szépirodalmi írások szerzői között ott található Arnold Zweig, Anna Seghers, Bertolt Brecht, Heinrich Mann, Lion Feuchtwanger, Stefan Zweig, Hermann Hesse, Martin Anderson-Nexö és Frans Eemil Sillanpää.⁴ Mindenki teret kapott, akinek a neve valamit is számított Közép-Európában, hiszen a lap ebből a tekintélyéből, szellemi fölényéből, függetlenségéből élt⁵ — olvashatjuk Márainál is.

A többi kelet-európai országgal összehasonlítva, a magyarok iránt mindig meglehetősen nagy érdeklődést mutatott a Frankfurter Zeitung. Míg román, bolgár, szerbhorvát irodalom gyakorlatilag alig kapott teret, addig a magyar és cseh írókkal foglalkozó vagy írótól származó anyagok, a lengyeleket is maguk mögé szorítva, rendszeresen jelentek meg a lap hasábjain.

Ez részben annak is köszönhető, hogy a lap budapesti tudósítója, Philipp Held a lap egyik legtekintélyesebb munkatársa volt, akinek a kulturális rovatban mindig fenntartották az őt megillető helyet. A másik és talán a fontosabb összekötő kapocs Magyarország és a Frankfurter Zeitung között Stefan I. Klein, Babits és a Nyugat nemzedék íróinak fordítója volt.⁶ Tudásának és szorgalmának köszönhető a magyar szépirodalmi munkák jelentős részének fordítása. Máraihoz szoros barátság fűzte. Ő vezette be a szerkesztőségbe, és 1920 októberében az ő fordításában jelent meg Márai első írása a lapban, *Die Wahrsagerin* (A jósnő) címen. Az *Egy polgár vallomásaiban* is felbukkan, mint K., a fordító osztrák grófnő barátnőjével együtt. „Nagyon sokat fordítottak s művészei voltak mesterségüknek. Különös mesterség ez s két művész szük-

⁴Salyámosi: i.m. 401-402.

⁵Márai: i.m. 231.

⁶Vö. Sáli Erika: *Igaz tisztelője Stefan I. Klein, Új Dunatáj, 1996/3, 21-30.*

⁷In: Márai, i.m. 233.

⁸Mivel a melléklet jóval kisebb példányszámban jelent meg és szűkebb olvasókörre korlátozódott, ezért már lehetetlen rekonstruálni a teljes anyagát. Megtalált írások: Keleti Márton: *Születésnap* (*Der Geburtstag*, 1924. 07. 13.) Waller Jenő: *Keserű mandula* (*Bittere Mandeln*, 1927. 12. 18.) Feltételezhető, hogy többször megjelentek Nagy Lajos munkái szintén Klein fordításában, illetve kommentárjával. Ugyanez elmondható Kosztolányi műveiről is. Vö. Salyámosi, i.m. 400.

⁹Kosztolányi, aki Büchner fordításával tiltakozik a cenzúra ellen vagy Babits, aki a Tanácsköztársaság leverése után állandó zaklatásoknak van kitéve.

¹⁰Márai: i.m. 229.

séges hozzá: a fordító mindig elvetélt író is, ahogy a fényképész elkallódott festő. K. és a grófnő igazán művészi alázattal fordították képességeiket idegen írók tolmácsolására.”⁷

A magyarokkal kapcsolatos írások legtöbbször a Gondolatjel (*Unter dem Strich*) című rovatban jelentek meg. Nagy valószínűséggel a *Frankfurter Zeitung* egyik mellékletében a *Stadt — Blatt der Frankfurter Zeitung*ban is feltűntek magyar irodalomra vonatkozó cikkek, fordítások.⁸

A főkiadványban foglalkoztak a legváltozatosabb formában hazánk szellemi életével: a fordításokon kívül beszámoltak színházi előadásokról vagy más kulturális eseményekről, koncertekről. Ezek gyakran rövid, érdektelen írások, melyek úgy tűnik, hogy csak az üres helyek kitöltésére szolgáltak. De előfordultak jelentős kritikusoktól származó bírálatok, értékelések, főleg Molnár Ferenc színdarabjaival kapcsolatban. Feltűntek olykor nyugatos írások is, Babits néhány novellája (*Johnny, der Seemann*, Johnny, a tengerész, 1925. 12. 03-11.) és Kosztolányi írásai (*Der schlechte Arzt*, A rossz orvos.) Valójában mindketten szokatlan hangot képviseltek a *Frankfurter Zeitung* hasábjain, és ha a kritikusok ki is emelték esztétikai értékeiket, azért elsősorban mindig a közéletben betöltött szerepükre került a hangsúly.⁹

Összefoglaló, elemző írások és versfordítások jelentek meg Petőfiről, Adyról és egyéb alkotások magyar íróktól. 1919 és 1926 között a *Frankfurter Zeitung* jelentős és tipikus magyar munkákat jelentetett meg, azért (s ez talán hihetetlennek tűnik), hogy a német olvasóközönség figyelmét felhívja a magyar kultúrára.

„A *Frankfurter Zeitung*hoz úgy jutottam be — olvasható az *Egy polgár vallomásaiban* —, hogy egy napon fölmentem a szerkesztőségbe, s beküldtem a tárcaszerkesztőnek, Geck úrnak névjegyemet. A szerkesztő nyomban fogadott, átnyújtott nekí egy tárcát és bizonytalan érzésekkel távoztam... Tárcám másnap megjelent. Nem lepődtem meg, valahogy szemtelen és gyermekes biztonsággal, természetesnek találtam...”¹⁰

Ezután több, mint egy évtizeden át 1920-tól 1931-ig volt Márai a *Frankfurter Zeitung* munkatársa. 1920-ban még csak egyetlen írás jelent meg tőle, a már fentebb is említett A Jósnoé (*Die Wahrsagerin*, 1920. 10. 31.) címmel. A következő évben azonban öt jelentősebb írás is: Isten gyermekei (*Kinder Gottes*, 1921. 01. 01. illetve 05. 22.), A füves-könyv (*Das Kräuterbuch*, 1920. 02. 21.), Vadállatok (*Wilde Tiere*, 1921. 04. 29.) és A Boden-tónál (*Am Bodensee*, 1921. 06. 01.). 1923-ban Madách születésének 100. évfordulójára megírta elmélkedését a magányos magyar íróról (*Einsamer Madách*, 1923. 08. 20.). 1924 nyaratól gyors egymásutánban jelennek meg az írásai.

Az itt megjelent negyven munka egy része megjelent csehszlovákiai magyar folyóiratokban, mint például a Kassai Naplóban. *Isten gyermekei* cím alatt olvasható a *Szarvasfogak* és *Zöld fák* című

írása, amelyek a Frankfurter Zeitungban szintén 1921. május 22-én jelentek meg. A magyar és a német változat alapvető azonosságokat mutat. A tárcák logikai felépítése egyforma, sőt ugyanazok a szófordulatok is megtalálhatóak mind a német, mind a magyar variánsban. Feltételezhető azonban, hogy előbb a német írások készültek el, mivel jóval gördülékenyebbek, és mondat szerkesztésükben is inkább igazodnak ennek a nyelvnek a logikájához.

Márai tárcáiról általában elmondható, hogy egy pillanat hatása alatt születtek szem előtt tartva az olvasók igényeit. Könnyed stílusban mond el történeteket emberekről, finom iróniával, és egy fiatalember bölcsességével vezet körbe tájakon és országokon. Szórakoztat. Ezt várja el tőle a Frankfurter Zeitung.

Így lehetett, hogy a lap szívélyesen fogadta és nagylelkűen támogatta a fiatal írókat mindaddig, amíg át nem lépte az újságírás szűk határait. „...Lassan megtaláltam a magam hangját, egyszerre idegen lett számukra minden, amit írtam. Német nyelven írtam, de idegen szellemben. Néha még leközltek udvariasságból, de csak úgy, ahogy elhagyott szeretőjének köszön az ember.”¹¹

¹¹Márai: i.m. 232.

1928-tól aztán meglazult a Frankfurter Zeitung kapcsolata nemcsak Máraival, hanem az egész magyar szellemi élettel. Ebben az évben halt meg Philipp Held, aminek következtében a rendszeres budapesti tudósítások is megszakadtak. Stefan I. Klein is egyre ritkábban tudta fordításait elhelyezni a lapban. A magyarországi híradások színtelenebbé, érdektelenebbé váltak.

Az alábbi tárcák Márai fiatalkori munkái. Huszonegy évének lendületével és egy aggastyán bölcsességével írta le őket. Témájuk egy-egy emberi sors: a modern kor embere a civilizáció közegében megélt magányával és elszigeteltségével együtt.

Hőseiben egyetlen közös vonás van: a magányuk. Néha ugyan megmutatják önmagukat a kívüllátnak, de csak azért, hogy a következő pillanatban még jobban elzárkózhassanak.

Isten gyermekei

Szarvasfogak

Kassai Napló, 1921. május 22. A szöveget a mai helyesírás szabályai szerint közöljük.

Ez a férfi Csík megyéből jött, hol a havasok kitolják néha vérszegény fehér fejüket a felhők közül, s a csúcok tele vannak kék kiütéssel, a kakukkfűvel. Székely arca volt, melyet úgy hordott, mint egy ló a bélyegét, eltörölhetetlenül a század horzsolásai között. Ha beszéltél vele az utcán, még kiköpött néha szégyenlős dühvel. De múltja, ez az üde, tisztességes létezés, mikor még trágyát hordott a földekre, az idő különféle kosztümjében lehullott már róla. Én még úgy láttam őt az évek mögött: mezítláb, egy körtefejú kis parasztfiú, széles fehér gatyában. Akkoriban olyan szaga volt, mint az erdőnek. Most kaucsukmandzsettákat viselt és cutavayt. Mellén cégtábla lógott, nagy vörös betűkkel: Konjunktúra!!!

Lassan beszélt: egy férfi, ki keveset szól, de aláhúzza a maga módján a szavakat, hogy fontosságot nyerjenek. Ezek a század fölényes fecsegői, érzed. Ezek, akik a vezércikkeket írják, érzed. Ezek, akik átnéznak a fejeken. Mit látnak ezek? Fölényesek. De én szeretnék alázatos lenni, uraim. Várom, hogy a romlott hanglejtés, melyben lekötött üzletek, katonás parancsszavak, legyilkolt emberek visszhangoznak, eléem hoz valami zörejt, mi emléket ad azokról az időkről, mikor még Ovidiust magoltuk együtt. „Et deus est in me.”

Vagy, hogy a szeméből, a mereven tekintő, fagyott üzletszemekből föltükrözik ég, erdő, egy pocsolya képe.

Nézzük egymást az állomáson, két vonatindulás között. „Régen nem láttalak már. De én ember maradtam azért.”

„Persze sok minden nálam sincsen éppen rendben,” gondolom. „Tudod. Én is kötök kompromisszumokat. Néha pénzért és sikerért csinálok egyet mást. De az anyag, a régi jó, te, a régi.” „Arról volt szó, gondolom, igen arról a nagy harmóniáról, amit a végén meg kell találni és ki kell fejezni, ami ott van a ködben, sárban, tűzben és vízben. Sajnos néha cikkeket kell írnom. De még ma is akarom azt, tudod.”

„Máskülönben hogy vagy?”

„Köszönöm,” — feleli hanyagul. — „Jól.”

„Mégis, hogy?”

A körmeit nézi: „Nos, mióta kitaláltam ezt a dolgot a szarvasfogakkal, hát jól megy nekem, hálaistennek.”

„Miféle dolgot?”

„Ezt a dolgot a szarvasfogakkal. A fogakat Magyarországon vásárolok, s az egész dolog a valutával függ össze. A balanyi erdő vidékén egy szépen kifejlett szarvasfog 30 magyar koronába kerül. Az három... mondjuk: márka. És itt — e törlést az újság szélén energikus körömvonással húzza alá —, tizenöt márkába kerül egy szépen fejlett szarvasfog.”

„A differenciából élsz?”

Kezdem érteni. De ártatlan nagy szemekkel néz rám. Most megint jó székelőfiú.

„Dehogy” — feleli. — „A szarvasfogakból élek.”

„S egész egzisztenciádat erre építed?”

„A feleségemet is.” — Jó tavaszi idő van. Aztán azt mondja: „Amerikában 1 dollárt ér egy szarvasfog. Minden nagyságban. Svájcban 6-7 frank.”

Nyugtalan vagyok. „Te — mondom —, az embereknek nincs fehérmemük. Nincs mit enniük. Minek nekik a szarvasfog?”

„Óralángra” — mondja lassan, komolyan. — „Manapság csak szarvasfogakat vesznek az emberek. Kalap mellé.” Utolsó kísérletem:

„Röviden: tehát valutából élsz?”

„Nem” — határozza el. — „Én a szarvasfogakból élek.”

A vonat befut. Milyen kellemes ez a tavaszi lég. Ez az ember még jó.

Zöld fák

Többször gondoltam mostanában egy fiatalemberre, kivel Breslautól Oderbergig utaztam, s a mezők fölött állott a köd. Az éjszakában csak a ködöt láttuk, s a mezőkről csak sejtelmünk volt. S egymás arcáról is csak sejtelmünk volt, a sötét fülkében, ezerötszáz millió ember közül mi ketten, két, valami ismeretlen rendeltetésből a sötétben egymás felé fordított arcokkal ültünk ott. Hogy úgy mondjam, nem tudtunk semmit egymásról, legföljebb néhány közhelyet s a hiú, könnyelmű képzetet, hogy emberek vagyunk. Én nagyon szeretek a vasúton utazni, mert az meglehetősen veszélyes. Én élni is nagyon szeretek, mert ez is veszélyes. És így utaztunk tehát, mi ketten, szemben egymással a sötétben, s mindketten a sziléziai földekkel szemközt a sötétben, ismeretlenül: a világ sötétben feküdt el számunkra, s mi ketten idegenek voltunk egymásnak. A jólnevelt ember nem erőszakol ismeretséget, úgy mondják, s mi hallgattunk. A sziléziai földek is hallgattak, jólnevelten.

Aztán hajnalodni kezdett, a vonat ment szembe a reggellel, a föld fordult, s a világosság, melyet a nap sugarai adnak, közeledett fülkénk ablakához. A földeken szelíd fény ömlött el, s földerengtek egy tiszta köszöntésben, mintha vártak volna reánk. Néha

az az érzésem, hogy a világ igen nagy. Így most is: a cseh határ közelében, szemközt velem az ablaknál, derengeni kezdett a fiatalember sovány és érzéki arca, ez az arc a nagy, nagy orral, egy orral, oly idegen, mint a világ. És rút, bágyadt szája volt. Szemléltük egymást, két felkelő nap, és ásítottunk, mert reggeledett. A cseh völgyek már csillogtak. Márciusban volt ez, március első napjainak egyikén. A világ fölött egy nagy harmatcsepp ragyogott bizonytalanul. A fiatalember az ablakhoz állott. Most csak a hátát láttam, s az avval kapcsolatos részeket. Ezen nem volt semmi érdekes. A vonat szembeutazott egy napsütötte erdővel. A fiatal ember a hangját hallatta: „Zöld fák!” Felém fordult, izgatott kis szemei izzadtak a csillámló napfényben. Ujjai vállamat érintették, mert kinyújtotta mindkét karját.

„Zöld fák! Zöld fák!”

Nem tudom visszaadni, mi volt az artikulálatlan hang értelme. A közlés vágya volt benne. Így közli magát a világ. És Oderbergig egy szót sem szólt többet. Talán valami hülye volt.

Húsvét hangja a Kenyeri Énekeskönyvben

ERDÉLYI ZSUZSANNA

Született 1921-ben Komáromban. Néprajztudós. Legutóbbi írását a 2000. 1. számunkban közöltük.

A születéshez a halál, az adventhez a nagyböjt, Krisztus születéséhez a nagypéntek, azaz Krisztus halála napja is hozzátartozik. A Vigilia januári számában megjelent írásom is csonka lenne, ha nem egészíteném ki ezzel a közleménnyel. Ridegen hangzik e szó: közlemény. Különösképpen, ha arra gondolok, mit is „közlök” benne. A januári számban írtak folytatásaként húsvét néphagyománybéli visszhangját hallatom. Januárban, kissé csúszva, de még a karácsonyi ünnepkörhöz köthetően, az üdvtörténet harmadik nagy mozzanatát, a megtestesülést megjelenítő krisztusi születés gondolatkörébe tartozó énekeket mutattam be. Szó szerint: bemutattam, mivel ezek eleddig ismeretlenek voltak a szakkutatás előtt, és egy nemrég előkerült 18. század eleji népi kéziratban, a Kenyeri Énekeskönyvben rejtkeztek. Nem voltak viszont ismeretlenek századokkal élt elődeinknek, akik hitbéli életüket, nyugodtan írhatom, nagyobb belső igényességgel éltek, mint elanyagiasodott, önpusztító (!), tudásuktól mámorossá vált kései utódjaik. Ez az igényesség a vallás adta meggyőződésből és a hit kiváltotta élményvágyból fakadt, az égiekhez való közeledés, a velük való találkozás energiákat fölszabadító óhajából. S ez energiák nemcsak a szárnyalásra adtak erőt, hanem magára a szárnycsinálásra, azaz a transzcendencia megközelítését szolgáló imádságok, énekek alkotására is. A zavaros történeti helyzet (török megszállás, vallásháborúk, szabadságharcok...) nem nagyon tette lehetővé, hogy nagy központi műhelyekből szerezzék be a lélek hordozó eszközeit. A dús lelkű krisztushívőket kényszerű mesterekké avatta a szükség. Maguk barkácsolták szányaikat, maguk alakították ki az égi pályát, jelölték ki egyes állomásait. Valamiféle vallási önellátásra készítette őket a történelmet illetően formáló sors. A fél-népi, népi kéziratok bőségéből, gazdag, nagyon színes, kis régiók szerint is tagolható anyagából, úgy tetszik, hogy a sokat emlegetett túlélésre a lélek szintjén is be kellett rendezkedni, nem csak a testi lét szférájában. Protestáns atyafiaink idejekorán gondoskodtak ilyen központi műhelyekről. Korán, már a 16. század derekától elkezdtek énekeskönyveik kiadását. Mi katolikusok nehezen szedelőzködtünk, s csak az 1651-es Cantus Catholici, majd Erdélyben az 1676-os Kájoni-féle Cationale Catholicum énekeivel igyekeztünk behozni lemaradásunkat. A pázmányi szí-

gor, ha késve is, rendezte sorainkat, de a népnek addig is kellett a szent táplálék, s jobb híján ő maga állította elő, beleértve az „ő magá”-ba helyi kántorait, paraszti írástudóit.

Ennek az egykori fölfokozott áhítatéségnek a nyomát tapasztaltam országszerte gyűjtéseim során, kézbe véve a gonddal őr-zött, sokszor rejtegetett régi kéziratokat, népünk múltbéli szárnycsapásait, egeket nyitogató gondjait, kérelmeit, sokszor jaj-dulásait, s nem egyszer köszönetét, fényes örömét. Ha nem lép-tem volna túl máris időbeli önmagamon, más szóval, ha fiatalabb lennék, összeállítanék egy különös antológiát a lélek égi útjait közvetítő kéziratok eddig ismeretlen énekeiből. Talán még nem is a mércém szerinti legigényesebbeket szedegetném össze, hanem belevenném a bice-bócákat, a sántikálva döccenőket is. Mert ilyenek is vannak, s nekem mégis szépek, mert a bennük sűrűsödő gondolatok, érzések ötvözik őket nemes anyaggá. Nem von le értékükből, ha időnként észlelem: ni csak! Az ötvös imitt-amott mellékalapált, s nem nagyon egyenletes a körbefutó orna-mens. Jó lenne egyszer már számot adni arról, hogy — Stoll Béla eléggé nem méltányolható munkásságának köszönhetően — a lis-tázott énekgyűjtemények tartalmán túl, hol lappanganak még olyan alkotások, amelyeket például a mindentudó Holl Béla sem adatolhatna. Kérdőjelet vagy áthúzott fekvő zérus jelet tenne mel-léljük, mint tette egyévi tanulmányozás után az 1731-es Vépi Éne-keskönyv számtalan darabja mellé. Ugyanígy járna el a szóban forgó Kenyeri Énekeskönyv esetében is, amelyet sajnálatosan már nem láthatott. Jómagam, ha mind az ő, mind Papp Géza, Cso-masz Tóth Kálmán, vagy a régebbi időkben Erdélyi Pál, netán Kálmán Farkas ún. kezdősor — incipit — katalógusát nézem, nem találom meg e kéziratok minden énekének eredetét, előfordulásait. Azért is hozok belőlük annyit — mintegy forrás-közlő szándékkal —, amennyit éppen hozhatok egy-egy folyóirat-szám, esetünkben a Vigilia keretein belül. Ily céllal tettem közzé a Vépi Énekeskönyv ismeretlen vagy ritka énekeit a Kortársban, s még régebben, Juhász Ferencnek köszönhetően, az Új Írásban, aki vállalta a dajkaságot az ideológiailag nem éppen alkalmas idő-ben. Jellemző azon évekre, hogy mindig valami figyelemelterelő címmel mutathattuk csak be szent énekeinket, s lehetőleg jó messze ünnepközi idejüktől, legyenek azok Mária-síralmak, Mária-altatók vagy a Mária-költészet egyéb emlékei, netán a szent színjáték nép-hagyományban fennmaradt nyomai. S milyen értékes nyomai!

Nevezett Vépi Énekeskönyvnek minden, Holl Béla jelezte ismeretlen énekét még nem tudtam megjelentetni, ragaszkodván az ünnepi időszak kötődéseihöz. Különösen a Mária-énekek araszol-gatnak. Közben kézbe és az olvasók elé kívánczik egy eddig lappangó kézirat, a Vas megyei Kenyeriből származó énekes-könyv 1708-ból. Közeledvén a nagyhét és a húsvét, vagyis az üdvtörténet negyedik mozzanata, a megváltás, a Kenyeri gyűjte-

ménynek a Krisztus-halál és a feltámadás ünnepkörét előtérbe állító nem vagy kevéssé ismert énekeiből hozunk néhányat. Pontosabban jobbra a katolikusok számára ismeretlenekből, mert közülük kettőről a szakkutatás a protestáns térfélről már adott jelzéseket.

Jelenleg az 1635-1652 közt írt Eperjesi Graduál sejlik föl előttünk. Januárban már szoltam a graduálokról éppen egyik bemutatott énekünkkel kapcsolatban. Nem szeretném magam ismételni, csak annyit mondanék, hogy a katolikus népének kutatásban is szerepet játszottak a graduálok, az ún. „protestáns misekönyvek”, amelyeket a misekönyv egyik középkori típusáról neveztek el graduálnak. Jeles emléke az 1636-os Öreg Graduál. Az új hitkezdeti énekihiányát a protestáns hitelvekhez alakíttatott katolikus énekekkel pótolták átmenetileg. Ezzel átmentettek korai magyar nyelvű népénekeket, de sok esetben diszkreditálták is őket a későbbi katolikus szerkesztők számára. Protestáns graduálok immár nyesegetett énekeit ők nem nagyon vették át. Kájoni 1676-os Cationáléjában találunk ugyan graduálokból kiemelteket, de ezek a második, 1719-es kiadás szigorúbb rostáján már fönnakadtak. Úgy látszik, fönnakadtak a kéziratok összeállítói szűrőjén is, mert például a nagyon gazdag Vépi Énekeskönyv szövegei háttérben Holl Béla nem jelzett graduálnyomokat. Viszont a Kenyeri kéziratban már jelzett volna, ha anyagát áttanulmányozhatta volna. A kötet ad notam utalásaiból kiderül a cseh egyházi ének hatása: egy-egy ének cseh ének dallamára vesznek. Köztudott, hogy nemcsak németből fordítanak énekeket, hanem lengyelből és csehből is. Különösen a Felvidéken, így az Eperjesi Graduálban is találunk ilyen új szerzéseket. E Graduál az evangélikus magyar egyház használatában volt, később több éneke átkerült az Ács Mihály szerkesztette, s Lőcsén 1696-ban megjelent Zöngedező Mennyei Kar című evangélikus énekeskönyvbe — nyomtatásban először itt. Most közölt egyik énekünk Papp Géza szerint ismeretlen cseh szöveg fordítása. Szlovák gyűjteményekben is szerepel: „Jer elmelkedgyünk mi hiv keresztyenyek...” Rozmýsšlegmez dnes My werný Krestiane..., amelyet a nagycsütörtöki lábmosásnál énekeltek. Hasonlóan cseh hatást mutat „Rigi Uduben meg írta Jeremias szent Profeta...”, amely legelőször az 1593-as református Bártfai Énekeskönyvben jelent meg, majd utána több 17. századi gyűjteményben is. A 18. századra már nem ment át ez a nagypénteki ének, amely föllelhető az Eperjesi Graduálban is. Csomasz Tóth Kálmán jelzi is, hogy dallamát csehből kölcsönözték. Mindkettőt azért közlöm most, mert sajtóságosnak találom, hogy az erősen katolikus Nyugat-Dunántúlon írt Kenyeri Énekeskönyv — feltehetően ott írták és nem csak a szombathelyi püspökség későbbi bejegyzése szerint: „Kenyeri” — anyaga a maga korában protestánsnak számító énekgyűjtemények, graduálok egyes szövegeit is felmutassa. Ne működött volna a bíráló rostálás, miként például Kájoni 2. kiadásában (1719) a szigorú ferences atyák-

nál bizony működött? S úgy tetszik a Vépi Énekeskönyv írójánál, még a laikus Mesterházi Miklós iskolamesternél 1731-ben is jelen volt.

Sok gondolatot vet föl a Kenyeri Énekeskönyvben érzékelhető cseh-szlovák hatás. A 18. század elején vagyunk, s a népi-félnépi-kántorok, énekmesterek szerepe köztudott volt. Köztudott volt továbbá, hogy több helyen is megfordultak, a meghirdetett kántori állásokra tetszés szerint pályázhattak, akár idegen országból, így Ausztriából, vagy Morvaföldről is. (Jászsósószentgyörgy híres kántora volt, s még én is találkoztam vele, Szmétana Lajos, neve után morva eredetű család fia.) Sokért nem adnám, ha tudnám, személy szerint ki lehetett a Kenyeri Énekeskönyv szerzője. Valóban a Dunántúl, netán a Felvidék szülöttje, vagy széles e haza valamely más tájáról való, esetleg határainkon túlról, mint Szmétana Lajos őse. A többi közölt ének eddig ismeretlen. Az „Oh én keseredett Anya...” kezdetű Mária-siralom változatát ugyan már közöltem az Új Írásban (1979. 6.), de innét sem hagyhatom ki, lévén annak szép változata. A Húsvéti-énekeinkre hivatkozásokat, eredetjelzéseket nem találtam. Remélem, ha az olvasók közül valaki rájuk ismer, netán találkozott velük, jelzi nekünk. Fontos volna számunkra minden új adat. Tóth József Budapestről, szép levél kíséretében juttatta el hozzánk észrevételeit a Vigilia 1999. 4. számában megjelent egyik énekünkkel kapcsolatban. Ezúton is köszönöm neki, és értékes kiegészítésként csatolom a szöveg mellé, hangsúlyozván a kollektív tudás előrelendítő erejét.

Rövidítések: Iñ: Isten, by: -ban, -ben, Sz.: szent. Mássalhangzó kettőzés-nél például: iñár: immár; rövid-hosszú magánhangzók ékezetei tetszés szerint, amiképpen az írásban, az ún. helyesírásban sincs semmi közvetkeztesség. Gond kisilabizálni egy-egy szó betűképét-értelmét. Nem is mindig lehet. Erről is szóltam az említett januári számban.

Nagy Büjtre Valo Énekek

Mas Enek

Nota Rozmisløjmes (sic!)

Kenyeri Énekeskönyv,
1708, 74-75.

*Jer elmelkedgyünk mi hív keresztyenek,
melly nagy kint urunk szenvedett érettünk,
születesetül fogva kertben halaliglan,
nem lön nyugodalma.*

*Elsősőr ötet meg csokola,
Judás Sidoknak el árulta
mondván, figyelmezzetek, kit meg csokolandok,
az a kit árulok.*

*Ra rohannának mint éh oroszlányok,
tanyitványjis onnét el futának,
nagy rikojtással Anáshoz vitetek,
mi ldvőzétünk.*

*Első órában Pilatus házánál,
vádolák ötet sok családtagokkal,
menyeknek Urát meg ostromoznja,
Pilátus meg hagyja.*

*Három orakor mind fel kialtanak,
hogy ez világon éltét nem kívánnák,
de inkább szörnyen hogy meg feszítessék,
menyei Fölség.*

*Hatodik órán az kereszt fát válán,
viselven kinnák miatta meg hala,
ő ruhájából el le vetküztetet,
és meg feszítettet.*

*Szörnyü kinnyában szomjuhozom, monda,
ottan a dühös Sidoknak soksága,
spongyiát vevén méreggel meg tölte,
és nyujta neki.*

*Föl szoval lelkét Atyának ajánlya,
keserü kinnak miatta elhala,
az föld meg indult, napis meg sötétült
e szörnyü dologról.*

*Istenes Joseph pilatushoz méne,
hogy kereszt farol le vétettnék teste
Pilátus semmit ellene nem tartá,
Isten úgy akarta.*

*Az kereszt farol estvéle órában
tanitványjtol le vetetett ottan,
Az ő sz: Anya testét ápolgattya
keserven sirattya.*

*Meg kenek testet drága balsamumal,
nagy tisztességgel bé takárák gyolcsban,
új koporsóban ötet helyheztettek,
és el temettették.*

*Sirjunk azért hát mi hív keresztények,
halakat adván az mi Istenünknek,
iszszonyu halalt ki szenvedé értünk
mi Idvosságunkert Amen.*

Első

Nota ...ya Matka

*Kenyeri Énekeskönyv,
1708, 87-88.*

Ez éneket „En szomorodott Anyanok halalaért én fiamnak...” kezdettel közzöltem az Új Írásban (1979. 6., melyet a Vépi Énekeskönyvben (1731) találtam. A szöveg valójában ugyanaz volna, mégis más a szakaszolása az átcsúszott sorok miatt. Van sor, ami ott hiányzik. Itt hiányzik a Mária-síralmak, jellemző motívuma az ún. együttthalás vágya: (7. sz.) Miért Anyát fiávol, / meg nem öltél halallal / tekincs arra elmilkedvén, / fiacskárott hogy megölvén, / Refr. / Ott hiányzik az itteni szöveg 3. sz. 1-2. sora és az 5. sz. 3-4. sora. A Vépi Énekeskönyv Mária-síralmának *Salve mundi* az ad notam jelzése, bár áthúzva. Holl Bélának ehhez az énekhez semmi észrevétele nincs, csak egy kérdőjel mutatja ismeretlen eredetét. A Kenyeri-változat nóta jelzése cseh, szlovák dallamot, illetve éneket jelez. A refrén zárójelben lévő része a mi kiegészítésünk.

*Oh en keseredet Anya, :/
halalaért én Fiamnak.*

*Mellyet én fájdalom nélkül :/
szültem es makula nélkül:
Eo fajdalmj én szevemben
vannak mint egy szép tükörben.*

*Lattam szerelmes Fiamat :/
szörnyü kinban el epettet.
Lattam testit pögdézéssel :/
illetetett tuvisekkel:
Eo fajdalmi (én szevemben
vannak mint egy szép tükörben.)*

*Az ő Sebej fajdalmim :/
mint ő maga érzi érzem.
Szomorkodvan ily nagy kinban :/
az ő keresztit hogy lattam
Eo fajdal(mi én szevemben
vannak mint egy szép tükörben.)*

*Nincsen senki ki Fiamat :/
velem szánna magzatomat,
Szányatok meg ti Aszszonyok :/
Fajdaloṃal szült rokonyok
Eo (fajdalmi én szevemben
vannak mint egy szép tükörben.)*

*Szany meg engemet ekes nap :/
sz: Fiam felül homalyby.
Szany meg engem világosság :/
nagy felhűkkel be borulvan.
Eo fajdalmj (én szevemben
vannak mint egy szép tükörben.)*

Oh tiis keminy kü sziklak :/
fakadozzatok ropogván.
Szányátok én fájdalommat :/
minden állat kinyaimat
Eo (fajdalmi én szevemben
vannak mint egy szép tükörben.)

Senki mar Emberek közül :/
velem nem sir ártatlanul,
Oh bűnös mit cselekedtél :/
hogya Fiamat meg ülettél
(Eo fajdalmi én szevemben
vannak mint egy szép tükörben.)

Tekincs tuvis kóronára :/
mellyel vagydon koronázva.
Szomjuhozván es kiáltván :/
Lelkit Atyának ajanlya.
Eo (fajdalmi én szevemben
vannak mint egy szép tükörben.)

Ne hagy én Szerelmes Atyam :/
az én lelkemet ved hozzád.
En lelkemet ki bocsatom :/
és Sz. Atyamnak ajánlom.
(Eo fajdalmi én szevemben
vannak mint egy szép tükörben.)

Jesus te szenvedesedert :/
bocsasd meg mi bűneinket.
Hogya örök tűz ne igissen :/
mencs meg minket Krisztus Amen.
Eo fajdalmi én szevemben
vannak mint egy szép tükörben. Amen.

Nemely Husveti Enekek

Első

Nota: Wesel se nebeska

Kenyeri Énekeskönyv,
1708, 85.

Angyali szép Sereg
vigagy és örvendez
minden fele lelkek,
mostan örvendezzetek,
mert az Iñnek Fia,
az halalt meg rontotta,
vitézi nagy erejével
az poklot fel predalta

Tekincs' meg oh kereszteny
hogy mi törtint ez földön,
ezt szemlelyed maj nap
mit csudalnak Menyégben,
im a nap is tündoklik,
mezü is meg züldölik,
örvendeznek a Jesusnak,
gyüzedelmes kiralynak
vilag Szabaditojanak.

Az madarak szépen
őneki enekülnek,
szűlűk és gyűmölcs fak
már neki örvendeznek,
vitézségét csudállák,
az őrdögöt csufolyák,
meg gyűzöt Krisztus azt mondyák
Jesust így magastallyak
aldgyuk mi is jó voltat Amen

Mas

Nota (?)

Kenyeri Énekeskönyv, Rígi Uduben meg irta
1708, 88-90. Jeremias szent Profeta,
hogy Krisztus kint halalt szenved,
amint sidok tanácsa lett.

Mert ő köztök ugy szolának,
minyajan agyarkodanak,
ellene szoljunk egy szájal
árcsuk neki hatalommal.

Nem vész el törvény a miat,
bülcseesség itt meg áll nyomban,
noha mely e beszid mondgya,
de meg áll prophetak szava.

Kialtassal elejben,
menyünk üssünk meg nyelvunkel,
mert igassággal ellent áll
ne gondollyunk semit azzal.

Élő kényérnek ő magát,
hija és Isten fianak,
szemlünkre hánya bününket,
buntetéssel is fenyeget.

Ellenunk jar mindenekben,
kedvünket ő nem keresi,
nehiz ő rea is néznj,
kemeny (fedzü?) természeti.

Ne szenvedgyünk tovább köztünk,
sút keresztre fel feszítsük,
lassuk meg ha Iñ Fia,
ülünk meg szörnyü halallal,

Igy a Jesust fel feszíték
az a gonosz sido népseg,
tovab őt nem szenvedhettek,
minden bun rájok háromlek.

Urunk Atyához kialta,
tekincs ream te Fiadra,
mint a Barany szeléd vagyok,
tűrok szörnyű gyalazatot.

Meg nem becsülték orcámat,
ugy veszik mint akarattyok,
nincs ipség az én testemby
meg gyalaztak szornyű képpen.

A mint a kemény kü szikla
én fejem köztek ál vala,
a nagy kinban nem indula,
kérek tekincs ram Fiadra.

Atyam te vagy igaz Biro,
minden ugyemet jól láto,
ezek gonoszsagok mely nagy,
legyen úgy mikint akarod.

Ne buntos érdemek szerint,
rajok malasztodat terjezd,
mert nem irtik mit mivelnek,
gondolyák jól cselekesznek.

Azért mi is ezen keppen,
bizzunk a nagy Ur İñben,
mindent csendesesen szenvedgyünk,
erre segily mi Jesusunk.

Bocsassuk meg egy más vitkét,
ugy vesszük Chxtus irdemit,
ha sok boszut el szenvedunk,
ugy lesz Krisztus Udvességunk. Amen.

Alia

Ad notam jelzés nincs

Kenyeri Énekeskönyv,
1708, 108-109.

Harmad napon mi Teremtünk
fel tamadott Udvözítünk
vigadjunk és örvendezzunk.

Kit az Pilatus sidokkal,
Fejedelmekkel papokkal
az halálra kárhoztattak.

*Aszszonyok hozznak kenetet,
hogy meg kenyék az holt testet,
szánván jesusnak fajdolmat*

*Az kit ti sirván kerestek,
azt itt immár nem lelitek,
igy felel angyal nekiek.*

*Sietséggel meg terjetelek,
galileában menyetek,
ott meg találjátok ötet*

*Semmitök nem késődének
Tanítványokhoz menének,
fel tamodott hirdetének*

*Minden Allot örvendezzen,
dicsérvén Jesust szüntelen,
Allellujat énekellyen.*

*Madarak énekellyetek
Teremtönket dicsérjetelek,
már együt örvendezzetelek.*

*Gyömmölcs fák fakadozzatok,
Züdölvén virágozzatok,
ki advan szép virágtokat.*

*Harmat essék a szőlőkre,
és kert béli vetésekre
gyömmölcs termékenységére.*

*Ti is hegyek örulletek,
és halmok örvendezzetelek,
mezük adgyatok gyömmölcstetek.*

*Jesus teis halálodért
szent víred ki ontásaért
légy kegyelmes nekünk azért.*

*Adgyünk hálat Teremtünknek,
vigasztaló Sz Leleknek,
Jesus Christus meg valtonknak, Amen.*

Mas

Nota Ave Maria Stella

Kenyeri Énekeskönyv,
1708, 86-87.

*Krisztus fel tamada,
örömünk nagy napja
az ördögön kívűl
minden vigad rajta,
Eg.- fuld, Angyalok s Emberek
ékes eneklő madarkák
mar örvendezetek.*

*Oh gyönyörű tavasz
vidamics meg mindent,
mert benned lett váltság
illeszt Krisztus embert,
mezők ültezetek züldben
szep fűvek s fák kedves színben
jelt adván öromre Amen.*

RÓNAY LÁSZLÓ

Adamik Tamással

Adamik Tamás 1937-ben született. Az ELTE Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszékének tanszékvezető professzora. Szerkesztésében a Telosz Kiadó Apokrif iratok sorozatának eddig négy kötete jelent meg. 1993 és 1996 között ugyancsak négy kötetben írta meg a római irodalom történetét az archaikus kortól a késő császárkorig. Akadémiai doktori disszertációja Antik stíluselméletek címmel az idén került a boltokba, akárcsak Arisztotelész Rétorikájának általa készített fordítása.

Ha pontosak a lexikonok adatai, és miért ne volnának azok, 1966-ban végeztél az egyetemen. 1937-ben születél, tehát okleveledet huszonkilenc évesen kaptad meg. Miért oly későn?

Ennek legalább két oka van. Az egyik az, hogy a népiskola 1. osztályát 1944 szeptemberében kezdtem el. Ez a tanév azonban a kezdesnél nem jutott tovább. Az történt ugyanis, hogy miután a délelőtti folyamán édesanyám kimosdatott bennünket, s két bátyámmal együtt elindított a tőlünk több kilométerre levő Városföldi I. számú iskolába (ebben az időben ugyanis Kecskeméttől délre laktunk egy nagy majorságban), mi a hosszú utat boldogan végigjártszottuk a szegedi betonúton. Szép napos déli idő volt (a kicsik, azaz az 1-4. osztály számára délután kezdődött a tanítás ebben az osztatlan iskolában), a szurok megolvadt a betonút közepén a talpunk alatt, s mi szurkos lábbal késve érkeztünk az iskolába, s bekoszoltuk az iskolakezdésre szépen felmosott padlót. Sebők Lajos tanító úr dühös lett ránk, egyrészt a késésért, másrészt a padló bepiszkításáért, ezért ott rögtön felszedette velünk a szurokfoltokat. Alighogy végeztünk ezzel a munkával, a tanító úr felesége berohant a tanterembe, és ezt kiáltotta férjének: Lajos, légiriadó, engedd haza a gyerekeket! Mi hazafelé menet csodálkozva bámultuk a magasban a Kecskemét felé elhúzó sok-sok fényes repülőgépet. Ez volt az első és utolsó napunk az iskolában ebben a tanévben. A következő évben újra kezdtem az elsőt, s ekkor már elmúltam nyolcéves. A másik ok még ennél is bonyolultabb. A nyolcadik osztály befejezése után, amelyet már a kerekegyházi alsó pusztai osztatlan általános iskolában végeztem el Deli József tanár úr keze alatt, akinek szigorú következetességéért mindmáig hálás vagyok, édesanyám megfogta a kezemet és bevitt Kecskemétre a piaristákhoz. Csodák csodájára a piaristák felvettek a gimnáziumba, nyilván nem tudásom, hanem napégette arcom alapján, hiszen évek óta fő foglalatosságom nem a tanulás, hanem a juhászkodás volt. A gimnáziumban aztán elérkezett a tanulás korszaka. Főleg az idegen nyelvek vonzottak. A kötelező tárgyak keretében latint és orosz-tanultam — mindkettőt itt kezdtem, majd magánúton németet, angolt, fran-

ciát, olaszt és ógörögöt. Mindezekre a nyelvekre kiváló és lelkes piarista tanáraink (Gulyás, Révay, Schulhan és Hardy tanár urak) ingyen és bérmentve heti több órában önzetlenül oktattak. Őket szívből szerettem és tiszteltem, s nem véletlen, hogy érettségi után jelentkeztem a piarista rendbe: olyan akartam lenni, mint ők. Itt mintegy négy évet töltöttem el nagy boldogságok és nagy szenvedések közepette. Voltak időszakok, és nem is rövidek, amikor boldoggá tettek a teológiai stúdiumok, s Isten közelségét is éreztem. De e boldog nyugalomnak rögtön vége szakadt, ha valahol egy nőt megláttam: fantáziám felgyúlt, és betegségig menő szenvedéseket zúdított rám. A szabadság hiánya is sokat kínozott. Mindez csak fokozódott, amikor még mint piarista növendék 1961-ben megkezdtem tanulmányaimat az ELTE latin-orosz szakán. Kezdtém érezni, hogy nem szerzetesnek születtem. De még mindig nem mertem dönteni. Szabadságot kértem, s hazatérve Isten szabad ege alatt sokat bolyongva és töprengve végre eldöntöttem, hogy otthagynom a rendet. E nehéz döntés után megírtam a következő verset:

SZABADON

*Ki hitte volna, hogy fényes lesz újra minden!
Hogy egyszer még fölöttem tiszta lesz az ég!
Mikor dühöngő vad viharként vert az Isten,
s haragja harsogott hirdetve: itt a vég.*

*És most itt állok némán, zöldülő mezőben.
Ezernyi könnyű szárnyú lepke szálldogál
köröttem. Vig pacsirta dalt trillázva röppen.
És hull, hull rám a fény, az áldott napsugár.*

Ezután visszanyerve lelki nyugalمامat kiléptem a piarista rendből. Hát ilyen okai vannak annak, hogy csak huszonkilenc évesen kaptam meg tanári okleveletem.

Mi vezérelt végül a görög és latin kultúrához?

Mindkét szakomat igen szerettem, egyetemista koromban mégis jobban vonzódtam a szláv nyelvészethez. Szakdolgozatomat (1966), majd doktori disszertációm (1967) *A duális története az orosz nyelvben* címen védtem meg Hadrovics László, Balczyk Emil és Sipos István professzorok előtt. E dolgozat első felében más nyelvcsaládok duálisával is foglalkoztam, így a görög és a latin duális maradványaival is. E két fejezet nyomtatásban is megjelent az Antik Tanulmányok című folyóiratban 1968-ban. Így az a helyzet állt elő, hogy bár szláv nyelvészettel foglalkoztam, mégis első két tudományos publikációm a latinhoz és a göröghöz kapcsolódott.

Az egyetem befejezése után a Tankönyvkiadó Idegen Nyelvi Szerkesztőségében kaptam állást, s itt latin, olasz, főleg pedig orosz nyelvű könyvek szerkesztését végeztem. Orosz nyelvészet-

ből több tanulmányt publikáltam, és Balczyk Emil, az Orosz Tanszék vezetője meghívott, hogy ósláv nyelvöl szemináriumokat tartsak. E kérésnek két éven keresztül eleget is tettem. Közben azonban engem is elért az a sors, amely mindenki mást is fenyegetett a kiadóban: el akarták végeztetni velem is az esti marxista egyetemet. Erre kihallgatást kértem főszerkesztőtől, Horváth Miklóstól, aki jó főnök és becsületes ember volt, s közöltem vele, hogy nem akarom elvégezni a marxista filozófiát, hiszen egyetemi tanulmányaim alatt eleget vizsgáztam belőle, és még a doktori szigorlaton is ez volt az egyik mellék tárgy. Helyette aspirantúráat akarok kérni, ezzel ugyanis egyszer s mindenkorra kivédem a marxizmust. Főnököm azt válaszolta, hogy egyetért tervemmel, ám csak azzal a kikötéssel, ha levelező aspirantúráat kérek, mert munkámat nem nélkülözheti. Ebben megegyeztünk.

Abban az évben azonban szláv nyelvészetből nem hirdettek aspirantúráat, klasszika-filológiából azonban igen. Ez utóbbiból tettem hát felvételi vizsgát, s ennek eredményeképpen levelező aspiráns lettem. Tulajdonképpen nem volt ez száznolcvan fokos fordulat, mert mint már említettem, a szakdolgozatomban is volt egy fejezet a latin duálisról, amely lényegében Catullus verseiről szólt *Veneres Cupidinesque* címen. E tanulmányomnak volt köszönhető, hogy Trencsényi-Waldapfel Imre professzor is áldását adta arra, hogy én készítsem el az *Auctores Latini* sorozatban az első magyar nyelvű teljes Catullus-kommentárt, amely 1971-ben meg is jelent. A levelező aspirantúra elnyerése után minden időmet és energiámat *Martialis és költészete* című kandidátusi értekezésem elkészítésére fordítottam, s így természetes módon eltávolodtam a szlavisztikától, s egyre közelebb kerültem a görög és latin kultúrához. Ezt a közeledést két szerencsés körülmény is segítette. Az első az volt, hogy 1972-ben mint a tagozatos olasz nyelvkönyvek szerkesztője egy hónapos római ösztöndíjat kaptam, ahol is a római kultúra, amelyben a szép egybeesik a hasznossal, teljesen meghódította a szívemet. A második pedig az volt, hogy 1973-ban Horváth János professzor úr, aki ekkor a Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszék vezetője volt, meghívott tanszékére. Örömmel engedelmeskedtem a meghívásnak, s e döntéssel véglegesen elköteleztem magam az antik kultúrának.

Össze tudod egyeztetni egyetemi oktatói tevékenységedet tudományos munkáddal? Római irodalomtörténetedet olyan mlinek érzem, amelyből kitűnően lehet tanulni, ráadásul teljesen korszerű, azaz minden benne van, amit a tudomány mostanáig feltárt.

Soha nem okozott problémát a tanítás és a kutatás párhuzamos végzése. Sőt, mindig az volt az érzésem, hogy e kettőt csak együtt lehet csinálni, mert a kettő dialektikus egységet alkot. Az oktatás ellaposodik, ha a kutatás friss anyaga nem táplálja és színesíti, a kutatás pedig öncélúvá válik, ha a hallgatóság visszajelzései nem terelik a megfelelő mederbe. Római irodalomtörténetem ebben a kommunikációs folyamatban született meg. Mintegy húsz éve tanítottam már, amikor vettem a bátorságot, hogy végre egy önálló magyar nyelvű római irodalmat írjak. Ez a húszéves tanítás húszéves kutatást is jelentett: a római irodalom alkotásainak olvasásával párhuzamosan olvastam és jegyzeteltem az ezen alkotásokkal

kapcsolatos modern szakirodalmat is. A modern retorikaelmélet fontos tanítása a retorikai szituáció mibenléte. A társadalomban jelentkeznek bizonyos problémák, és velük párhuzamosan azok az eszközök is érlelődnek, amelyek e problémák megoldását elősegítik. A magyar felsőfokú oktatásban az egyetemek számának gyarapodásával egyenes arányban gyarapodott a latin szakos egyetemi hallgatók száma. Már nem 20-30 latin szakos hallgatót kellett ellátni tankönyvvel, hanem több százat (csak az ELTE Latin Tanszékén 120 latin szakos hallgató tanul). Tehát társadalmi igény jelentkezett egy olyan tankönyvre, amelyből tanulni is lehet, de a kutatás jelenlegi állásának is megfelel. Ilyen könyvet Magyarországon csak most lehetett megírni, mert egyrészt csak most jelentkezett a latin szakos hallgatók nagy száma miatt igény egy ilyen tankönyvre, másrészt pedig csak most jutottak a magyarországi klasszikus filológusok római irodalommal kapcsolatos kutatásai olyan szintre, amely lehetővé tette ezen igény megfelelő szintű kiélégítését.

Abban, hogy 1993 óta 10 könyvet publikáltam, nincs semmi ördögösség. A négykötetes római irodalomtörténethez több mint húsz éve gyűjtöttem az anyagot, Arisztotelész *Rétorikája* csak második, javított kiadás, az első kiadás 1982-ben jelent meg, és az átdolgozás nem jelentett akkora munkát, mint amennyit az első kiadás fordítása. Az *Antik stíluselméletek* című legújabb könyvem az 1989-ben megvédett akadémiai doktori értekezésem átdolgozott változata. Négy apokrif kötetet kiadni négy év alatt valóban nagy teljesítmény, de a munka dandárját nem én végeztem, hanem a kiválóan képzett munkatársaimból összeállt kutatócsoport.

Az apokrif iratok fordítása nagyon komoly értelmezési és tolmácsolási kérdések megválaszolását igényli. Sikerült megtalálnotok a legjobb válaszokat? Miért állnak oly közel hozzád ezek a szövegek?

Az apokrif iratok fordítása valóban nehéz feladat, különösen akkor, ha valaki egy kötetre valót akar kiadni belőlük. Ez esetben ugyanis nem elég a latin és ógörög tudás, mert bizonyos iratok csak etióp, mások csak kopt vagy szír nyelven maradtak fenn. Ezért egy ilyen kötet fordításához olyan fordítói gárdát kell összehozni, amely ismeri ezeket a nyelveket. További nehézséget okoz az a körülmény, hogy az apokrif iratok zöme a népies vallássosság dokumentuma, s mint ilyen, vulgáris nyelven készült, s az ilyen szövegeket sokkal nehezebb érteni és értelmezni, mint a normatív szókészlettel és grammatikával megírt műveket. Az sem könnyíti meg a fordító dolgát, hogy ezen ókeresztény művekben a dogmatikailag helyes és elfogadható tanítások mellett gyakran jelentkeznek eretnek tanok is. A fordítóktól tehát bizonyos teológiai, biblikus és vallástörténeti képzettség is megkívántatik.

E sok-sok nehézség legyőzésében nagy segítséget jelent az, hogy hat évvel ezelőtt a Groningeni Egyetem Teológiai Kara, a Károli Gáspár Református Akadémia és az ELTE Latin Tanszéke olyan együttműködési formát hozott létre, amely az apokrif ira-

tok kutatását tűzte ki célul. Minden évben közös konferenciát tartunk, az egyik évben Groningenben, a másikon Budapesten. Ez az együttműködés gyümölcsözőnek bizonyult: alaposan megismertük az apokrif iratok műfaját, stílusát, teológiai üzenetét és a velük kapcsolatos modern idegen nyelvű szakirodalmat. Mindezt segítségünkre volt az apokrif szövegek kiválogatásában, értelmezésében és magyarra való fordításában. Amikor fordítottuk ezeket a szövegeket, úgy éreztük, megtaláltuk a legjobb megoldást. Hogy ez valóban így van-e, azt majd az Idő, az Igazság leánya dönti el.

Az a gondolat, hogy e nemzetközi együttműködésből a magyar kultúrának is legyen valami haszna, azaz hogy a magyar olvasóközönség megismerhesse ezeket az írásokat, amelyeknek zöme még sohasem volt magyarra lefordítva, első közös konferenciánk után merült fel bennem. Szerencsére tudós kollégáim lelkesedéssel fogadták az ötletet, s így megkezdhettem a válogatás nehéz munkáját és a megfelelő fordítók felkutatását és megnyerését. Végül is egész csapatra valót sikerült belőlük összeszednem: Adamik Tamás (latin, görög), Bollók János (görög), Bolyki János (görög), Déri Balázs (latin, görög, kopt), Jelenits István (latin), Kapitánffy István (görög), Kőrösi Imre (görög), Ósz Ferenc (görög), Pesthy Mónika (görög, etióp, kopt, szír), Simon L. Zoltán (görög), Szepessy Tibor (latin, görög), Tóth Klára (latin, görög).

Ezek az írások közel állnak szívemhez, mert jól tükrözik íróik és azon közönség ízlését, amely számára íródtak. Rávilágítanak arra, mit csodáltak, mit tartottak fontosnak a keresztény néptömegek az ókorban. Mivel átlagkeresztények számára készültek, népies irodalomnak, folklórnak, regényes elbeszéléseknek is tekinthetjük őket, amelyek nem annyira az észhez, mint inkább a szívhez szólnak, s mint ilyenek sok rejtély megoldásához szolgáltatnak kulcsot mind a késő császárkori és a középkori irodalomban, mind a képzőművészetben és a vallási szokások, ünnepek kialakulásában.

Arisztotelész művét olvasva néha olyan benyomásom támadt, hogy kötelező olvasmánnyá kellene tenni azok számára, akik beszéddel keresik kenyérüket. Arisztotelész nem arra buzdít, hogy vitapartnerünket készítsük valamilyen nyelvi hiba elkövetésére? Manapság erre aligha kell készítés...

Arisztotelész *Rétorikája* valóban teli van csodálatra méltó megállapításokkal, olyanokkal, amelyeket, ha elolvassunk, úgy érezzük, mi is ősidők óta tudjuk, de sohasem lettünk volna képesek így megfogalmazni. Ilyen alapigazságok, például, hogy mindnyájan szónokok vagyunk, mert kijelentéseket teszünk és megindokoljuk őket. A szónoki beszédnek valójában csak két fontos része van: a tényállás elbeszélése és indoklása. A rétorika legfontosabb része a bizonyítás, a többi csak kiegészítés. A szónok legfőbb célja az igazság kiderítése, ezért nem szabad megfertőzni a bírót azzal, „hogy haragra, gyűlöletre vagy szájalomra indítjuk”: ez olyan, mintha el akarnánk görbíteni azt a vonalzót, amellyel egyenes vonalat akarunk húzni. E megállapítás legfontosabb üzenete, hogy a szó erejét és hatalmát nem szabad a tömegek manipulálására használni.

De nem kevésbé igaz az a megállapítása sem, hogy a stílus egyetlen erénye az illő világosság, mert ha illően világos a szövegünk, akkor grammatikailag helyes, érthető, kellemes és szép is. A későbbi rétorok ebből az egyetlen stíluserényből négyet csináltak: illőség, világosság, nyelvhelyesség és ékesség. Arisztotelész nem erénynek tekintette a nyelvhelyességet, hanem a szöveg és a nyelvi megnyilatkozás alapfeltételének. Szerinte az a szöveg helyes nyelviileg, amely helyesen alkalmazza a kötőszavakat, nevükön nevezi a dolgokat, kerüli a kétértelmű kifejezéseket, és megfelel a nyelvtan szabályrendszerének. A helyes beszédet olyan komolyan vették az ókorban, hogy attól, aki nem volt képes az adott közösség által elfogadott nyelvi norma szerint beszélni, megvonták a nyilvános beszéd és vitatkozás jogát. Ennek egyik meglepő dokumentumát találjuk Arisztotelész *Szofisztikus cáfolatok* című munkájában: ha vitapartnerünket tudatos gondolatvezetéssel nyelvi hiba elkövetésére kényszerítjük, ezzel megfosztjuk őt a további vita jogától. Apuleius pedig ezt írja a karthágóiakhoz: „Közületek ki bocsátaná meg nekem, ha egyetlen szintaktikai hibát elkövetnék? Ki nézné el nekem, ha egyetlen szótagot barbár módon ejtenék ki?”

Valóban igaz, hogy manapság a médiában lépten-nyomon nyelvi hibát vétenek azok, „akik beszéddel keresik kenyerüket”, és nem is rosszul. Nem is csoda, hiszen egyesek műveletlenek, nem ismerik anyanyelvük szabályrendszerét. Mások viszont a szó erejét az igazság elmaszatólására alkalmazzák, s ez a tartalmi maszatólás, a forma elmaszatólását is eredményezi. S teszik ezt minden negatív következmény nélkül, sőt, még védelmezik is nyelvi vétségeiket egyes „modern” nyelvészekre hivatkozva, akik azt tanítják, hogy mindenki beszéljen úgy, ahogyan akar, s ezen az alapon feleslegesnek tartanak minden nyelvművelést. Ez a káros szemlélet ellene mond az európai beszédkultúra több ezer éves elméletének és gyakorlatának, amennyiben a beszédhibák elkerülésének kérdése középponti témája volt az antik grammatikáknak és retorikáknak (*barbarismus*, *soloecismus* címszó alatt tárgyalták). Hadvezérek és királyok írtak jelentős műveket a helyes nyelvhasználatról, például Julius Caesar *Az analógia* című munkája is e fontos kérdéssel foglalkozott.

Mit adnak nekiünk itt és most az antik írók és gondolkodók? Az *Iliász* a harag következményeiről és a harci dicsőségről szól. Mintha ma is a kelleténél többet dühöngénénk, és sokan a háborúban keresik hasznukat ... Az igazság sokszor mintha mellesleges szempont volna.

Az antik írókat azért érdemes olvasni, mert az emberi életről szólnak, arról, hogy mi az ember hivatása, milyen a jó élet, milyen a szép élet, hogyan lehet birtokába jutni, mit kell követni, mit kell kerülni, hogyan viszonyuljunk egymáshoz, hogyan az istenséghez. Azaz az antik irodalmat az emberi élet etikai vonatkozásai érdekelték: az embertársaknak segíteni akartak a jó élet elveinek feltárásában, nem pedig szórakoztatni akarták őket. Ezért a mai ember számára az antik írók nehezek és unalmasak. Bár az *Iliász* „a harag következményeiről és a harci dicsőségről szól”, e vészterhes harag azonban a végén irgalomba fordul, s e fordulattal a költő mégiscsak azt szemlélteti, hogy jobb az irgalom és a megbocsátás, mint

a harag és a harc. A kegyetlen és vérszomjas Hektort felesége a harc szörnyű következményeire figyelmezteti, s arra kéri, maradjon mellette:

*S most, Hektór, te vagy édesapám,
te vagy édesanyám is,
és te a fivérem, viruló erejű deli férjem.
Hát rajtam könyörülve maradj mellettem a bátyján.*

E szavakkal is mi mást hangsúlyoz a költő, ha nem azt, hogy az esztelen harcnál ezerszer többet ér a békés családi élet és a könyörület? Bár Homérosz korában a háború vad törvényei uralkodtak, s a győztes jogán sok kegyetlenséget elkövettek, a humanizmus mégiscsak szót kért, s a költő erkölcsi ítéletét ma is csodáljuk, de nem tanulunk tőle. Bár hősei vérszomjasak voltak és vadak, a becsület mégis kordában tartotta őket.

Korunk hősei felvilágosultak és finomak, de nem a becsület tartja kordában őket, hanem a pénz, ezért nem akarnak tanulni az antik szerzőktől, az antik humanizmusból. Csekélyke pénzért családokat lakoltatnak ki, nem törődve azzal, hogy társadalmi szinten százszoros kárt okoznak. Róma, bár rab-szolgatartó társadalom volt, ilyen kritikus esetekben, amikor fennállott a társadalmi szintű elszegényedés veszélye, egyszerűen elengedte az adósságokat, s ezzel mindenki jól járt. Az állam is betöltötte funkcióját: polgárainak védelmét, s a polgárok is megszabadultak attól a kényszertől, hogy vadak módjára rablásból tengessék életüket.

Szent Ágoston tudatában volt annak, hogy az egyházi hitszónokoknak szépen és szívhez szólóan kell beszélniük. Tulajdonképpen mire kell hatnia a szónoklatnak, amit mi kicsit lefokozva „beszédnek” nevezünk?

Szent Ágoston megtérése után elítélte saját rétori tevékenységét: a retorikát a „becsapás művészetének” nevezte, amelyet jó pénzért ő maga is árult. Ellenszenvét az is befolyásolhatta, hogy az egyházi hagyomány általában elvetette a csillogó retorikus stílust. Később azonban hitszónoki gyakorlata és az eretnekekkel való vitái meggyőzték arról, hogy a keresztény szónokoknak is jól kell tudnia beszélni. Ekkor írta meg a *De doctrina Christiana* című munkájának 4. könyvét, amelyben megállapítja, hogy az egyházi hitszónokoknak is el kell sajátítania az ékesszólás művészetét, mert különben nem tudja felvenni a versenyt a hamisság propagálóiival: „Azok a hamisságot röviden, világosan, hihetően, ezek pedig az igazságot úgy adják elő, hogy unalmat keltsenek hallgatóikban, ködösítsek az értelmet, és végül ellenszenvessé tegyék a hitet?” — írja.

Hogyan kell hát beszélnie a keresztény szónokoknak? Bölcsen, mert az ékesszólás bölcsesség nélkül ártalmas. Ezért mondja a Szentírás, hogy „a bölcsék sokasága áldás a világnak”. A bölcsesség azonban — bár igen üdvös — olykor kellemetlen, mint a keserű orvosság, ezért kellemessé kell tenni azzal, hogy szép

formába öltöztetjük: „Mert hát van-e jobb az üdvös kellemességnél vagy a kellemes üdvösségnél?” — teszi fel a költői kérdést.

Az egyházi szónoklatnak három dologra kell hatnia: a hallgatóság értelmére, érzelmeire és ösztönvilágára: „Az egyházi szónok tehát, midőn valaminek a megtételét javallja, szükséges, hogy ne csak tanítást adjon hallgatója képzésére, és ne csak gyönyörködtessen, hogy annak figyelmét lekösse, hanem meg is kell indítania őt, hogy így a győzelem a kezében maradjon” — írja.

Min dolgozol most?

Mostanában négy tanulmányon dolgozom párhuzamosan. Mindegyiknek közös jellemzője, hogy az ókereszténységgel kapcsolatos. Az elsőben *Simon Mágust* kutatom: azt szeretném kideríteni, mit tanított valójában. A másodikban *Lactantius emberképével* foglalkozom: miben látja szerzőnk a keresztény antropológia sajátos jegyeit. A harmadikban a *Péter-apokalipszis* paradi-csomleírását vizsgálom, azt, hogy miben tér el a pogány görög és római mennyországleírásoktól. A negyedikben pedig Theodulf *Virágvasárnapi himnuszának* struktúráját és ókori forrásait próbálom feltárni.

Egyik válaszodból úgy tűnik, hogy verset is írsz. Gyakran teszed ezt vagy különleges alkalmakkor? Tudnád egy példával is szemléltetni?

Szerencsére ritkán. Csak olyankor írok verset, amikor valamilyen nagy bánat vagy nagy öröm ér. Ilyenkor másképpen nem tudom levezetni a lelkemben felgyülemlett indulatokat. Például egyszer hosszú ideig nem láttam anyámat, s amikor végre megpillantottam, megrendültem, s hetekig szomorú voltam, mert az én szép édesanyám, akinek köszönhetem, hogy tanulhattam (édesapámat ugyanis négyéves koromban veszítettem el), akire büszke voltam, mert mindig erős volt, megfáradtan és betegen állt előttem. Ekkor írtam a következő verset:

FÁJDALOM

Mért fáj nekem, ha felbúg a vándormadár
falkák bús dala, bár
még ragyogó hetekkel kecsegtet a nyár,
s érlel a napsugár?

Mért fáj nekem, ha sápad a zöld falevél,
ha zúg az őszi szél,
s tépi a rebbenő rémült lombot kevély
kézzel, s gúnydalt zenél?

Mért fáj nekem, ha édesanyám homlokán
sokasodnak a ránk-
cok reddői, s a zord idő oly mostohán
nyomot hagy a haján?

Fáj és gyötör, mert nem biztos, hogy a madár
visszatér, és a nyár
is egyre hűvösebb lesz: nem perzseli már,
mint rég, a napsugár.

Fáj és gyötör, mert a tavaly hullott levél
sehol sincs már, kemény
a föld, mégis befödte; csak a csúfos szél
rázza csupasz helyét.

Fáj és gyötör, mert egyre kisebb lesz anyám,
s suttogja, hogy apám
után megy már: a tél kezét érzi magán,
s ott függ a Golgotán.

A RENDES ÉS A RENDKÍVÜLI SZENTÉVEK (folytatás)

XIV. Benedek (1740-1758)

1750. XIV. Benedek pápa *Annus, qui hunc* enciklikájával 1749 februárjában kihirdette a jubileumi előkészületeket, amelyek egyébként a különböző európai népek között fennálló, megoldatlan konfliktusok okozta nehéz időszakra estek. A *Peregrinantes a Domino* című, 1749. május 5-én kiadott kihirdetési bulla mindenkire szólt, emlékeztetett a szentév bűnbánati és lelki jelentőségére, a zárándoklat értékére, és a keresztény üzenet belső elfogadásának szükségességére. A leghallgatottabb prédikátor, a ferences Porto Maurizioi Szent Lénárd volt. Az általa bevezetett *Keresztút* gyakorlatának köszönhetően Rómában mintegy 572 keresztet emeltek, amelyek közül azt, amelyet a Colosseum közepén állítottak fel 1750. november 27-én, még ma is tisztelik. A Szent Péter-bazilika Szent Kapujának bezárási szertartása előtt, karácsonykor XIV. Benedek, afeletti örömeiben, hogy a jubileumi év során Rómában olyan mély hitet, vallásosságot és buzgóságot tapasztalt, egy újabb bullát bocsátott ki *Benedictus Deus* címmel, amellyel meghatározott feltételek mellett az egész katolikus világra kiterjesztette az egyetemes jubileumot a következő évre.

XIV. Kelemen (1769-1774) és VI. Piusz (1775-1799)

1775. A jubileumot XIV. Kelemen pápa *Salutis nostrae auctor* című bullája rendelte el. A pápa azonban 1774. szeptember 22-én meghalt, mielőtt még megnyithatta volna. Az új szent-anya, VI. Piusz, akit 1775. február 15-én választottak, kiadta — ez az első olasz nyelven megjelent szentszéki dokumentum — a megnyitó bullát, amelyet elődje már közzétett, és február 26-án megnyitotta a Szent Péter-bazilika Szent Kapuját, és kinevezett három érseket, akik ugyanazt a szertartást elvégezték a többi bazilikában is. Jubileumi előkészületként még XIV. Kelemen elrendelte a missziók szervezését, amelynek keretében a szentév során kétéves ciklusokban prédikációt lehetett hallgatni a város négy legfontosabb terén: a Piazza Navonán, a Piazza Barberin, a Scossacavalli és a S. Maria in Trastevere tereken. A jubileum alkalmából számos felújítást

végeztek, és pontosan megszervezték a zárándokok elhelyezését. Hangsúlyozni kell a szentév úgynevezett „keleti vonatkozását”, hiszen a Hitterjesztési Kongregáció meghívására keleti rítusú püspökök és pátriárkák is eljöttek ebben az évben. Szintén újdonság a másik, a december 25-én kiadott *Summa Dei in Nos* című bulla, amellyel a Szent Kapu bezárása előtt a pápa kiterjesztette a jubileumot az egész katolikus világra.

VII. Piusz (1799-1823)

1800. „Teljes búcsú” csak az egyházmegyéek számára, anélkül, hogy a Szent Péter-bazilika Szent Kapuját megnyitották volna, vagy Szentévet hirdettek volna ki. A 18. század végét a francia forradalomhoz kötődő mély politikai válság jellemezte, amely érintette a Pápai Államot is, amikor 1797 februárjában elfoglalták Rómát, és az idős pápát száműzésbe kényszerítették. A pápa Franciaországban halt meg 1799. augusztus 29-én. Utódját, VII. Piuszt Velencében, a Szent György-szigeten tartott konklávén 1800. március 4-én választották a meg. Ő, mivel nem hirdethetett ki jubileumot, 1800. május 24-én kiadta az *Ex quo Ecclesiam* enciklikát, amellyel két hétre megadta a teljes búcsút mindazoknak, akik meghatározott kegyes feladatokat elvégeztek a saját egyházmegyéjükben. Így az új évszázadot nem köszöntötte sem a Szent Péter-bazilika kapujának megnyitása, sem pedig a katolikus világ által annyira várt szentév megünneplése, részben a nehéz politikai helyzet, részben a pápa kényszerű távolléte miatt.

XII. Leó (1823-1829)

1825. Ötven év szünet után ez volt az 1800-as években megtartott egyetlen jubileum. Az európai politikai helyzet bonyolultsága ellenére XII. Leó pápa — vállalva a szabályos lebonyolítás nehézségeit és szembenézve az európai kancelláriák és maguk a katolikus államok által támasztott nehézségekkel, akik leginkább a szentév megünneplésével járó nagy mozgástól tartottak —, változtatlanul akarta megszervezni és kihirdetni a jubileumot. „Néhányan fenntartják, hogy félelmetes ily nagyszámú utazót útnak engedni (...). De a pápa megtette kötelességét, és az Isten megáldja döntését.” — mondta XII. Leó Laval hercegnek. A pápa azt akarta, hogy a város

lelkileg is felkészüljön a nagy eseményre, és 1824 augusztusában Rómában bátorította a missziókat, a kor híres prédikátorainak részvételével. A Szentévet 1824. május 24-én a *Quod hos ineunte saeculo* bulla hirdette ki: „Elérkezett ez az örömteli esztendő, amelyet jogosan nevezünk a kegyelem és a megváltás évének, ünnepeljük hát teljes odaadással...”. Ünnepélyes volt a Szent Péter-bazilika Szent Kapujának megnyitása, miközben a megbízott kardinálisok ugyanazt a szertartást végezték a többi székesegyházban, így a S. Maria in Trastevere-bazilikában is, amely ez alkalommal az 1823-as tűzvészben súlyosan megrongálódott Szent Pál-bazilikát volt hivatott helyettesíteni. Egyik újdonsága volt ennek a Szentévnek, hogy a pápa jubileumi búcsút hirdetett azoknak is, akik legalább egy alkalommal lerótták tiszteletüket a „Könyörületes Madonna” (Madonna della Clemenza) 7. században készült acheropita ikonja előtt, amelyet a S. Maria in Trasteverében őriztek. Ő maga is alázatos zarándokként vount a képhez.

IX. Piusz (1846-1878)

1850. Mind az európai történelmi események, mind pedig a Pápai Állam helyzete ellehetetlenítette az 1850-ben tartandó Szentév kihirdetését és megtartását. Ugyanakkor a pápa abban az időben vitatott világi hatalma felvette azt a kérdést is, lehet-e a jövőben olyan nagy ünnepséget rendezni, amelyben érintett a kereszténység egésze.

1875. Bár a Szent Péter-bazilikában a Szent Kapu ebben az évben is zárva maradt, a pápa ezt az évet is beírta a szentévek sorába 21-iként, és az elmúlt alkalmakhoz képest új módon szerette volna elrendelni. XII. Leó pápa 1825. december 25-én keltezett *Caritate Christi* enciklikáját felhasználva — saját bevezetőjével kiterjesztette a jubileumot az egész katolikus világra, miközben Rómában 1875. február 11-én a Szent Péter-bazilikában a nyilvánosság kizárásával, a Szent Kapu kitárása nélkül nyitotta meg a szentévet. A szentév során nem jegyezték folyamatos zarándoktömegeket, és egyébként is nagyon kevés zarándoklatot tartottak, azokat is főként azért, hogy kifejezzék tiszteletüket az idős pápa

iránt, aki a római kérdés megoldatlansága miatt a Vatikánba zárkózott, és „II. Viktor Emánuel király foglyának” tartotta magát. Ezeknek a zarándokoknak a pápa meghosszabbította a jubileumi búcsú elnyerésének lehetőségét.

XIII. Leó (1878-1903)

1900. Annak a századnak a hajnalán vagyunk, amely már látni fogja az új évezredet. A fiatal olasz állam egységéért folytatott háborúk szomorú időszaka után Rómát fővárosnak kiáltották ki. A kapitalizmus és a szocializmus születése a figyelmet az úgynevezett „társadalmi kérdés”-re irányította. Ezt a témát dolgozta ki XIII. Leó történelmi jelentőségű enciklikájában: a *Rerum novarum*-ban. Hetvenöt év után újból megnyílhatott a Szent Péter-bazilika Szent Kapuja, és a pápa világi hatalmának megszűnésének köszönhetően megváltozott politikai helyzetben a jubileum megünneplése nem csupán a hit visszaadását szolgálta, hanem a Római Pápaság presztízsének helyreállítását is célozta. Eközben a pápa két évfordulójának megünneplése — pappá szentelésének ötvenedik évfordulója 1888-ban és püspökké szentelésének évfordulója 1893-ban — olyan lelkesedés és vigasság közepette zajlott, hogy hívek és állami képviselők ezreit vonzotta Rómába, immár Olaszország fővárosába. Miközben XIII. Leó beszédeiben folyamatosan hangsúlyozta a jubileum szellemi jelentőségét, amelynek kezdetét 1899 karácsonyának vigiliáján a Szent Kapu ünnepélyes megnyitása jelentette, maga az olasz állam is, történetében először, olyan ünnepléssel találta magát szemben, amelynek technikai előkészítését és szervezését szívesen vállalta. Az új század küszöbének átlépése, ünnepélyes éjféli szentmisékkal és minden templomban az Oltáriszentség kihelyezésével zajlott, amelynek a pápa a jubileumot szentelte. Ezt a szentévet is kanonizálások jellemezték: De la Salle Szent János, Szent Rita. A Szent Kapu ünnepélyes bezárása 1900. december 24-én történt. Ennek az volt az újdonsága, hogy a Szent Péter-bazilika kapuját befalazták húsz darab téglával, ugyanannyival, ahány olasz hegyen a Megváltó emlékművét állították fel az év során.

LENGYEL LÁSZLÓ — VÁRSZEGI ASZTRIK: BESZÉLGETŐ KÖNYVECSKE

„Katolikus püspök, szerzetes és szabadgondolkodó értelmiségi Magyarországon nem folytatott még párbeszédet életről és halálról, emberről és Istentől, földi és égi világról. Ez a kicsiny beszélgető könyvecske talán egy botrány utolsó és a megértő kézfogás első jele” — írja Lengyel László a könyv előszavában. Az olvasónak az ideológiai vitákhoz szokott beidegződéseket el kell űznie magától, mert ha nem ezt teszi — tartozzon bármelyik oldalhoz —, nyugtalanná válik, de legalábbis saját nézeteinek és világlátásának igazolását keresi. Pedig semmi sem áll távolabb ettől a beszélgető könyvecsktől, mint hogy a másikat kioktassa vagy éppen átnevelje, megtérítse. A párbeszéd egyenrangú felek között folyik. Megérteni akarják egymás szempontjait, rezdüléseit. Elismerik a másik jogát a hitre csak úgy, mint a nem-hitre. A könyvet olvasva mindvégig érezzük a baudelaire-i mondat sugallta következményt: „Az az ember, aki elmondta esti imáját, olyan kapitány, aki őrszemeket állít. Nyugodtan alhat.” — Várszegi Asztriknak, a pannonthalmi főapátnak kint állnak az őrszemek. Lengyel László meg így vall ebben a kérdésben: „En vívódva, fel-felébredve őrszemek nélkül élek.” A beszélgetés, a vita szigorú játékszabályok szerint folyik. Az istenhit élménye ugyanolyan élmény — tartják a beszélgetők —, mint a nem-hité. Ők maguk is úgy érzik — mi pedig olvasók meg tapasztaljuk —, hogy ez inkább jézusi-szók-ratészi dialógus, mintsem az egyházi meggyőzés és a voltaire-i szenvedély összecsapása. Nyugodt, megfontolt, néhol sziporkázó intelligenciájú a beszélgetés. Lengyel László, a szabadgondolkodó nem advocatus diaboli, az ördög ügyvédje, csak válaszokat kereső, tapasztalatait, érzéseit, véleményét kimondó nem hívó értelmiségi. Minden a közelmúltról és a jelenről szól, hogy a jövő jobb legyen az emberben, az egyházban, a társadalomban egyaránt. A beszélgető partnerek megközelítően egykorúak, ma mindketten ötvenesek.

Hallom a hívó és kereső emberek véleményét: Asztrik püspöknek gyermekkorából, családjának vallásos attitűdjéből csaknem egyenes út vezetett a kolostorig. Szavai őszinték, mondatainak hitele van. Kételyeit, kritikáját nem rejtí véka alá. Számára Pannonhal-

ma a nyugalom, a béke, a közösség és a szabadság szigete. Az élet célját a bencés szerzetesközösségben találja meg. Figyelem érveit, békéjét és kritikáját, és nem tudok szabadulni a hatása alól. Lengyel Lászlóról megtudjuk, hogy Benedek Elek dédunokája, és teljes természetességgel vall arról, hogy a családban semmilyen vallásos, egyházas élmény nem érte, de — mint kiderül — nem is hiányzott ez neki. Nyilván sokan vannak az olvasók között, akik hasonló módon nőttek fel, az ő részükről a szimpátia Lengyelt övezi.

Aztán kezdődik a két ember dialógusa a *félelemről*, a *kegyelem idejéről*, és a *lelki függetlenségről*, és ezeken a fejezeteken belül oly sok mindenről: a gazdagok és a szegények egyházáról, II. János Pál pápáról, a világ látásáról és megváltoztatásáról, az önmegvalósításról, az erkölcsi rendről, az engedelmisségről, az élet értelmezéséről, a példamutatásról, a szerzetesi életstílusról — őszintén, nem egyszer kemény és kérlelhetetlen kritikával, de mindig a felelősségvállalás tudatával.

Lengyel László végig jól tettenérhetően elene feszül egyháznak, hitnek, konformizmusnak, megalkuvásnak, társadalmi elmárodottságnak. Szókimondóan kritikus mondataiban — bár mindvégig korrekt módon — felsejlik az a belső nyugtalanság, amit talán ön maga is nehezen visel el. És ezekre az őszinte, hitetlenkedő kérdésekre komolyan végiggondolt, példákat sem nélkülöző, nyugodt, derűs létezzemléletű, belső békét sugárzó boldog ember válaszai rímelnék. Az ominózus kérdés — amire talán sokan várnak —, hogy van-e Isten vagy nincs, nem hangzik el a könyvben, de a kérdezett szerzetes-püspök életével, személyiségével, megfogalmazott állásfoglalásaival mégis válaszol rá.

CSERMEY TIBOR

PARANCS JÁNOS: TÖLETEK TÁVOLODÓBAN, 1992-1999

Szorongató érzés olyan önjellemzések, megállapítások sorával szembesülni, amelyek a halál árnyékában születtek. Egy sereg eseményt, beszélgetés töredékét felidézni, amelynek részese és tanúja voltam. Visszaemlékezni, amint leszokott a dohányzásról, komoran beszámolt csillagainak baljós állásáról,

vagy kényszerűségből búcsút mondott egy-egy kedvtelésének. S az öröm ritka, felhőtlen pillanatai — Parancs János nem volt derűre hangolt egyéniség —, egy-egy fiatal tehetség felfedezése, s mindenekelőtt unokája születése, ez a kései villanás, amelynek minden szép tartalmát már nem merithette ki, hiszen a búcsú foglalkoztatta, a „rostokat roncsolni kezdte a pusztító kór”.

Parancs János lírájának mindvégig kulcsmotívuma volt a sivatagi vándorlás képzete és az elkerülhetetlen vég. Mégis mélyen megrendítő abban a tudatban olvasni e kötetet, hogy aki a verseket írta, készülődött a halálba, mégis rezzenéstelen eltökéltséggel fogalmazta búcsúját. Végrendelet? Nem pontos a fogalom: nem végrendelkezett, hanem valót. Életről, halálról, önmagáról és szeretteiről, s még egyszer elsorolta megcsalatlanságának okát, amelyek folytonos „lépésényszerbe” hozták, anélkül, hogy a megnyugtató célt láthatta volna. *Ez van* — legyintett keserűen, s így summázta élete tanulságát: „szánalmasan kevés / és satnya a termés / ennyivel s ezzel / nem lehet eldicsekedni / legjobb ha belátom / jogos a feddő szó / jogos a pálc / az utolsó padban / korosodva / nagyobb a szegény”.

Ez a pár sor is igazolja, milyen keserűen szemlélte az életet és önmagát is. Most ellene lehetne vetni: dehogy ült ő abban az utolsó padban! Dehogy kevés vagy silány, amit hátrahagyott! Van egy képzeletbeli rangsor, amelyet nem a törtétek, az önjelöltek magamutogatása alapján állítanak össze, és ez a rangsor az igazi. Ebben Parancs János nagyon is előkelő helyen áll. Mégis az élet vesztese volt, a szegények, a peremre szorítottak között, akit megaláztak, legázoltak, kisémmiztek. Ezeket a szavakat a verseiből idézem. Így, ebben a tudatban — s ez a tudat nem ok nélkül alakult ki benne — vonszolta magát. S ha a sok fájdalomnak volt ellensúlya, akkor az tisztasága és megvesztegethetetlen erkölcsi tartása volt, a boldogtalanság szépsége és kikezdhethetetlen fölénye, „pusztuló arc a halál stigmáival” — olvassuk a *Szvidrigaljev tükörképében*. De stigmatizálnak lenni egyben kiváltság, megjelölte őt az Úr: akik látták sebeit, tisztelték, hogy viselésükre méltónak találtattak.

A búcsú: „nyomtalanul jeltelenül / jó volna / ha az unokám / még emlékezne rám”. (*Távozás*) Az unokája sajnos csak képeiről idézheti. De költészete és példája nem marad nyomtalan és jeltelen. Ennél többet pedig írő és ember aligha érhet el. (*Nap Kiadó, 1999*)

RÓNAY LÁSZLÓ

GÁL FERENC: ÚJABB JELENETEK A BÁBOK ÉLETÉBŐL

„Újabb álarcot húz? Másodjára »kiadja« magát? Ki tudja?” — kérdezte a szerző avatott kritikusa *A kert, a város és a tenger* című, 1991-es első kötet folytathatósága kapcsán; most ím, műsoron a bábuk életéből vett negyvenkét új helyzetgyakorlat, mindannyiunk okulására, s csak egy megkésétt színházi kritikus — kinek még lapzártá előtt, sebtében kell összegeznie a premierközönség változó hangulatait — válaszolna frappírozott *Igen Nem-Senki* válaszelemekkel a bevezető feladványra.

Adottak egyfelől a terjedelmileg világosan behatárolt versek, amelyeket a háttérben rejtőző formai hagyomány s visszafogott lírai lelkesültségükből adódó, ellenőrzött légzéstechnikájuk alapján leginkább modern szonettváltozatoknak nevezhetnénk. Elizabeth Barrett-Browning *Portugál szonettjei* óta folyamatosan lazulnak a műfaj belső tagolására vonatkozó szigorú előírások — az *Újabb jelenetek*... mindössze emlékeztetnek az ismerős szerkezetre, mégis egyenletes hangon kitarított Daloskönyv jön létre a *megszólított* erőterében. Következésképp, talán, nem légbőlkapott azon meglátásunk, miszerint a szerző intencióinak megfelelően a könyv egy külső raktárban játszódó kísérlet dokumentációja, amelynek során a levetett kesztyűsbábok a transzcendens *irányító kéztől magukra hagyatva* — miként erre a könyv mottója is utal: „egy árny, egy fantom szolgálatában” — kísérletet tesznek a tönkrement, egykoron reprezentatív ciklus rekonstruálására. Közben azonban a szonettek belső építménye párbeszédes töredékekké, néhány tagmondatból álló, lefokozott monológgá alakul át; elhasznált memóriák szólalnak meg csökkentett üzemmódban, programok alapértelmezésben — mondatról-mondatra megkapó képzettársításokkal, amelyeknek jelentésszerkezetét ők maguk nem érthetik. De ez utóbbiban ne legyünk oly bizonyosak. A bábu-lét szemantikai tartalmai között ott rejlik az elfeledett rokonság a tetszalott rovar-bábokkal, amelyek szintén lefutatnak még egy-két meglepő programot: „Több ez, mint paprikákat megtölteni / sötétséggel és hússal” (XXXIII).

Rendkívül intenzív szövegekre lelnek a bábuk, fantasztikus metaforák, axiómák és világképletek sorakoznak egymás után és egymásba öltve — s talán nem is tudják: ha főznének egy kávét, buszbérletet váltának és visszavinnék a könyveket a könyvtárba, vagyis teljesen szokványos cselekedeteket

hajtanának végre, már az is igen viharos reagálást váltana ki belőlünk. Szépségkultusszal átítatott, igyekvő-kiszolgáltatott tanítványok ők, s végszavaikkal egymásba kapaszkodva, persze, még rejtve áll előttük, hogy példaképük, az embernek nevezett tulajdonságcsoporthoz mennyire megfoghatatlan, ingatag kreatúra. Inkább hullám-jelenség, mint anyag-halmaz, ugyanakkor létmódját a szellemi alapozottság idővel otthonosabbá tette: a spiritualitás mint üzemanyag, mondhatni, a teremtmények egy teljesen új generációját hozta létre. „Kaputelefonon / hallgatom, a hatodiktól fölfelé még / napsütés van” — mondja szépen és reménytelenül a XXVI. vers, „más a könnyzacskó, és megint más / a porzsák” — nyomatékosít a XXXVI., csak azzal a statisztikai átlagból adódó, a fölött-re következő, banális *alatt*-tal nem könnyű szembesülni, ha „A gimnázium / magántanára égerfák között a fűre azt / mondja, emberek feküdtek itt vagy disznók” (XXI).

S most elképzelem, hogy a bábuk — a társulati kép a borítón látható — turnéra indulnak: „Távol / vannak a hold mozgatta tengerek, hol / a mólón majdnem minden ígéretnek / hangzik” (XXXIII). Felszállnak az intercityre, közben azt hiszik, egy hadihajón utaznak, s egyikőjük, abbeli meggyőződésében, hogy a hangosbeszélő csakis őt instruálja, mélyértelmű párbeszédet folytat a gépi hanggal. Kalauz jön, jegyük nincs stb... aztán az utasokat kérdezzetük, most éppen merre járnak, s mit csinálnának, ha menekülniük kéne. Így utazunk — egyelőre — hazánk posztindusztriális tájain végigvezető pályaszakaszokon. „Hattyúk sülyyednek el, mint ócska / kályhák, egy ember lepkéket lehel. / Mindannyiunkon másként látszik / meg, ha álmodunk, vagy forró / lépcsőket érzünk bőrtalpon át, / vagy azt, ahogy a föld árnyékába / hátradőlve, keringsz a nap körül” — éneklük a bábuk a XXXV. verset elszabadulva, kórusban, mignem Alsógalla tájékán költészet és valóság hirtelen összeér: „Porolj le, / kérj bocsánatot” — suttogja valaki az összeomlott kalauz fülébe (XX). (Seneca, 1998)

KOSZTOLÁNCZY TIBOR

AZ ELSŐ ÉS A MÁSODIK KERESZTES HÁBORÚ KORÁNAK FORRÁSAI — KÖZÉPKORI KERESZTÉNY ÍRÓK I.

A Szent István Társulat új sorozatot indított útjára, a nagy sikerű Ókeresztény Írók folytatásaként: Középkori Keresztény Írók címmel.

A sorozat első darabja az első és második kereszties háború korának írott forrásaiból nyújt impozáns válogatást az olvasónak. A kötetet Veszprémy László válogatta, fordította, jegyezte, látta el utószóval és térképekkel úgy, hogy az egyszerű olvasó számára is könnyen követhető legyen a korszak.

A marxista történetírás szerint a kereszties hadjáratoknak nagyon is világias, anyagi indítékai voltak. A hadjáratok taglalása során elsősorban e tényezők alapján ítélik meg az eseményeket, kellő teret hagyva az egyébként minden hadjáratot kísérő, különböző atrocitások bő leírásának. E kötettel is a tarsolyunkban bátran kimondhatjuk: ez a ma is elterjedt megközelítés durván egyszerűsítő.

A kereszties háborúk lényegüket tekintve zarándoklatok (*peregrinatio*) voltak, s maguk a résztvevők is zarándokoknak tekintették magukat, a „kereszties” elnevezés csak később terjedt el. Eszközeik semmiben sem különböztek, nem is különbözhettek, az akkor beváltak tekinthető eszközöktől. Egy hadjárat törvényei szerint éltek, de céljuk más volt, ahogyan ez *Deus le volt!* (Isten akarja!) csatáltságukban is kifejezésre jutott.

A kötet forrásai közül a *Gesta Francorum* névtelen szerzője az első kereszties háború aktív résztvevője volt, Boemund seregében harcolt, annak híbéréseként, s szerencsésen eljutott Jeruzsálemig. Élményeit fogadalmá bevétele után papírra vetette. Művéből több krónikaíró is merített. A Névtelen nyelvvezete sok helyütt keresetlen, fogalmazása egyszerű, a lényeg azonban nem vész el. Miközben beszámol arról, amit átélt, s amit hallott, a legnagyobb nélkülözésekről, öldöklésekről, kegyetlenkedésekről — legyen azoknak okozója akár muszlim, akár keresztény — tényszerűen beszél, ahogyan csak az tud, aki részt vett benne, és túlélte. Mélyen tisztelt híbérurának viselkedését is csak akkor vitatja, amikor az megáll Antióchiánál, ahelyett, hogy a Szent Síríg folytatná a zarándoklatát. Dicséri a muszlim harcosokat, és sajnálja is őket, hogy nem keresztények, mert *akkor*, az ő bátorságukkal biztosan legyőzhetetlenek lennének.

A hadjárat vezetőinek gondolatairól kaphatunk teljesebb képet a kötet második részében, mely az okleveleikből, illetve leveleikből készült válogatás. II. Orbán pápának, a jeruzsálemi pátriárkának, a hadvezéreinek, de otthon maradt hitveseiknek is ez a visszatérő gondolatuk: „Valóban és igazán értünk küzd az Isten.”

A jó harcra buzdítással (2Tim 4,7) kezdődik a kötet harmadik nagy fejezete, Clairvaux-i Szent Bernát *De laude novae militiae*ja (Az új lovagság dicséretéről). Ez az idehaza először megjelent szöveg a Templomos Lovagrendnek íródott eredetileg. Bernát nagy pártfogójuk volt, felismerve bennük a lehetőséget, hogy a *miles Christi* általa korábban csak a szerzetesekre használt fogalmát kiterjeszthesse a lovagságra is, kétszeresen is Krisztus lovagjává tehesse a Rend, és így az új lovagság tagjait. A templáriusoknak szigorú rendet írt elő, amelyben a „fegyelmetlen fiú elpusztul”. Hívatásuk a keresztény hit védelme, testben és lélekben egyaránt felvértezve. A szerzetesek hármasságát is ezért kellett letenniük. Nem szabad hasonlítaniuk a világi lovagság zültebb harcosaira.

A mű utolsó nyolc fejezete a meghódított Szentföld szent helyeit veszi sorba, amelyeket be kell járnia mindenkinek, aki az új keresztény lovagság tagjának tartja magát. Szent Bernát itt pontos lelki útmutatót ad minden állomáshoz, pedig ő maga sohasem járt a Szentföldön. Saját magának és híveinek is a lelki Jeruzsálem megtalálását tűzte ki célul, amelyben a harc csak eszköz, s nem cél. (Szent István Társulat, 1999)

PÁNCZÉL HEGEDŰS JÁNOS

A BALATON AKADEMIA KÖNYVSOROZATA

A Balaton Akadémia Szíjártó István igazgató irányításával eredményesen tevékenykedik annak az elképzelésnek valóra váltásán, amelyet Németh László úgy fogalmazott meg, hogy a „szellem szigetein” alakulhat ki művelt magyarság, s e szigetekkel együtt is kell működniük, hogy a képzés korszerű, időálló lehessen. Az 1993-as tanévnnyitő óta gondokkal, nehézségekkel, értetlenséggel is meg kellett küzdeniük, de az Akadémia változatlan lelkesedéssel működött továbbra is, s megjelentette könyvsorozatát is, amely szellemi hitvallásának és törekvéseinek egyik dokumentuma. Nem lenne könnyű feladat e félszáz könyvecskét témakörök szerint csoportosítani, hiszen a társadalomtudományok éppúgy képviselve vannak, mint a természettudományok. Az Akadémia által vallott elvek megalapozói és gazdagítói Széchenyi Istvántól kezdve a már említett Németh Lászlóig ugyanúgy életre kelnek, mint a kisebbségi magyarok ügye, földrajzi és néprajzi érde-

kességek, irodalmi antológiák és a hajdani *Magyarország felfedezése* sorozat folytatásaként izgalmas úti beszámolókat olvashatunk.

Találomra ragadnék ki néhányat.

Hadd kezdjem a sort Sánta Ferenc *Téli vírázás* című, bolgár-magyar nyelvű novelláskötetével. Sánta a magyar próza egyik legnagyobb ígérete volt, regényei vagy olyan elbeszélései, mint a *Sokan voltunk*, a *Kicsi madár* és még jónéhány, Tamási Áron világát idézték, modern környezetben és gondolkodással, megőrizve Ábel életre hívójának mítoszi mélységét. Aztán hosszú csend, amelynek okát csak találgatni lehet. Az író egy-egy valóságát, helyzetértékelését ismerve óhatatlanul Berzsenyi emlékképe merülhet föl képzeletünkben: mintha századunk írója is világnézeti, bölcséleti és esztétikai kérdések tanulmányozásába mélyedt volna, hogy megfeleljen ellenfeleinek? önmagának? túlzott igényeinek? — nem tudhatjuk. Így hát maradnak e régebbi, remek novellák, a hatvanas évek irodalmának magaslati pontjai.

Németh István Péter, a jeles lírikus válogatásában és tanulmányával jelent meg a *Borággal állok* című magyar bordaloskönyv, amely Balassitól napjainkig tekinti át a magyar borokról szóló versek gazdag sorát. Csak fájdalom irigységgel olvashatom e szerelmi vallokozásokat, hiszen nem tartozhatom a borivók kasztjába. Szerencsére az égetett szeszeknek még nincs ilyen antológiája, csak Bacchus ünneplik a költők, s azt az ünnepi együttlétet, amely a barátságnak is szülője, de az „ős Kaján” szellemalakjának is életre hívója. Mindenesetre inkább Garay Jánosnak legyen igaza, aki megélenezte a „füredi borvizet”, amelyből „üdv” s nem búoldó részegség fakadt.

Nagyon elgondolkodtató Eröss János *Székelvföldi üzenete*. A szerző a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeumban tevékenykedett, emelt csontfaragó művész is volt. Életművét a Balaton Akadémiának adományozta özvegye. A könyvecske egy tragikus életút foglalata, emellett egy kiállítás rendhagyó katalógusa. A művészt 1959-ben egy koncepció perben 15 évre ítélték, iszonyú körülmények között végzett kényszermunkát az 1964-es amnesztiáig. Érdemes elgondolkodni mélyen keresztény önvallomásán: „A szenvedést..., amit a sors rám mért, emelt fővel viseltem, mert igaz ügyért szenvedtem ártatlanul. A koncepció perек korifeusai lassan mind a semmibe hullanak, s megmarad az az ember, aki tiszta becsülettel és felemelt fővel még az ellenségeinek is megbocsájt.”

Sárközy Csaba: *A Kalokagathia kör* címmel erdélyi kerékpártúrák tapasztalatait összegezte. A szombathelyi tanár képzőművész tanítványaival indult útra. Élményeiket nemcsak naplószerűen rögzítette, hanem illusztrációk sora is teljesebbé teszi benyomásaikat. Lehangoló élményeiket az emberi szolidaritás számos emlékezetes megnyilvánulása ellenpontoszza: erdők, műemlékek pusztulnak, de az összetartozás érzése szívósan él tovább.

„Úgy érzem... — írja a naplóhoz fűzött jegyzetében Szijártó István —, hogy az a tanári munka, melynek egy töredékét felvillantotta a kötet — a magyar iskola-rendszer legfőbb reménye.” (*Balaton Akadémia*, 1999)

RÓNAY LÁSZLÓ

ANNO DOMINI: JÉZUS A SZÁZADOKON ÁT Virtuális kiállítás

„Menjete el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek”. A feltámadt Krisztus szavait kétezer év alatt apostolok sok-sok generációja hallotta meg s követte. A világ eközben a technika fejlődése révén nemcsak egyre kisebb lett, de virtuális világokkal is bővült. Az internet irodaépületei, szórakozónegyedek, áruházai, könyvtárai között most egy galériában az Evangélium terjedésének, hatásának főbb állomásait felvillantó kiállítás nyílt Krisztus megtestesülésének kétezredik évfordulója alkalmából.

Az *Anno Domini: Jézus a századokon át* című virtuális kiállítást a kanadai Alberta Tartományi Múzeum rendezte, ahol 2000 októberétől valóságos változata is látható lesz. A kurátor, David J. Goa bevezető szavai szerint a kiállítás elsősorban azokhoz a fiatalabb generációkhoz kíván szólni, akik jórésze csak nagyon keveset tud Jézusról. Az *Anno Domini* bemutatja Jézus alakját és hatását az elmúlt két évezred társadalmára, kultúrájára, politikájára.

A kiállítás nyitóképe egy 18 Jézus-ábrázolásból összeálló kör, középen a következő szöveggel: „Anno Domini: Jézus a századokon át. Két évezred szívének felfedezése. Válassz egy képet, hogy megkezdhesd utazásod”. A tizennyolc kis kép mindegyike egy terembe vezet, ahonnan további melléktermekbe lehet eljutni. A kiállítás alapját Jaroslav Pelikan *Jesus Through the Centuries: His Place in the History of Culture* (1985), valamint

The Illustrated Jesus Through the Centuries (1997) című könyvei képezik, melyekben a szerző a különböző korok Jézus-képeit követi nyomon. Jézus arcának változó vonásaira utalnak az *Anno Domini* kiállítás témaköréi, mint például „a zsidó Jézus”, „a királyok királya”, „az ember fia”, „a lélek jegyese”, „a szabadító”. A Jézus-arcokat képek, valamint angol, olasz és francia nyelven olvasható idézetek és rövid magyarázatok mutatják be.

A 18 teremcsoport között nincs közvetlen átjárás, a továbbhaladáshoz újra és újra vissza kell térni a nyitóképhez. A Krisztus-ábrázolások küllőivel a kör egyben kerék is, jelképezve az időt, amelybe belépett a megtestesült Isten, kinek változatlan arcát a történelemben változó vonásokkal rajzolta meg az ember.

A kiállítás elsősorban a kereszténységben kevésbé járatos embereknek és a fiataloknak szeretne új ismereteket adni. A rövid és egyszerűen fogalmazott magyarázó szövegek érthetőségét szómagyarázat is segíti. Ha a humanizmust, reformációt, iszlámot, missziókat, polgárjogi mozgalmakat és sok más eseményt, ideológiát bemutató néhány mondatos magyarázó szövegek a tájékozottabb látogatóknak kevés új információval szolgálnak is, a kétezer évet átfogó időutazás nekik is érdekes lehet. A Bibliából, szentektől, íróktól vett rövid idézetek további ugrópontokat (links) rejtenek magukban, amelyeken azután az olvasó már saját gondolatai alapján indulhat tovább.

A helyszín nélküli virtuális kiállítás érdekessége helyi színezete. A bemutatott műalkotások legnagyobb része kanadai múzeumokból, gyűjteményekből való, s a kísérő szövegek, idézetek többször is megidézik Kanada történelmét.

A virtuális Jézus a századokon át: így hirdeti kiállítását az edmontoni múzeum. A szokatlan mondatban az eredeti angol *virtual* szónak több jelentése van. Egyrészt jelzi a kiállítás médiumát: a kiállított tárgyakat nem fizikai valóságukban, hanem a képernyő fénypontjaiban mutatja meg. Másfelől lényegében illetve hatásában létező, de közvetlenül nem megjelenő valóságot is jelent. Ebben az értelemben utal a kiállítás témájára, a feltámadt Krisztus nem fizikai valóságában élő jelenlétére kétezer év történelmében. Az *Anno Domini* kiállítás Jézus történelmet is formáló erejét jeleníti meg. (Címe: www.pma.edmonton.ab.ca, illetve www.chin.gc.ca/annodomini.)

LUKÁCS ÁGOTA

SOMMAIRE

- ATHANÁZ OROSZ: La résurrection et Pâques — du point de vue de l'Église orientale
 STANISLAS OPIELA: Les religions de l'Europe de l'Est
 ANDRÁS GIANONE: L'Action Catholique et la politique
 ISTVÁN PIRIGYI: La formation de la hiérarchie gréco-catholique américaine
 ISTVÁN FRIED: Lettres de Sándor Márai à Frigyes Brisits
 ■ Entretien avec Tamás Adamik

INHALT

- ATHANÁZ OROSZ: Auferstehung und Ostern — mit dem Auge der Ostkirche
 STANISLAS OPIELA: Religionen in Osteuropa
 ANDRÁS GIANONE: Die Katholische Aktion und die Politik
 ISTVÁN PIRIGYI: Die Entstehung der griechisch-katolischen Hierarchien in America
 ISTVÁN FRIED: Briefe von Sándor Márai an Frigyes Brisits
 ■ Gespräch mit Tamás Adamik

CONTENTS

- ATHANÁZ OROSZ: Resurrection and Easter — in the Orthodox tradition
 STANISLAS OPIELA: Religions in Eastern-Europe
 ANDRÁS GIANONE: Actio Catholica and party politics
 ISTVÁN PIRIGYI: The birth of the USA hierarchy of the Uniate Church
 ISTVÁN FRIED: The letters of Sándor Márai to Frigyes Brisits
 ■ Interview with Tamás Adamik

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BITSKEY BOTOND, KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ, KISS SZEMÁN RÓBERT, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, NAGY ENDRE,

POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését

a Nemzeti Kulturális Alap

és a Soros Alapítvány támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 317-7246; telefax: 317-7682. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP. VII. ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1500, — Ft, fél évre 750, — Ft, negyed évre 375, — Ft egy szám ára 136, — Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy az Inter-Europa Bank Rt.-nél (1053 Budapest, Szabadság tér 15.) vezetett 1971941404 sz. számláján. Ára: 45, — USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 136 Ft

VIGILIA

SZEMLE

LENGYEL LÁSZLÓ –

VÁRSZEGI ASZTRIK

PARANCS JÁNOS

GÁL FERENC

Beszélgető könyvecske

Töletek távolodóban, 1992–1999

Újabb jelenetek a bábuk életéből

- Az első és a második keresztes háború korának forrásai
- A Balaton Akadémia könyvsorozata
- Anno Domini: Jézus a századokon át

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Csermely Tibor, Kosztolánczy Tibor, Lukács Ágota,
Pánczél Hegedűs János és Rónay László

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Bűn, büntudat, bűnbocsánat
- A zarándokúton járó ember
- 50 éve történt: a szerzetesek elhurcolása
- Család, házasság

ISSN 004260242-4

9 770042 602425